

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ'NDE SİVAS'TA EĞİTİM

Yüksek Lisans Tezi

Semra GÜLÜNAY İLERİ

Sivas

Eylül 2017

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ'NDE SİVAS'TA EĞİTİM

Yüksek Lisans Tezi

Semra GÜLÜNAY İLERİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Galip EKEN

Sivas
Eylül 2017

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Tarih Ana Bilim Dalı
Bilim Dalı : Yakınçağ Bilim Dalı
Tezin Başlığı : II. Abdülhamid Dönemi'nde Sivas'ta Eğitim
Savunma Tarihi : 25.08.2017
Danışmanı : Prof. Dr. Galip EKEN

Unvanı - Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Galip EKEN

Üye : Doç. Dr. Alpaslan DEMİR

Üye : Yrd. Doç. Dr. Zafer KARADEMİR

Oy Birliği ☒

Oy Çokluğu ☐

Semra GÜLÜNAY İLERİ tarafından hazırlanan "II. Abdülhamid Dönemi'nde Sivas'ta Eğitim" başlıklı tez, kabul edilmiştir. 25/08/2017

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans Yeterlilik tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1. Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
2. Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
3. Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik şekil vb. de dâhil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi,
4. Başka yazarların kendi kelimeleri ile alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

Semra GÜLÜNAY İLERİ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	v
TABLolar DİZİNİ	vii
RESİMLER DİZİNİ	ix
ÖZET.....	xi
ABSTRACT	xiii
KONU VE KAYNAKLAR.....	1
GİRİŞ	3
OSMANLI'DA EĞİTİME BAKIŞ	3
1. Tanzimat Öncesi Osmanlı Devleti'nde Eğitim Sistemi	3
2. Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi (1839-1876)	10
3. I. Meşrutiyet Dönemi (1876-1878) Ve Mutlakiyet Dönemi (1878-1908) Eğitim Sistemine Bakış	16
4. II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim (1908-1918)	20
5. Sivas'ta Eğitimin Tarihsel Gelişimi	24
5.1. Selçuklular Döneminde Sivas'ta Eğitim	24
5.2. Osmanlılar Döneminde Sivas'ta Eğitim.....	26
BİRİNCİ BÖLÜM.....	29
SİVAS'TA BULUNAN EĞİTİM KURUMLARI	29
1.1. Sivas'ta Maarif Müdürlüğü'nün Kurulması	29
1.2. Mektepler.....	33
1.2.1. İlköğretim	33
1.2.1.1. Sıbyan Mektepleri.....	33
1.2.1.2. İbtidai Mektepleri	39
1.2.2. Ortaöğretim	42

1.2.2.1. Rüştîyeler	42
1.2.2.1.1. Mülki Rüşdiye	43
1.2.2.1.2. Askeri Rüşdiye	46
1.2.2.2. İdadiler	50
1.2.3. Mesleki ve Teknik Eğitim	61
1.2.3.1. Sanayi Mektebi.....	61
1.2.3.2. Askeri Okullar	63
1.2.3.3. Darülmuallimin	63
1.2.3.4. Darülmuallimat.....	66
1.2.4. Medreseler	67
1.2.5. Azınlık Okulları	71
1.2.6. Yabancı Okullar.....	73
1.3. Kütüphaneler.....	77
1.4. Matbaalar ve Gazeteler	79
İKİNCİ BÖLÜM	83
SİVAS'TA BULUNAN EĞİTİM KURUMLARININ YÖNETİMİ	83
2.1. Mekteplerde Çalışan Personel ve Görevleri	83
2.1.1. İbtidaiyelerde Çalışan Personel ve Görevleri	83
2.1.1.1. İdareci ve Muallimler	83
2.1.1.2. Diğer Çalışanlar.....	83
2.1.2. Rüştîyelerde Çalışan Personel ve Görevleri	84
2.1.1.1. İdareci ve Muallimler	84
2.1.1.2. Diğer Çalışanlar.....	85
2.1.3. İdadilerde Çalışan Personel ve Görevleri	86
2.1.3.1. İdareci ve Muallimler	86
2.1.3.2. Diğer Çalışanlar.....	86

2.1.4. Darülmualliminde Çalışan Personel ve Görevleri.....	87
2.1.4.1. İdareci ve Muallimler.....	87
2.1.4.2. Diğer Çalışanlar	88
2.2. Talebe İşleri.....	88
2.2.1. Talebelerin Kayıt ve Kabulleri	88
2.2.2. Sınıf Geçme ve Sınavlar	90
2.2.3. Devam-Devamsızlık ve İzin İşleri	92
2.2.4. Disiplin İşleri	94
2.3. Mali Yönetim	94
2.3.1. Mektep Binalarının Tamir ve İnşaat Masrafları.....	95
2.3.2. Muallimlere ve Mektep Çalışanlarına Verilecek Aylıklar	96
2.3.3. Diğer Masraflar	98
2.4. Tatil Zamanları	99
2.5. İdareci ve Muallim İzinleri.....	99
2.6. İdareci ve Muallimlerde Ceza	100
2.7. Nişan ve Terfiler.....	102
SONUÇ.....	105
EKLER.....	109
KAYNAKÇA	121
ÖZ GEÇMİŞ.....	131

KISALTMALAR

age.	:Adı geçen eser
agm.	:Adı geçen makale
agmad.	:Adı geçen madde
agt.	:Adı geçentez
agb.	:Adı geçen bildiri
A.MKT.MHM.	:Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı
A.Ü.	:Ankara Üniversitesi
B.	:Receb
BOA	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BEO	:Bab-ı Ali Evrak Odası
C.	:Cilt
C.	:Cemaziyelahir
Ca.	:Cemaziyelevvel
C.Ü.	:Cumhuriyet Üniversitesi
DH.İD.	:Dahiliye Nezareti İdare Evrakı
DH.ŞFR.	:Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî
DH.MKT.	:Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî
DH.UMVM.	:Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti
G.Ü.	:Gazi Üniversitesi
İ.DH.	:İrade-i Dâhiliye
L.	:Şevval
M.	:Muharrem
MF.MKT.	:Maarif Nezareti Mektubi Kalemî
N.	:Ramazan
No.	:Numara
R .	:Rebiülahir
Ra.	:Rebiülevvel
s.	:Sayfa
S.	:Safer
S.	:Sayı
S.V.S.	:Salname-i Vilayet-i Sivas

S.N.M.U. :Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye
Ş. :Şaban
TTK :Türk Tarih Kurumu
TDVİA :Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Z. :Zilhicce
Za. :Zilkade

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Sivas Maarif İdaresi	30
Tablo 2. Maarif Sandığı Komisyonu Üyeleri (1884)	31
Tablo 3. Sivas, Mamuratülaziz, Erzurum ve Diyarbakır Maarif İdareleri Masrafları (1896).....	32
Tablo 4. Sivas Sancak Merkezinde Bulunan Sıbyan Mektepleri (1870).....	34
Tablo 5. Sivas Sancağına Bağlı Kaza ve Nahiyelede Bulunan Sıbyan Mektepleri (1870)	35
Tablo 6. Kazalarda Müslim ve Gayr-i Müslim Mektepleri (1885)	37
Tablo 7. Sivas Merkezinde Bulunan İptidai Mektepleri (1885).....	40
Tablo 8. Sivas Sancağının Kazalarında Bulunan İbtidailer (1903)	41
Tablo 9. Şehir İptidaîlerinde Okutulan Dersler	42
Tablo 10. Sivas Kazaları Rüştîye Mekteplerinde Öğrenci Sayıları (1898-1903)	44
Tablo 11. Rüşdiyelerde Okutulan Dersler	46
Tablo 12. Sivas Askeri Rüştîyesi Çalışanları (1889).....	48
Tablo 13. Sivas AskeriRüşdiyesi Görevlileri (1903).....	49
Tablo 14. Sivas Askeri Rüştîyesi Görevlileri (1907)	50
Tablo 15. Sivas İdadi Mektebi Çalışanları (1898/1899)	53
Tablo 16. Yatılı (Leyli) Mekteplerin Günlük Programı	54
Tablo 17. Gündüzlü (Nehari) Mekteplerin Günlük Programı	55
Tablo 18. Sivas, Mamuratülaziz, Erzurum, Diyarbakır Yatılı (Leyli) İdadilerinin Yıllık Masrafları (Kuruş)	56
Tablo 19. Van ve Bitlis Vilayet Merkezlerinde Bulunan Gündüzlü (Nehari) İdadilerin Yıllık Masrafları (Kuruş).....	56
Tablo 20. Sivas Vilayeti'ndeki İdadilerin Müfredatı	57
Tablo 21. 1898-1899'da Sultanilerin Ders Programı	59
Tablo 22. İdadi Mezunlarının Bulundukları Memuriyetler (1895)	60

Tablo 23. İdadi Mezunlarının Bulundukları Memuriyetler (1898).....	60
Tablo 24. Sivas Darülmuallimin-i İbtidaisi Öğrenci Sayısı.....	64
Tablo 25. İlk Öğretmen Okulu'nun Kuruluşunda ve 1914 Senesinde Okutulan Dersler.....	65
Tablo 26. Sivas Sancak Merkezinde Bulunan Medreseler (1903).....	68
Tablo 27. Kazalarda Bulunan Medreseler ve Öğrenci Sayıları (1903).....	69
Tablo 28. Bağlı Sancaklardaki Medreselerin Öğrenci Sayıları (1903).....	70
Tablo 29. 20.Yüzyılda Medreselerde Okutulan Dersler ve Okunan Kitaplar.....	70
Tablo 30. Sivas Merkezinde Bulunan Gayr-i Müslim Mektepleri (1870).....	71
Tablo 31. Sivas Vilayetindeki Dini Yapı.....	72
Tablo 32. Sivas Vilayetinde Açılan Yabancı Okullar (1899/1900).....	75
Tablo 33. Sivas Vilayetinde Bulunan Yabancı Okullar (1903).....	76
Tablo 34. Sivas Vilayeti Kütüphaneleri (1903)	78

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1. Sivas Hamidiye Sanayi Mektebi Kunduracı Sınıfı Talebesi (Sivas Vilayeti Salnamesi, H. 1325).....	109
Resim 2. Sivas Hamidiye Sanayi Mektebi Terzi Sınıfı Talebesi (Sivas Vilayeti Salnamesi, H. 1325)	111
Resim 3. Sivas Hamidiye Sanayi Mektebi'nin Talebesi (Sivas Vilayeti Salnamesi, H. 1325).....	113
Resim 4. Sivas Hamidiye Sanayi Mektebi Marangoz Sınıfı Talebesi (Sivas Vilayeti Salnamesi, H. 1325).....	115
Resim 5. Sivas Sahibiye Medresesi (Sivas Vilayeti Salnamesi, H. 1321)	116
Resim 6. Sivas İdadi Mektebi (Sivas Vilayet Salnamesi, H. 1321)	118
Resim 7. Sivas Askeri Rüşdiye Mektebi	119

ÖZET

Bu tez çalışmasında,II. Abdülhamid döneminde Sivas'ta bulunan eğitim kurumlarının arşiv belgeleri, salnameler, araştırma ve inceleme eserleri ışığında tanıtılması ve Sivas'ın eğitim durumunun ortaya konulması hedeflenmiştir. Öncesinde, Osmanlı Devleti'nin bu döneme kadarki eğitim durumu ve eğitim kurumları tanıtılarak konuya alt yapı oluşturulmaya çalışılmıştır.

İki bölümden oluşan tezimizin birinci bölümünde Sivas'ın Selçuklular ve Osmanlılar döneminde eğitimde geldiği nokta ortaya konmuştur. Daha sonra ise Sivas'ta Osmanlı'nın temel eğitim kurumları olan sıbyan mektepleri ve medreseler, ardından yeni tarzda açılan ibtidaiye, rüşdiye, idadi, darülmualimin, mesleki ve teknik okullar incelenmiştir. Ayrıca azınlık okulları ve yabancı okulları da incelemeye dahil edilmiştir.

İkinci bölümde ise bu eğitim kurumlarında çalışan personeller ve görevleri, talebe işleri, mekteplerin tatil zamanları, idareci ve muallimlerin izinleri,cezaları, nişan ve terfileriincelenmiştir. Mektep binalarının tamir ve inşaat işleri, mekteplerde çalışanlarının aylıkları ve masraflar da ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise Sivas'ın eğitim durumu değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Sivas, eğitim, medrese, salname,öğrenci, ibtidaiye, rüşdiye, idadi, mektep.

ABSTRACT

In this study, it is aimed to introduce the education institutions in Sivas in the term of Abdülhamid II in the light of archival documents, yearbooks, research and investigation works and to reveal the education background of Sivas. Priorly, it is thought to create the infrastructure for the subject introducing the education system and education institutes of Ottoman Empire until this period.

It consists of two parts. In the first part, it explores a series of education reforms in Sivas carried out in the time of Seljuks and Ottomans. Then the elementary schools, based on medrese institutes run by religious endowments and known as the main education. Institutions of the Ottoman Empire; later primary, secondary, high schools, teaching schools, vocational and technical schools in new style are examined. Minority schools and foreign schools are also included in the study.

In the second part, the staff working in these education institutes and their duties, student affairs, holiday times of schools, permits, punishments, ranks and upgrades of administrators and teachers are discussed. Restoration and architecture of school employees are also searched. In the conclusion part, the education status of Sivas is evaluated.

Key Words: Sivas, education, medrese, yearbook, student, primary school, secondary school, high school, school.

KONU VE KAYNAKLAR

1. Konunun Amacı

Toplumların yaşamında eğitim oldukça önemli bir yere sahiptir. Eğitim ve öğretim faaliyetlerinin geçmişteki durumları ortaya konulduğunda bugün ile geçmiş arasında dahasağlıklı bir köprü kurabilmek mümkün olabilmektedir. Böyle bir köprü ile geçmiş daha iyi değerlendirilebilmektedir. Eğitim-öğretim faaliyetlerinin hız kazandığı ve eğitim kurumlarının memleket geneline yaygınlaştırıldığı II. Abdülhamit dönemi eğitim tarihimiz için özellikle incelenmesi gereken bir dönemdir. Sivas'ta da bu dönemle birlikte yeni tarzda okullar olan ibtidailer, idadi, darülmuallimin ve darülmuallimat denilen öğretmen yetiştiren kurumlar ve sanayi mektebi açılmış, var olan rüştiyeler çoğaltılmıştır. Sivas'ta yaşayan yabancılar ve azınlıklar da kendilerine tanınan haklarla kendi okullarını açmışlardır. Bu tez konusu ile Sivas'ta bu dönemdeki eğitim kurumları ele alınmak suretiyle tarihi oldukça eskilere dayanan şehrin II. Abdülhamid döneminde eğitimde aldığı yol ortaya konularak şehrin bugüne ışık tutmak amaçlanmıştır.

2. Konunun Sınırları

Yüksek Lisans tez çalışmamızda II. Abdülhamid döneminde Sivas'ta eğitim incelenecektir. Bununla birlikte, II. Abdülhamit dönemi öncesi Osmanlıda eğitimin durumuna değinilecek ve var olan eğitim kurumları tanıtılacaktır. Daha sonra ise asıl konumuz olan II. Abdülhamit döneminin eğitim gelişmeleri Sivas özelinde incelenecektir. Zaman zaman da II. Abdülhamit'ten sonraki dönemden örnekler verilecektir. Sivas merkezindeki eğitim kurumlarını ağırlıklı olarak ele aldığımız çalışmamızda, Sivas'ın kaza ve nahiyelerindeki durumlarına da değinilecek ve şehrin vilayet statüsünde olması nedeniyle bağlı sancaklarda geldiği notaya da işaret edilecektir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamızda bilimsel araştırma metotları kullanılmıştır. Öncelikle konu ile ilgili literatür taraması yapılarak konu hakkındaki daha önceki çalışmalar gözden geçirilmiştir. Daha sonra arşiv kaynakları taranarak konu ile ilgili belgeler

elde edilmiş ve belgeler sınıflandırılarak transkripsiyonları yapılmıştır. Ayrıca Maarif ve Vilayet Salnameleri incelenmiş konu ilgili bölümler tespit edilerek ve bütün bu elde edilen belgeler araştırmamızın ilgili bölümlerinin aydınlatılmasında kullanılmıştır.

4. Kullanılan Kaynaklar

Çalışmamızda Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığındaki belgetasniflerinden [DahiliyeNezareti Mektubi Kalemî (DH. MKT), Dahiliye Nezareti İradeleri (İ. DH), Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH. İD),Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî (DH. ŞFR), Dahiliye Nezareti Umur-u Mahalliye-i Vilayet Müdiriyeti (DH. UMVM), Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF. MKT), Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı (A. MKT. MHM), Yıldız Esas Evrakı (Y.EE) olmak üzere] yararlanılmıştır. Bu arşiv belgelerinin yanı sıra H. 1316, H. 1317, H. 1319 ve H. 1321 Maarif-i Umumiyye Nezareti salnamelerinden ve H.1287, H. 1288, H. 1292, H. 1298, H.1300, H.1301, H. 1302, H. 1304, H. 1306, H. 1308, H. 1321, H. 1325 tarihli Sivas Vilayet salnamelerinden de istifade edilmiştir. Ayrıca araştırma ve inceleme eserlerinden de yararlanılmıştır.

GİRİŞ

OSMANLI'DA EĞİTİME BAKIŞ

1. Tanzimat Öncesi Osmanlı Devleti'nde Eğitim Sistemi

Bir toplumda düzenli bir biçimde yapılan, zamanı ve mekânı belli olan resmi eğitimeörgün eğitim; bunun dışındakalan, kesin bir plan ve programdan yoksun, zamanı ve mekânı kesinolmayan, hayat boyu devam eden eğitime de yaygın eğitimdenir. Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren birçok örgünve yaygın eğitim kurumlarına sahip olmuştur. Osmanlı Devleti'nin örgüneğitim kurumları, başta medreseler olmak üzere, sıbyan/mahalle mektepleri,Enderun Mektebi ve farklı seviyelerdeki askeri okullardır. Yaygın eğitim kurumları ise,camiler, mescitler,ribat, tekke, zaviye, kervansaray, ahi teşkilatları, loncalar, kütüphaneler,sahaflar ve kitapçı dükkânları, âlim ve devlet adamlarının ev, konakve sarayları ile kahvehanelerdir.Bu eğitim kurumları, amaç, idari örgütlenme, mimari yapı, öğretim elemanı ve öğrenci, öğretim yöntemi vb. bakımlardancoğrafya ve toplumlara göre değişebildiğinden Osmanlı kuruluş ve klasik dönemindefarklı özellikler gösterebilmektedir.¹

İslam tarihinin en dikkatçeken eğitim-öğretim kurumu medreselerdir. Başlangıçtagenelde Türk-İslâm kültürçevrelerindeortaya çıkıp gelişmiş olan medreseler, zaman içinde her tarafayayılmıştır. Osmanlı döneminde de etkinliklerini giderek artıran medreseler esas itibarıyla Selçuklu döneminin birikimini büyük ölçüde devam ettirmişlerdirve ilköğretim üstündeki değişik eğitim kademelerini temsil eder olmuşlardır.²

Osmanlı örgün eğitim kurumlarından olan medrese, içinde dini dersler okutulan, ders gören talebenin yatıp kalktıkları yer³ anlamına gelmektedir.Medreseler genellikle tek katlı, biravlu etrafında bir derslane ile talebe odalarındanoluşan kagir binalardır. Dershane,müderris odası ve danışmend hücrelerihemen her medresedebulunmaktadır.Medreselerde ayrıca bir mescid yeralmaz, genellikle bir mihrap yeri olandershanelerde vakit namazları kılınır.

¹ Mustafa Gündüz, *Eğitim Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2011, s. 109.

² Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 1, 2008, s. 25, 26.

³ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1998, s.599.

Medreselerin eğitim ve ilmi faaliyetlerini sürdürmesinde buralarda bulunan vakıf kütüphaneleri önemli bir rol oynamaktadır. Bir vakıf kurumu olan medreselerin işleyişi, mali kaynakları, bunların kullanılması ve denetlenmesi tamamıyla vakıf kuralları içinde yapılır. Ancak konu toplum eğitimini ilgilendirdiği için devletin daima sıkı bir denetimi vardır. Her bir medresenin yönetimi genellikle müderrisin (medrese hocası) sorumluluğundadır. Talebenin gördüğü derslerin deftere kaydını yapan müderris, geliri ve kapasitesi küçük olan medreselerde ayrı bir mütevellî (vakıf yöneticisi) olmadığından bu görevi de yerine getirir.⁴

Osmanlılarda ilk medrese, 1330'da Orhan Bey tarafından İznik'te yaptırılmıştır. Daha sonra gelen padişahlar döneminde ise Bursa, eğitim öğretim bakımından büyük önem kazanmıştır. Edirne'nin alınıp başkent yapılmasından sonra bu kente de birçok medrese yapılmıştır.⁵ Osmanlıların ilk dönemlerindeki medreseler çoğunlukla bizzat sultanlar tarafından kurulmuş, başkentler donatılmış, İstanbul'un fethinden sonra ise bu faaliyetler üst düzeye ulaşmıştır. İlk dönem Osmanlı medreselerinde dışarıdan gelen ilim adamlarının etkisi görülmüştür.⁶

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinden sonra burada kendi adına yaptırdığı camiinin doğu ve batı taraflarına sekiz medrese yaptırmıştır. Sahn adı verilen bu medreseler Arapça sekiz olan seman tabiriyle birleştirilerek Sahn-ı Seman Medreseleri adıyla anılmıştır.⁷ Bu medreseler konumu, fiziki ve mimari özellikleri, sağlanan maddi imkânlar ve özellikle müfredat programı ile bir yükseköğretim ve araştırma kurumu özelliği göstermiştir.⁸ Tefsir, Fıkıh Usulü, Fıkıh, Kelam ve Arap dili üzerine eğitim veren, bir İlahiyat fakültesi diyebileceğimiz Sahn medreselerinin programlarını Mahmud Paşa ile meşhur Heyet (astronomi) alimi Ali Kuşçu düzenlemiştir.⁹ İlme hizmet etmiş olan Fatih zamanında fıkıh ve kelam uleması tabii ve fiziki ilimlere ilgi göstermiştir.¹⁰

⁴ Mehmet İpşirli, "Medrese", *TDVİA*, C.28, 2003, s. 330.

⁵ Yahya Akyüz, *Eğitim Tarihi*, Ankara 2007, s.62.

⁶ Mefail Hızlı, *agm.*, s. 26.

⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1984, s. 7,8.

⁸ Mehmet İpşirli, *agmad.*, s. 328.

⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 7, 33.

¹⁰ A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1991, s.53.

Sahn medreselerinin arka taraflarında yükseköğretime yani Sahn-ı Seman medreselerine danişmend yetiştirmek üzere orta tahsil medreseleri denilen Tetimme medreseleri inşa edilmiştir. Sahn medreseleri talebelerine danişmend, Tetimme medreseleri talebelerine de softa denilmektedir. Fatih'in vakfiyesine göre softalar, danişmentlerden ders göreceklendir. Fatih'ten sonra Osmanlı sınırları içindeki medreselerde yeni bir teşkilatlanmaya gidilmiş, medreseler aşağıdan yukarıya doğru Haşiy-i tecrid, Miftah, Kırklı, Hariç, Dahil ve Sahn-ı Seman olarak beş sınıfa ayrılmıştır.¹¹

Kanuni Sultan Süleyman döneminde inşa edilen Süleymaniye Külliyesi özellikle medrese-i evvel, sani, salis ve rabi' isimleriyle dört medrese, bir tıp medresesi ve darüşşifa ile darülhadisten oluşmaktadır ve Osmanlı Devleti'nde eğitimde varılan en yüksek noktayı temsil etmektedir. Sahn-ı Seman ve ardından Süleymaniye medreseleriyle Osmanlı medrese sistemi dereceler, dersler, gelir kaynakları ve yönetim bakımından önemli gelişmeler kaydetmiştir. Bundan sonra da devletin her vesile ile yeni medreseler teşkilini teşvik ettiği görülür.¹²

Kuruluş amaçları eğitim olan medreselerde okutulan dersler çoğunlukla Tefsir, Hadis ve Fıkıh gibi dine dayalı derslerdir. Nakli ilimler denilen Tefsir, Hadis ve Fıkıh gibi ilimler dışında sonradan akli ilimlerin de medreselerde okutulmaya başlandığı görülür.¹³ Tabi'î ilimler veya alî ilimler de denilen akli ilimler kısmında, Kelam, Mantık, Belagat, Lügat, Nahiv, Hendese, Hesap, Heyet, Felsefe ve hatta Tarih ve Coğrafya dersleri okutulmaktadır.¹⁴

İlk Osmanlı medreselerinde ders verme şekli Türkçe olmakla birlikte dini ve Arapça yazılmış olan eserleri anlama yönünden Arapça'ya büyük önem verilmiştir.¹⁵ Medreseler sınıf geçme esasına göre değil, kitap bitirme esasına göre düzenlenmiştir. Kitabı bitiren talebeye müderris tarafından kitaptan sözlü ya da yazılı sınav yapılırdı. Medresede temel öğrenme yöntemi ezberdir. Dini ilimlerin iyi öğrenilebilmesi için Kur'an ve Hadislerden büyük miktarda ezber yapmak şarttır. Bunun yanımda dersleri tekrar, talebeler arasında müzakere ve tartışma, defter tutma,

¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 9, 11.

¹² Mehmet İpşirli, *agmad.*, s. 328.

¹³ Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984, s. 14, 41.

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 20.

¹⁵ Mustafa Bilge, *age.*, s.9.

yazma daönemli yöntemler arasındadır. Medrese talebelerinin öğrenme yöntemlerinden biri de konuyu daha iyi öğrenenlerindaha az bilenlere hocalık yapmasıdır.¹⁶ Medrese eğitimi alan kişilerin genellikle sıkı çalışma ve bir konuyu ayrıntılarıyla öğrenme özelliklerini kazandıkları kabul edilmiştir. “Cerre çıkma” uygulaması sayesinde de medrese öğrencileri hem maddi ihtiyaçlarını karşılamışlar, hem de önemli bir görev olarak halkı dini yönden bilgilendirmişlerdir.¹⁷ Bu uygulamayla öğrenciler öğrendiklerini de pekiştirmişlerdir.

Medreselerin en üst düzeyinden icazetname alan birisi kadı, müderris ya da devlet katında başka bir memuriyete atanabilirdi. Kadılık, daha fazla para kazandırdığı için mezun talebeler tarafındandaha çok istenirdi. Atamalarda en itibarlı yerler; İstanbul, Mekke, Medine, Bursa, Edirne, Halep, Şam, Kahire kadılıklarıydı. Dini ve hukuki mesleklerde en üst noktalara gelenlere molladenirdi. Artık bu aşamadan sonra, İstanbul kadısı, defterdar, kazasker ya da ulemanın en üst rütbesi Şeyhülislamlık makamı gelmekteydi.¹⁸ Aynı zamanda ihtisas medreselerinden, sanatçı, doktor, mimar, müzisyen, edip, tarihçi, şair gibi insanlar da yetişmiştir.¹⁹

Medreseler 16. yüzyılın sonlarına doğru bozulmaya başlamış ve bu bozulma artarak devam etmiştir. Bunda akli ilimlerin medrese programından çıkarılması, usulsüz müderris alımı, talebelerin yeterli eğitimi almadan para ve rüşvetle müderris olmaları gibi sebepler etkili olmuştur.²⁰ Osmanlı Devleti’nin, kuruluşundan beri özenle üzerinde durduğu eğitim sisteminin bahsedilen nedenlerle bozulmaya başlamasıyla, medreselerin Fatih ve Kanuni devirlerindeki gibi bir irfan yuvası olması özelliği artık gerilerde kalmıştır.²¹

Klasik dönem içerisinde değineceğimiz bir diğer örgün eğitim kurumu ise ilk eğitim ve öğretimin yapıldığı yer olan sıbyan mektepleridir. Sıbyan mektebi, hemenher mahallede bulunan, varlıklı kişiler tarafındanyaptırılan, isteğe bağlı

¹⁶Yahya Akyüz, *Eğitim Tarihi*, s.121.

¹⁷ Murat Akgündüz, *Osmanlı Medreseleri –XIX. Asır-*, İstanbul 2012, s.142.

¹⁸ Murat Akgündüz, *age.*, s.120.

¹⁹ Mustafa Gündüz, *age.*, s.117.

²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 67.

²¹ Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 2016, s.382.

olarak 5-7 yaşından 10-12 yaşlarına kadar kız ve erkek çocukların birlikte gittiği, temel dini bilgilerin (ilmihal, Kur'an) öğretildiği eğitim mekânlarıdır. Bunun yanında çocukların toplum içinden nasıl davranacaklarına, saygı ve hürmet kurallarına nasıl uyacaklarına ilişkin sosyalleştirme içerikli eğitimler de verilmiştir. Bu bilgi ve davranışların yanında hocaların bilgi, ilgi ve yeteneklerine göre okumanın yanında güzel yazı yazma (hat), basit düzeyde matematik ve diğer başka ilimler de öğretilmiştir. Sıbyan mektebi hocaları, az ya da çok medrese eğitimi almış, cami ve mescitlerde imamlık ve müezzinlik yapan eğitimci kişilerdi. Bunların görevlendirmesi, bölgenin kadısı tarafından olduğu gibi görev yapacağı vakıf idaresi ya da mahalle sakinleri tarafından da yapılmıştır. Mektep hocalarının maaşlarını ya vakıf ya da okuyan çocukların anne babaları tarafından verilmiştir. Ancak bu düzenli bir maaş olmamıştır.²²

Sıbyan mekteplerinin belli bir yönetmeliği veya devletçe hazırlanmış belirli bir programı yoktu ve eğitim ve öğretim araçları bakımından da yetersizdiler.²³ Sıbyan mektepleri sabahleyin erkenden açılırdı ve ikindiye kadar derslere devam edilirdi. Teneffüs yoktu. Hoca talebelerin bir kısmıyla meşgulken diğerleri serbest kalıyordu. Serbest zamanlarda isteyen çalışır, isteyen yazı yazar veya dışarı çıkardı. Dersin düzenini bozacak davranışlara izin verilmezdi. Çocuklar öğle yemeği tatilinde evlerinde yemeklerini yerlerdi.²⁴

Sıbyan mekteplerinde öğrenciden üç yılda Kur'an'ın ezberlemesi istenirdi. Ama bu, çoğu zaman ezber olmaz, Kur'an'ın hatmi olurdu. Hatim yapan çocuk Kur'an'ı bastan sona bir kezyüzünden okur ve bazı sayfalarını ezberlerdi. Ayrıca programın içinde yazı, şiir ve vechesözleri üzerinde durmak da vardı. Bu derslere ek olarak hikâyeler, aritmetik ve ibadet şekilleri de öğretiliyordu. On yasına kadar Kur'an'ı hatmeden çocuk, daha sonra kelime bilgisi, hitabet, dil bilgisi, edebiyat, tarih gibi ek konular üzerinde üç yıl daha çalışabilirdi. Mekteplerde, perşembe öğleden sonra ve cuma günleri tatil idi.²⁵

²² Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti*, s.114.

²³ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991, s. 57, 58.

²⁴ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, İstanbul 2016, s.97.

²⁵ Zülfü Demirtaş, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ 2007, s.176.

Osmanlı eğitim sisteminde Enderun mektebi de önemli bir yer tutmaktadır. Enderun, saray, mabeyn karşılığı olarak kullanılan Farsça bir tabirdir ve “iç” anlamına gelmektedir.²⁶ Enderun Mektebi III. Murat döneminde oluşmuş ve devletin son zamanlarına kadar başarılı bir şekilde eğitim vermeye devam etmiştir. Temel özelliği, çok ayrıntılı ve özenli yapılan bir seçme ile Müslüman olmayan unsurların küçük yaşlardaki çocuklarının gönüllü olarak devşirilmesi ve İstanbul'da uzun bir eğitim sürecinden sonra devlete faydalı insanlar haline getirilmesidir. Bu okul, Fatih Sultan Mehmet zamanında olgunlaşarak, devletin mülki ve idari kadrolarını yetiştiren üst düzey profesyonel Saray Okulu haline gelmiştir.²⁷

Enderun mektebinin teşkilatı zamanla ilerleme kaydetmiş ve 17. yüzyılda farklı odalara ayrılmıştır. Acemioğlanlar arasından seçilen ve bu odalarda bulunan talebeler okuyup yazmaktan, bir hüner ve sanat öğrenmekten geri kalmazlar, kendi odalarına düşen vazifeleri yaptıktan sonra kalan boş vakitlerinde yazı öğrenirler, Kuran okurlar, hıfza çalışırlar, tecvit öğrenirlerdi. Bir kısmı da daha ileri giderek saraya gelen hocalardan şer'î bilgileri edinirlerdi.²⁸ Enderun, sınıf bulunan bir mektep değildi. Burada insanlar hizmet içi eğitim görürler, koğuştan koğuşa terfi ederlerdi.²⁹ Büyük ve küçük odalar, Doğancı Koğuşu, Seferli Odası, Kiler Odası, Hazine Odası ve Has Oda olarak ayrılan Enderun'da, bu altı odadaki içoğlanlarının derece ve mevkileri birbirinden farklı olduğundan hizmetleri ve maaş miktarları da farklıydı. İçoğlanlarının maaşlarından başka bütün yiyecek ve giyecek ihtiyaçları saray tarafından karşılanır, iç ve dış tayinleri padişah tarafından yapılırdı.³⁰ En son sınıf demek olan has odaya kadar gelenler çıkma tabiriyle çıkarılırlar, çırak edilirler ve her türlü hükümet ve ordu işlerinde kullanılırlardı.³¹

17. yüzyılın sonlarına doğru devletin diğer birçok kurumunda olduğu gibi devşirme ve Enderun sisteminde de bozulmalar yaşanmış, hak etmeyen çocuklar Enderun'a alınmıştır. Enderun, II. Mahmut Dönemi'ne gelindiğinde kendisinden

²⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1993, s. 533.

²⁷ Mustafa Gündüz, *age.*, s.124.

²⁸ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. I-II, İstanbul 1977, s. 11, 13.

²⁹ İlber Ortaylı, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, İstanbul 2016, s.31.

³⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 308, 309.

³¹ Osman Ergin, *Maarif Tarihi*, C. I-II, s.17.

beklenen nitelikli memurları yetiştiremez hale gelmiş, devlet yeni koşullara uyum sağlayabilecek memurları yetiştirmekiçin modern okullar açmak zorunda kalmıştır.³²

Bir diğerk örgün eğitim kurumları olan askeri okullara gelince; Osmanlıda Kapıkulu Ocağıiçerinde bulunan Acemi Oğlanlar Ocağı'ndagayrimüslim tebaadan devşirilençocuklareğitim görmekteydi Buradaki eğitim sonrasında en yetenekli olanlar EnderunMektebi'ne, diğerkleri de Yeniçeri Ocağı'na geçerlerdi. Buradan sadece ordunun değıl, sarayın ve halkın savaş zamanındave normal zamanlarda ihtiyaç duyduğı meslek sahipleri de yetiştirdi. Bunlarınbaşlıcaları şunlardır:Mehterhane, askeri müzik eğitiminin verildiğı yerdir.Cambazhane,saray ve ordu için gerekli olan cambaz ve hokkabazları yetiştirirdi.Tophane,top döküm ve yapımıyla ilgilenen askeri sınıfı yetiştiren okuldur.Humbarahane,havan topuyla ilgili uzmanların yetiştigi okuldur.Tüfekhane,tüfek yapımıyla ve atıcılığıyla ilgilenen askeri okuldur.Kılıçhane,askerlerin ihtiyaç duyduğı kılıç ve diğerk kesici savaş aletlerini yapanve kullanımını talim eden okuldur.³³Askeri eğitim kurumları Tanzimat öncesi modern eğitim sistemi içinde önemli bir yer edinmiştir.³⁴

II.Mahmut döneminde askeri okullar yanında medreselerden ayrı olarak ilk defa yeni sivil okullar kurulmuştur. Türk maarif tarihinde ilk rüştiyeler, devlet daireleri için ihtiyaç olan okur-yazar memur yetiştirmek, daha önce açılan Tıbbiye ve Harbiye gibi yüksekokullara öğrenci hazırlamak, sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştirmek amacıyla bu dönemde kurulmuştur.³⁵

Osmanlı'da bu örgün eğitim kurumları dışında eğitim hayatını canlı tutan yaygın eğitim kurumları da bulunmaktadır. Bunlar arasında Osmanlı şehir, kasaba ve köylerinde sıbyan mektebi olmayan yerlerde çocukların eğitimi için camiler; tarikat adab ve erkanının öğretildiği tekkeler; halkın okuma ihtiyacını karşılayan kütüphaneler; ulema, talebe ve kitap meraklılarının uğrak yeri olan sahaflar; meslek mensuplarının eğitilmesinde bir okul görevi üstlenen loncalar; derslerin

³² Mustafa Gündüz, *age.*, s.126.

³³ Mustafa Gündüz, *age.*, s.126-127.

³⁴ Ahmet Cihan, *Osmanlı'da Eğitim*, İstanbul 2014, s.151.

³⁵ Osman Kafadar, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, İstanbul 2016, s.105,107.

verilip sohbetlerin yapıldığı ulema ve zenginlerin evleri; halkın görüşüp sohbet ettiği, kitaplarından yaralandığı kıraathaneler yer almaktadır.³⁶

Klasik dönemde Osmanlı toplumunu oluşturan gayr-i müslimler de farklı seviyelerde okullar açmıştır. Rumlarla birlikte Ermeniler, Yahudiler ve diğer gayrimüslimlerin ilk, orta ve yüksek düzeylerde okulları vardır. Daha çok dini nitelikteki bu okulların sayıları zamanla değişiklik göstermiştir. Azınlık okullarının eğitim kalitesi, 19. yüzyıla gelinceye kadar çok da ileri düzeyde değildi. Ancak bu tarihlerden sonra onların eğitime verdiği önem daha da artmış ve nitelikli eğitim ortamları meydana getirilmiştir. Gayr-i müslimlerin açtığı okullar dışında doğrudan bir halk tabanı olmayan yabancı devletlerin farklı amaçlarla açmış oldukları okullar da bulunmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman gücünün doruğunda iken başta Fransa'ya daha sonra da diğer Avrupa devletlerine birtakım ayrıcalıklar (kapitülasyon) tanımıştı. Her ne kadar kapitülasyonlar ticari ve hukuki bir içeriğe sahip ve eğitimle ilgili bir madde yoksa da yabancı okulları kapitülasyonlara dayanılarak açılmıştır.³⁷

2. Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi (1839-1876)

Tanzimat sözcüğü nizam verme anlamına gelen tanzim sözcüğünün çoğuludur. Eski Osmanlı terimi olan nizam sözcüğü Lale Devri'nde tertiplenmiş birlikleri bulunan ordu örgütü anlamını içerirken bu dönemde tanzim sözcüğündeki nizam verme askerlik alanının ötesine geçmiştir.³⁸ Mustafa Reşit Paşa'nın, Gülhane Parkı'nda Padişahın "bir irade-i seniyye"si olan Gülhane Hattı Hümayunu'nu okumasıyla imparatorlukta yeni bir dönem başlamıştır.³⁹ Bu dönemde Osmanlı Devleti, Batı'nın ilim, fen, sanat, imar vb. araçlarında bulduklarından faydalanmaya çalışmıştır.⁴⁰ Maarif alanında da çağdaşlaşma batı ilim, teknik ve fenninin alınıp uygulanmasına bağlı olmuştur.⁴¹

³⁶ Ünal Taşkın, "Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 1/3, İlkbahar 2008, s. 359,360.

³⁷ Mustafa Gündüz, *age.*, s.129-130.

³⁸ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 2002, s.213.

³⁹ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul 2002, s.75.

⁴⁰ Mustafa Karabulut, "Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı'nın Yenileşme Sürecine Bir Bakış, *Türk Dünyası Araştırmaları*", Ağustos 2010, sayı 187, s.125.

⁴¹ Süleyman Tenger, *Rüştiye Mektepleri'nin Tarihi Gelişimi ve Din Eğitimi ve Öğretimi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s.70.

Politik bir hamle olarak başlayan Tanzimat hareketi, Türk medeniyetinin yeni bir istikamete yönelmesiyle sonuçlanmıştır. Bu yöneliş, Rönesanstan beri gelişen, Avrupa medeniyetine doğru olmuş, Avrupa’da gelişen fikir hareketleri Osmanlıda yayılmaya başlamıştır.⁴²Bu dönemde eğitimin amacı “Osmanlılık” düşüncesinin yayılması ve okullarda öğretilmesi olmuştur. İlköğretim genelleştirilmek istenmiş, fakat bir devlet politikası olarak ele alınamadığından cemaatlara ve vakıflara bırakılmıştır.⁴³

Tanzimatdönemine kadar düzenlemelerin çoğu askerî alanda olmuştur. Devletin kötü gidişatının temelinde askerî problemlerin olduğu inancıyla yeniçeri ocağının islahına ve kaldırılmasına çaba harcanmıştır. Bir ölçüde bu alandaki problemler çözüldükten sonra diğer alanlarla ilgili çalışmalar da Tanzimat’ta ağırlık kazanmıştır. Tanzimatdönemi, eğitimde, sporda ve başka alanlarda etkisini bu güne kadar sürdüren çok önemli bir dönemdir.⁴⁴

1839 sonrasının reformları, II.Mahmut’un programı gibi aynı alanları kapsamıştır: ordu, merkezi bürokrasi, taşra yönetimi, vergilendirme, eğitim ve haberleşme. Yeni olan adli reforma ve danışmaya dayalı usullere daha fazla ağırlık verilmesidir.⁴⁵

1839 Tanzimat Fermanı’nda eğitimle ilgili bir kelime yoktur.Fakat devlet adamları,girişilen yeniliklerin kalıcı olabilmesi için bilgili bir toplum,yeni bir aydın tipi ve kadro oluşturmak gerektiğini biliyorlardı.1856 tarihli Islahat Fermanı’nda ise Avrupa’nın eğitim,bilim ve sermayesinden yararlanılacağı belirtilmiştir.⁴⁶Fakat bu ferman eğitim ve öğretim alanında köklü yenilikler içermemiştir.⁴⁷ Din farkı gözetmeksizin bir Osmanlı vatandaşlığı kurmaya çalışmış, fakat yüzeyde amaçlanan beraberlik tersine çevrilmiştir.⁴⁸Islahat Fermanının kendilerine tanımış olduğu kültür, eğitim ve öğretim haklarından

⁴² Necati Öner, *Tanzimat’tan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık*, Ankara 2012, s.9,30.

⁴³ Cavit Binbaşoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2014, s.105.

⁴⁴ Fikret Soyer, “Osmanlı Devletinde(1839-1908 Tanzimat Dönemi) Beden Eğitimi ve Spor Alanındaki Kurumsal Yapılanmalar ve Okul Programlarındaki Yeri Konusunda Bir İnceleme”, *GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 24, Sayı 1 (2004), s.209.

⁴⁵ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İstanbul 2016, s.92.

⁴⁶ Yahya Akyüz, *Eğitim Tarihi*, s.159.

⁴⁷ Fahri Özteke, *XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Tarih Eğitimi, Yüksek Lisans Tezi*, Konya 2006, s.31.

⁴⁸ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul 2017, s.14.

yararlanan gayr-i müslim cemaatler, Avrupalıların da yardımıyla, geniş çapta eğitim faaliyetine başlayarak memleketin her tarafında milli ve dini okullar açmaya koyulmuşlardır.⁴⁹ Gayr-i müslimler elde ettikleri hakları genişletme isteğinden hiç vazgeçmemişlerdir.

1869 yılında çıkartılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne kadar, Osmanlı Devleti'nde yabancı okulları düzenleyen herhangi bir kanun bulunmuyordu. Osmanlı Devleti'nin buhranlı bir döneme girmesiyle, yabancı devletlerin yaptıkları baskılar çoğalmış, gayrimüslim tebaaya ve yabancılara yeni özgürlükler veren ferman ve kanunların çıkartılmasıyla yabancı okulların sayısı gittikçe artmıştır. Bu okullar sayesinde yabancılar kendi dillerini, kültürlerini yaymışlar, siyasi ve kültürel alanda çıkarlarını koruyarak elverişli bir ortam sağlamışlardır. Ülkedeki yenileşme hareketleri sırasında imtiyazları da kendi lehlerine kullanarak istediklerini yaptırmayı başarmışlardır.⁵⁰

Tanzimat döneminde Sultan Abdülmecid eğitime fazlaca eğilmiş, bu alanda önemli çalışmaların önünü açmıştır. Bu dönemde eğitim geliştirilirken, eğitimde idarî bir teşkilatlanmaya da gidilmiştir. Eğitim bir bilim olarak görülmeye ve eğitim bilimi kitapları yazılmaya başlanmıştır. Okul ve sınıf ortamının düzenlenmesine, yeni ders araç gereçlerinin kullanılmasına, genel ve özel yeni öğretim yöntemlerinin denenmesine gidilmiştir. Meslekî ve teknik eğitimin temelleri atılmaya başlanmış, ilk kez öğretmen yetiştirilen meslek okulları açılmıştır. Yine ilk kez kızlar için orta dereceli okullar açılmıştır.⁵¹ Böylece kız çocukları da eğitim hakkından yararlanmaya başlamıştır.

1846'da eğitim işlerinden sorumlu ilk kurum olan Meclis-i Maarif-i Umumiye kurulmuştur. Meclis, bir başkan, altı üye ve bir kâtipten oluşmuştur. Meclis-i Maârif-i Umûmiye'nin görevi Geçici Meclisin almış olduğu genel kararları ayrıntılı bir şekilde ele alıp uygulamak ve ayrıca memleketin maârifle ilgili meselelerini görüşerek gerekli reformları yapmaktır.⁵² Karar organı niteliği taşıyan Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin icra organı olarak 1847'de ilk ve orta

⁴⁹ Bayram Kodaman, *age.*, Ankara 1991, s. 15.

⁵⁰ Ebru Esenkal, *Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyasında Açılan Okullar*, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2007, s.2,45.

⁵¹ Fikret Soyer, *agm.*, s.210.

⁵² Bayram Kodaman, *age.*, s. 11.

öğretimin işlerini yürütmek üzere Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti kurulmuş, başına Sahaflar Şeyhi Esad Efendi getirilmiştir ve sıbyan mektepleriyle rüşdiyeler ıslah edilmiştir.⁵³ Bu şekilde biricra organının kurulmasıyla daha önce açılmış ve açılacak olan okullarmedresenin nüfuzundan kurtarılmıştır. Bununla beraber sıbyanmekteblerinin yönetimi nezaretin yetkisi dışında kalmış, dini öğretim sahası içinde bırakılmıştır. Bu nedenlegenel eğitimde medresenin etkisi uzun zaman devam edecektir.⁵⁴

Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin çabalarıyla Batıdaki örneğinden hareketle bir akademik müessese olarak oluşturulan Encümen-i Daniş, 1851 yılında başta Sultan Abdülmecid olmak üzere devlet ileri gelenlerinin hazır bulunduğu bir törenle açılmıştır. Encümen-i Dâniş'in kuruluş gayesini ve görevlerini, 1845'ten bu yana açılması düşünülen Dârülfünun'da okutulacak ders kitapları ile halkın kültür seviyesini yükseltecek telif ve tercüme eserleri hazırlama işi oluşturmuştur. Çeşitli alanlarda halkın anlayabileceği sade bir dille hazırlatıp yayımlayacağı kitaplarla Türkçe'nin gelişmesine yardımcı olması da kendisinden beklenen hizmetler arasındadır.⁵⁵ Fakat Encümen-i Daniş'ten asıl Avrupa'da olduğu gibi milletlerarası ilim ve fikir hayatıyla teması sağlayacak bir akademi olması beklenmiştir.⁵⁶ Bu kurum az sayıda eser yayınladıktan sonra 1862'de kapanmıştır.⁵⁷

Eğitim işlerinin daha sistemliyürütülmesi için bir Maarif-i Umumiyye Nezareti'nin kurulması gerekliliği hem Meclis-i Maarif hem de Meclis-i Tanzimat layihalarında söz konusu edilmiştir. Bu teklifler üzerine 1857'de kurulan nezarete Abdurrahman Sami Paşa tayin edilmiştir. Böylece maarif teşkilatı bir yanda şeyhülislamlığa bağlı olan Mekatib-i Umumiyye Nezareti, diğer yanda laik ve daha geniş bir katılımla mekteplerin nezaretini ele alan Maarif-i Umumiyye Nezareti'nin mevcudiyetiyle iki başlı bir görünüm kazanmıştır. Ancak bu durum kısa sürmüş. 1857' de Mekatib-i Umumiyye Nezareti Maarif-i Umumiyye Nezareti Müsteşarlığı'na dönüştürülmüştür. Böylece IL Mahmud döneminde

⁵³ Cahit Baltacı, "Mektep", *TDVİA*, C. 29, 2004, s. 7.

⁵⁴ Süleyman Tenger, *agt.*, s.70,72.

⁵⁵ Abdullah Uçman, "Encümen-i Daniş", *TDVİA*, C. 11, 1995, s. 176, 177.

⁵⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 2014, s.49.

⁵⁷ Ercüment Kuran, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, Ankara 2013, s.38.

başlayan eğitimi merkezileştirme çabaları, Meclis-i Maarif ve Maarif-i Umumiyye Nezareti'nin kurulmasıyla devam ederek bu alanda devletin kontrolü sağlanmıştır. Artık modern devletlerde olduğu gibi eğitim hükümette nazır düzeyinde temsil edilmeye başlanmıştır. Bu gelişmeyle birlikte gayri müslim okullarının maarif çatısı altına alınıp denetlemeye tabi tutulması da oldukça önemlidir.⁵⁸

Osmanlı eğitim sisteminde gerçek anlamda ilk hiyerarşi girişimi 1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (Genel Eğitim Yasası) ile olmuştur. Eğitim öğretime birçok alanda yenilik getiren nizâmname, çeşitli derecelerdeki okulların nerelerde açılacağı, öğretim süreleri, okullara kabul edileceklerin yaş sınırları, bir okuldan alınan diploma ile hangi okula girilebileceği, okullarda sınavların nasıl yapılacağı, nasıl sınıf geçileceği ve mezun olunacağı belirlenmiştir.⁵⁹ Bu nizamnamenin esası, Avrupa'nın medeni memleketlerinde mevcut genel eğitim müesseselerini almak ve bu memleketlerde yürütülen eğitim prensiplerini hakkıyla Türkiye'de de yürütmektir.⁶⁰

198 maddeden oluşan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Türk maarifinde sistemleştirme ve kanunlaştırma hareketinin ilkidir ve bu anlamda büyük önem taşımaktadır. İlanından sonra uygulama alanına geçildiğinde ise istenilen başarılı sonuçlar alınamamıştır.⁶¹

Nizamname, okulları, önceden de olduğu gibi, ilk, orta ve yüksek olmak üzere üç kademeye ayırmıştır. Bu derecelendirmede ilköğretimi, sıbyan ve rüşdiye mektepleri; ortaöğretimi, idadî ve sultanî mektepleri; yükseköğretimi ise âlî mektepler (Darümuallimîn, Darümuallimât ile çeşitli fen ve sanayi mektepleri) oluşturmaktadır.⁶²

Sıbyan mekteplerinin öğretim süresi 1846 tarihli tezkirede dört yıl olarak belirlenmiştir. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde de bu müddet muhafaza edilmiş ve mektebe devam mecburiyeti yaşı erkek çocuklar için

⁵⁸ Ali Akyıldız, "Maarif-i Umumiyye Nezareti", TDVİA, C. 27, 2003, s.273

⁵⁹ Fatih Demirel, "Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(2), 2012, s. 514.

⁶⁰ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt 4, (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri) (1876-1907), s.376.

⁶¹ Bayram Kodaman, *age.*, s. 26.

⁶² Fatih Demirel, *agm.*, s.515.

yedi, kız çocuklar için altı olarak belirlenmiştir.⁶³ Nizamnameye göre her mahalle ve köyde bir sıbyan mektebi bulunacaktı. İki sıbyan mektebi olması durumunda biri kızlara diğeri erkelere tahsis edilecekti. Mekteplerin inşa, tamir ve diğeri masraflarıyla hocalarının maaşları mahalle ve köy halkı tarafından karşılanacaktı.⁶⁴ Sıbyan mekteplerinden mezun olanlar sınavsız olarak rüştiyelere kabul edilecekti. Rüşdiyeler, beş yüz evden fazla olan kasabalarda açılacaktı.⁶⁵

Lise dengi olarak açılan idadiler, sivil ve askeri yüksekokullara öğrenci yetiştirmeye yönelik faaliyeti bakımından iki kısma ayrılmaktadır.⁶⁶ Dört yıllık rüştiyelerden başarılı olup mezun olan son sınıf öğrencileri sınava tabi tutulmadan idadîlere gidebileceklerdi. Nizamnâme'ye göre, bin evden fazla olan, hal ve mevkilerince lüzum görünen kasabalarda birer idadî mektebi açılacaktı. Öğretim süresi üç yıl olacak olan idadîlerde de sınıf geçme ve mezuniyet, sınava bağlıydı. Vilayet merkezlerinde açılacak olan sultanîlere idadî ve rüşdiye mezunları kabul edilecekti. Nizamnâme'de âlî mektepler arasında anılan Darülmuallimîn, çeşitli derecelerdeki okullara öğretmen yetiştirecek, Darülmuallimât dakız sıbyan ve rüşdiye mekteplerine bayan öğretmen yetiştirecekti. 1846'daki yapılanmada yükseköğretimi teşkil eden Darülfünûn, Nizamnamede de aynı statüde yerini almıştır.⁶⁷

Bazı eksiklikleri olmasına rağmen nizamname, dönemine kadar olanların en iyisiolma özelliğine sahiptir. İlköğretimin bina, araç-gereç masrafları ile öğretmen maaşları halkın insiyatifine bırakılmış, Müslüman ve gayr-ı müslim mekteplerinin ayrı olması istenmiştir ki bu Osmanlıcılık politikasıyla çakışmıştır. Ayrıca, Müslüman ve gayr-ı müslimlerin ayrı erkek ve kız rüştiyeleri açabilmeleri için oturdukları kasabalardan sırasıyla 500 ve 100 haneye sahip olma şartı bu miktara sahip olmayan ailelerin çocuklarının rüştiye öğreniminden yoksun kalmalarına yol açmıştır.⁶⁸

⁶³ Cahit Baltacı, *agmad.*, s. 7.

⁶⁴ Bayram Kodaman, *age.*, s. 63, 64.

⁶⁵ Hacı Salman, *İdadi Mektepleri'nin Tarihsel Gelişimi, Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2005, s.12.

⁶⁶ Cemil Öztürk, "İdadi", *TDVİA*, C.21, İstanbul 2000, s. 464.

⁶⁷ Fatih Demirel, *agm.*, s.515-517.

⁶⁸ Süleyman Tenger, *agt.*, s.35.

Netice itibariyle, Tanzimat dönemi eğitimi, eğitim tarihimizde önemli bir yere sahiptir. Eğitimin geliştirilmesi devleti felakete gidişten kurtaracak bir yol olarak görülmeye başlanmıştır. Eğitim bilim olarak görülmeye başlanmış, okul ve sınıf ortamının düzenlenmesine, yeni ders araç gereçlerinin kullanılmasına, genel ve özel yeni öğretim yöntemlerinin denenmesine gidilmiştir. İstanbul'da ve taşrada büyük gayretlerle birçok okul kurulmuştur. Fakat örgün eğitim geliştirilirken mantıklı bir sıra izlenmemiş, ilköğretime el atılmadan orta ve yükseköğretimde düzenlemelere gidilmiştir. Medrese eğitimdeki yenileşmeleri kolay benimsememiş, yenileşmeler eski malzeme ile yeni bir şey yapmak biçiminde gerçekleştiği için etkisini kısmen de olsa yeni okullarda sürdürmüştür. Öğretim kurumlarında birlik olmadığı için, medrese, Tanzimat mektepleri, askeri mektepler, azınlık ve yabancı mektepler farklı bilgi ve düşüncede insanlar yetiştirmiş, toplumda bunun olumsuz sonuçları görülmüştür. Büyük gelişmeler gösteren azınlık ve yabancı okulları devlet için bir tehlike haline gelmeye başlamışlardır. Mesleki ve teknik eğitimin temelleri bu dönemde atılmış, kızların ve kadınların eğitilmesinin önemi giderek daha iyi anlaşılmıştır.⁶⁹

Tanzimat dönemiyle birlikte Batılı anlamda okullar açılmakla birlikte var olan diğer okullarda iyileştirmeler de yapılmıştır. Ancak bu yeniliklerin uygulayıcılarının öğretmen olmamasından dolayı ulema kesiminden gelen hocalarca eski metodlarla öğretime devam edilmiştir. Bu dönemde sıbyan mekteplerinde hocalık yapacak kişilerde aranan en temel özellik okuma-yazma ve Kur'an'ı ezbere bilmesidir. Bu bağlamda bakıldığında her ne kadar da sonraki dönemlerde daha Batılı anlamda eğitim-öğretim yapılmışsa da 19. yüzyıl boyunca eski ve yeni çekişmeleri devam etmiştir.⁷⁰ Tanzimatçılar Avrupalı ve Osmanlı kurumlarını yan yana yaşatarak ölümcül bir ikilik yaratmışlardır.⁷¹

3. I. Meşrutiyet Dönemi (1876-1878) Ve Mutlakiyet Dönemi (1878-1908) Eğitim Sistemine Bakış

19.yüzyıl sonlarında Batı dünyasında görülmedik ekonomik, teknolojik, bilimsel gelişmeler, kültür ve düşün alanlarında güçlü akımlar başlamıştı. Batı

⁶⁹ Yahya Akyüz, *Eğitim Tarihi*, s.157-159.

⁷⁰ Cengiz Poyraz, "19.Yüzyılda Yabancıların Gözüyle Osmanlı Eğitimi", *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, Şubat 2013, C.2, S.1, s.314.

⁷¹ Roderic H.Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*, Kasım 2005, s.421.

uygarlığı 20.yüzyıla merdiven dayamış, dünyanın geri kalan ülkeleri üzerine gölgelerini salmıştı. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda ise Yeni Osmanlıların umduğu çağdaşlaşma, ilerleme atılımları yerine bir din-devlet diktatörlüğü kurulmuştu.⁷²

I.Meşrutiyet Dönemi 1876 Kanun-ı Esasi ile başlar, iki yıl süren parlamentolu yaşamı otuz yılı aşan bir istibdat dönemi izler.Meşrutiyet Dönemi, mayalanma açısından Tanzimat yıllarına dayanır. Meşrutiyetçi akım Tanzimat'ın ekonomik ve sosyal başarısızlıklarına, sonu alınamayan iç karışıklık ve dış müdahalelere ve 1871'den sonra iyice koyulaşan baskıcı rejimine karşı yeni bir ararışın ifadesidir.⁷³

II.Abdülhamit devrinin Birinci Meşrutiyet kesiminde meydana gelen çalkantılar, eğitimi arka plana itmiştir. Bu dönemde devlet adamları,Balkan isyanları, İstanbul Konferansı olayları, Kanuni Esasi ve Osmanlı-Rus harbi üzerine yoğunlaşmışlardır. Bununla beraber Kanuni Esasi'nin metninde, eğitim hakkında konulan maddelerde her Osmanlının genel ve özel öğretime hakkının olduğu, her çeşit okulların devletin denetiminde olacağı, eğitimde birliğin sağlanması yönünde tedbirler alınacağı ifade edilmiştir.⁷⁴Amaç meşrutiyet ülküsüne uygun yeni gençler yetiştirmektir. Sultan Abdülhamit yeni bir sistem getirmek, yeni bir anlayışı hâkim kılmak yerine 1869 Nizamnamesinin gereğini yerine getirmek için çaba göstermiştir.⁷⁵

II.Abdülhamit'in 13 Şubat 1878'de parlamentoyu süresiz tatil etmesinden 23 Temmuz 1908'e kadar geçen döneme Mutlakiyet Dönemi denir.⁷⁶Halk ve aydınlar tarafından istibdat terimiyle anılmasına ve anayasal kurum ve prensiplerin ihlaline rağmen, Hamidiye dönemi için de anayasal monarşi veya meşrutiyet dönemi terimini kullanmak gerekmektedir.⁷⁷

II. Abdülhamid döneminde eğitimle ilgili yapılan çalışmalarda özellikle Sadrazam Sait Paşaönde gelmektedir. Sunduğu layihalarda genel eğitime önem

⁷² Niyazi Berkes, *age.*, s.389.

⁷³ Bülent Tanör, *age.*, s.121.

⁷⁴ Enver Ziya Karal, *age.*, s.379.

⁷⁵ Şerif Demir, "XIX.Yüzyıl Osmanlı Eğitim Sisteminde Yaşanan Değişim", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 13, 2015, s.443.

⁷⁶ Yahya Akyüz, *Eğitim Tarihi*, s.225.

⁷⁷ İlber Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitap (2007), s.55.

verilmesini tavsiye etmiş, imparatorluğun çöküşünü eğitimin düşüşüne bağlamıştır.⁷⁸

Tanzimat dönemi kararları ancak Sultan II. Abdülhamid'in maarif alanındaki reformları ile uygulamaya konulabilmiştir. II. Abdülhamid'in maarif alanındaki reformları, Tanzimat döneminde alınan kararlarla sınırlı değildir.⁷⁹ Abdülhamit idaresinde imparatorluğun bütün 29 vilayet, 6 mutasarrıflık ve esas Türkiye kısmında birçok kaza merkezlerinde rüşdiye okulları kurulmuştur. Bunlar, orta ve lise öğrenimi sağlayan idadi okullarına öğrenci yetiştiriyordu.⁸⁰ II. Abdülhamid döneminde idadilerde önemli gelişmeler olmuştur. Bu okulların taşrada gelişmesini temin için vilayet gelirlerinden bir kısmı "hisse-i maârif" olarak tahsis edilmiş, alınan bu tedbirlerle idadilerin sayısının hızla artması sağlanmıştır.⁸¹ Döneminde okuma-yazma oranı bir önceki döneme nazaran üç kat artmıştır.⁸² 1877 yılında sayıları 200'ü geçmeyen usul-ü cedide okulları 1892-1893 ders yılında İmparatorlukta epeyce çoğalmıştır ve 3.057'ye ulaşmıştır. Tanzimat devrine oranla ilköğretim vilayetlere taşmış, sayı yönünden ilerleme kaydedilmiştir.⁸³ Ortaöğretimin ikinci kademesi olarak açılması kararlaştırılmış olan sultaniler yaygınlaştırılamamış⁸⁴ ancak sultanilerin yerine, yedi senelik idadiler teşkil edilmiş ve hemen her vilayet merkezinde bu okullardan bir tane açılmıştır.⁸⁵ İlköğretimin zorunlu olması prensip itibariyle II. Mahmut devrinde kabul edilmiş ve sonra gelen padişahlar tarafından tekrarlanmış olmasına rağmen II. Abdülhamid devrinde de sağlanamamıştır.⁸⁶

O dönemdeki sivil yükseköğretim ise Mekteb-i Mülkiye-i Şahane, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane, Mekteb-i Hukuk ve Dârülfünûn-ı Şâhâne ile gerçekleştirilmiştir. Böylece Sultan II. Abdülhamid döneminde, çeşitli

⁷⁸ Enver Ziya Karal, *age.*, s.385.

⁷⁹ Fatih Demirel, *agm.*, s.528.

⁸⁰ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 1984, s.180.

⁸¹ Cemil Öztürk, "İdadi", s. 465.

⁸² Ahmet Cihan, *age.*, s.176.

⁸³ Bayram Kodaman, *age.*, s. 86.

⁸⁴ İbrahim Caner Türk, "Türkiye'de Orta Tahsil" Başlıklı Risaleye Göre Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ulus Devlet Türkiye'ye İntikal Eden Ortaöğretim Mirası", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (TAED) 52, Erzurum 2014, s.354.

⁸⁵ Fatih Demirel, *agm.*, s.528.

⁸⁶ Enver Ziya Karal, *age.*, s.390.

kademelerden oluşan sivil ğretim kurumlarının teşkili gerçekleştirilmiş ve bu kurumlar arasındaki hiyerarşık baē saēlanabilmiřtir.⁸⁷

Yabancı okullara gelince;Maarif Nizamnamesinin 129. maddesi yabancı okulları kontrol altına almak için yayınlanmıştır. Ancak II. Abdülhamit bu okulların faaliyetlerinden oldukça rahatsız olmuştur. Çünkü 129.madde yayınlandıktan sonra okulların sayısı azalmamış tam tersine artmıştır. Böylece II. Abdülhamit bu maddeyi deēiřtirmeye karar vermiştir.1885 tarihinde Sadaret tarafından maddenin deēiřikliēine başlanmıştır. Maarif Meclisitarafından bir kanun lahiyası hazırlanmıştır. Ancak bunlar da fayda etmemiş, sayıları artmaya devam etmiştir.⁸⁸Öğretim kalitesinin daha yüksek oluşu ve özellikle de yabancı dillerin öğretilmesi, gayrimüslimleri olduğu kadar yerel Müslüman çocuklarını da bu okullara çekmiştir.⁸⁹

II.Abdülhamit döneminde dikkat çeken eğitim kurumlarından birisi de 1892’de açılan Aşiret Mektebi’dir. Bu mekteplerde, aşiret bölgelerini muhafaza etmek için aēa çocuklarının Osmanlı kültürüyle yetiştirilmesi hedeflenmiştir.⁹⁰ Aşiret Mektebi, Maarif Nezareti’ne baēlı halka açık bir eğitim kurumu olmayıp önceleri imparatorluk dahilindeki Arap aşiretlerine mensup çocukların, daha sonra da diēer aşiretlerin çocuklarının kabul edilmeye başlandığı saraya baēlı özel bir eğitim müessesesi idi. Bu mektebin kuruluş gayesi, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde bulunan Arap ve diēer aşiret reislerinin çocuklarını İstanbul’da sarayın nezareti ve himayesi altında bulunan bir okulda toplayarak onlara Türkçe öğretmek, eğitim ve öğretimlerini saēlamak, aynı zamanda hilafete, saltanata, Devlet-i Aliyye’ye ve Babıalı’ye sadakatlerini arttırmak, bölgelerine döndüklerinde devlet için faydalı hizmetlerde bulunmalarını saēlamaktır.Yatılı ve ücretsiz olan Aşiret Mektebi, öğrencilerin verilen yemekleri beēenmeyerek mektep idaresine karşı isyan etmeleri üzerine Şubat 1907 tarihinde kapatılmıştır.

⁸⁷ Fatih Demirel, *agm.*, s.528.

⁸⁸ Ebru Esenkal, *agt.*, s.57.

⁸⁹ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İstanbul 2015, s.254.

⁹⁰ Necdet Hayta, Uēur Ünal, *Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri, (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, Ankara 2016, s.183.

Kapatılmasının gerçek sebebi ise mektebin o günkü siyasi fikir akımlarından etkilenmesi ve beklenen amaca hizmet edemez hale gelmesidir.⁹¹

II.Abdülhamid döneminde eğitime bakışta basın içinde bulunduğu duruma da yer vermek gerekir. Dönemine gelinceye kadar basın gelişmiş bulunmasına rağmen, hürlüğünü ve güvenliğini sağlayan sağlam bir nizamnameye sahip değildi. Meşrutiyet devrinde hürriyet içinde çalışan bir basın nizamı yaratılmasına çalışılmış, ancak istibdat devrinde basın hürlüğü tamamen kaldırılmış ve basın sıkı bir sansürle karşı karşıya kalmıştır.⁹² Gazeteler, mecmualar basılmadan önce gözden geçirilmiş, bazı gazeteler kapatılmıştır. Devletin resmi gazetesi olan Takvim-i Vekayi bile uzun müddet kapalı kalmıştır.⁹³

Sonuç olarak Mutlakiyet Dönemi eğitiminin temel özellikleri olarak şunları söyleyebiliriz: Bu dönemin belirgin özelliği olarak birçok meslek ve sanat okulu açılmış, Türk, azınlık ve yabancı özel öğretim büyük gelişme göstermiştir. Yabancı ve azınlık özel öğretim kurumlarının denetlenememesi sakıncaları da beraberinde getirmiştir. Genel eğitimde ve okulların yaygınlaşmasında önemli gelişmeler kaydedilmiş, rüştiye ve idadilerin yaygınlaşması için çaba harcanmıştır. Azınlık ve yabancı öğretim kurumları hariç okullar, öğretmenler, programlar, kitaplar, basın sıkı bir denetim altına alınmıştır.⁹⁴ II. Abdülhamid döneminde ilköğretim alanında kâğıt üzerinde her türlü tedbir ve kararlar alınmış fakat malî imkânsızlık, öğretmen yokluğu, halkın tutumu gibi sebeplerle bunların hepsi uygulanamamıştır. Ancak bu sırada ortaya atılan fikirler, alınan karar ve uygulamalar, İkinci Meşrutiyet devri için temel olmuştur.⁹⁵

4. II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim (1908-1918)

Meclisli siyasal düzene dönüş için Anayasanın tekrar yürürlüğe konduğu 23 Temmuz 1908'den 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'ne kadar geçen zamana II.Meşrutiyet veya sadece Meşrutiyet dönemi denir.⁹⁶ 1908'de, Hürriyetin İlanıyla

⁹¹ Bayram Kodaman, "Aşiret Mekteb-i Hümayunu", *TDVİA*, C. 4, 1991, s. 9, 11.

⁹² Enver Ziya Karal, *age.*, s.407.

⁹³ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişimleri*, Ankara 2016, s.138.

⁹⁴ Yahya Akyüz, *Eğitim Tarihi*, s. 225, 226.

⁹⁵ Bayram Kodaman, *age.*, s. 89.

⁹⁶ Yahya Akyüz, *Eğitim Tarihi*, s.265.

başlayan II.Meşrutiyet'i hazırlayan ana etken, Abdülhamit rejimine karşı yürütülen muhalefettir. Ayrıca uluslararası etkiler de bu rejime geçişte etkili olmuştur.⁹⁷

20. yüzyılın ilk onbeş yılı bütün dünyadaçağdaş eğitim akımlarının doğduğu bir dönemdir. İkinci Meşrutiyet döneminde, sistemsiz de olsa, bütün çağdaş düşünceler Türkiye'ye aktarılmaya çalışılmıştır.⁹⁸

II.Meşrutiyet'in ilanını sağlayan eylemleri düzenleyen İttihat ve Terakki Cemiyeti, ilandan sonra tüm ülkede ortak bir eğitim sistemi uygulamaya ve imparatorluktaki Müslüman olmayan vatandaşların okulları üzerinde devlet denetimi kurmaya çalışmıştır. Bu döneme kadar çok fazla devlet denetimi olmadan eğitim veren azınlık okullarına devlet denetimi getirmek isteyen İttihatçılar, Rumlar başta olmak üzere gayrimüslim cemaatlerin direnişi ile karşılaşmıştır.⁹⁹ Ayrıca Cemiyetin kaldırdığı basın yasağı gazete, dergi ve kitap basımlarını arttırmış, tercümeleri çoğaltmıştır. Bu dönemde eğitimle ilgili çalışmalar eğitimciler tarafından yapılmıştır.¹⁰⁰

II.Meşrutiyet dönemi maarif tartışmalarının yaşandığı bir dönem olmuştur. Maarifin ıslahıyla esaslı şekilde uğraşan nazır Emrullah Efendi, maarif Tuba ağacına benzer demekle ıslahat ve teşkilata ilköğretimden değil,yükseköğretimdenbaşlamak gerektiğini savunmuştur. Yine devrin maarifiyle çokça ilgilenen muallim ve yazar Satı Bey ise bunun aksini savunmuş, ıslahata ilköğretimden başlamak gerektiğini ifade etmiştir. Ziya Gökalp de Emrullah Efendi'nin görüşünü savunmuştur. Fakat Emrullah Efendi bu görüşünden vaz geçmiş ve Tedrisat-ı İbtidaiye Kanununu çıkarmaya koyulmuştur. Dönemin şartları da bunda etkili olmuştur.¹⁰¹

⁹⁷ Bülent Tanör, *age.*, s.167.

⁹⁸ Mustafa Ergün, "II.Meşrutiyet Dönemi'ndeki Eğitim Reformlarının Türk Modernleşmesindeki Yeri", *100. Yılında II.Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu, Bildiriler*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Marmara Üniversitesi yay. 2009., s.263.

⁹⁹ Hasan Taner Kerimoğlu, " II.Meşrutiyet'in İlk Yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Eğitim Politikası ve Rumlar", *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22, 2007, s.133,142.

¹⁰⁰ Musa Ak, *II.Meşrutiyet Dönemi'nde Mesleki ve Teknik Eğitim Okulları (1908-1918)*, Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2006, s.28.

¹⁰¹ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. III-IV, İstanbul 1977, s. 1277, 1278.

1908’de başlayan II.Meşrutiyet döneminde öğretim birliği arayışı önem kazanmış, aydınlarca öğretim birliği bulunmamasının sakıncaları belirtilmiş, fakat bu dönemde yaşanan büyük yıkımlar nedeniyle bu alanda uygulamaya gidilememiştir. Öğretim birliğinin bir sistem haline getirilip uygulanması Cumhuriyet döneminde olmuştur.¹⁰²

II.Meşrutiyet döneminde öğretim dilinden ders kitaplarına, öğretmen yetiştirmeden teftişe kadar yeni Türk eğitiminin temelleri atılmıştır.¹⁰³Kullanılan materyal çeşitliliği artmış, resim, levha, projeksiyon makinesi kullanılmıştır. 1908’den sonra basılan ders kitaplarında resim ve haritaların kullanımı artmıştır. Eski öğretim yöntemleri eleştirilirken çağdaş metotlar olan keşfettirici, buldurucu, yaratıcı ve gezi gözleme dayanan yöntemler önerilmiştir.¹⁰⁴

Dönemin sonuna doğru geleneksel sıbyan mekteplerinin çoğu kapatılmış, ilk resmi anaokulları açılmış, okul öncesi eğitimde ilk ciddi adımlar atılmıştır.¹⁰⁵İkinci Meşrutiyet devri, Türk eğitiminde ilköğretim sorunlarınıninciddi anlamda ele alındığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde bakanlık öğretmen yetiştirme, yasalar çıkarma ve bina sorunlarını çözme konusunda çalışmalar yapmıştır. İlk kurulduklarında orta öğretime dâhilolan rüştiyelerbu dönemde tamamen ilköğretim içinde yer almış, hatta ibtidailerle birleştirilmiştir.¹⁰⁶

İkinci Meşrutiyet döneminde Osmanlı eğitiminin en çok ve en esaslı değişmeye uğrayan kademesi, ortaöğretimdir. Ortaöğretim kademesinde idadiler ve "Galatasaray Sultanisi" vardı. Yedi yıllık idadiler iki aşamalı bir çalışmayla "sultani" veya "lise"ye çevrildiler. Ortaöğretim alanındaki kız okulları ilk defa bu dönemde kurulmaya başlanmıştır. Darülfünunun esas gelişmesi 1908'den sonra olmuştur. Özellikle Tıp alanında, sivil ve askerî Tıbbiyelerin birleştirilmesi; Eczacılık, Dişçilik ve Hastabakıcılık okullarının bu Fakülteye bağlanmasıdır. Maarif Nazın Emrullah Efendi’nin 21 Nisan 1912’de hazırladığı Üniversite

¹⁰² Yahya Akyüz, *Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1839-1950)*, Ankara 2012, s.287.

¹⁰³ Mustafa Ergün, *agb.*, s.266.

¹⁰⁴ İbrahim Caner Türk, “ Osmanlı Devleti’nde Öğretim Yöntemlerinin Gelişimi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.3, Bahar 2009, s.286-289.

¹⁰⁵ Yahya Akyüz, *Eğitim Tarihi*, s.266.

¹⁰⁶ Muhammet Şahin, M. Ahmet Tokdemir, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Yaşanan Gelişmeler”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Güz 2011, 9(4), s.860.

Yönetmeliği, Maarif Nezareti tarafından 1913 yılında yayınlanmıştır. Buna göre Üniversite "İstanbul Darülfünunu" adını almıştır. Darülfünun binası içinde Kadın Üniversitesi 1915 yılında açılmıştır. İkinci Meşrutiyet dönemi itibarıyla Osmanlı Devletinin bir tek Darülfünunu vardır. ¹⁰⁷

Medreselere gelince; II. Meşrutiyet döneminde medreselerde yapılan ıslahat teşebbüslerinde ihtisaslaşma konusuna yer verilmiş, bu amaçla birtakım medreseler kurulmuştur. ¹⁰⁸ Ancak yine de II. Meşrutiyet'in başlarında kötü duruma düşen medreselerle yeterince ilgilenilmemiştir. Yönetim tamamen yeni açılan okullarla ilgilenmiş, medreselere eğilmemiştir. ¹⁰⁹ Medreselerin maddi ihtiyaçlarının karşılanmasında da zaman zaman zorluklar yaşanmıştır. Bir örnek vermek gerekirse 1909 yılında Sivas vilayetinden Maliye Nezareti'ne gönderilen telgrafnamede, vilayetteki medreseler için gerekli olan malzemelerin ve yakıtların alınamadığı ve zaruretlerinin son dereceye geldiği bildirilmiştir. ¹¹⁰ Zamanla medreselerin toplumsal rolü ve idari etkisi daraltılıp, ölüme terk edilmiştir. Böylece ulema etkisini ve önemini zamanla yitirmiştir. ¹¹¹

Yine bu devirde eğitim sistemi, mesleki teknik eğitim uygulamalarında bazı yenilikler getirmiştir. Ancak bu yeniliklerin uygulanmasında önemli sıkıntılar yaşanmıştır. II. Meşrutiyet'in bir geçiş dönemi olması, siyasi, ekonomik sıkıntılar ve savaş süreci bu çabaların tam olarak sonuç vermesini engellemiştir. Bu gelişmelere rağmen açılan okullar eğitime devam etmiş ve ülkeye fayda sağlamaya çalışmıştır. Yine II. Meşrutiyet, Cumhuriyet Dönemi eğitim sisteminin oluşmasında, mesleki ve teknik eğitimin şekillenmesinde olumlu etki yapmıştır. Mühendislik Mektebi Âlisi gibi bazı meslek okulları Cumhuriyet Dönemi'nde de varlığını sürdürmüştür. ¹¹²

¹⁰⁷ Mustafa Ergün, *agb.*, s.266,267.

¹⁰⁸ Mustafa Şanal, "Osmanlı Devleti'nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.14, 2003/1, s.162.

¹⁰⁹ Mustafa Ergün, *agb.*, s.268.

¹¹⁰ BOA, *BEO.*,3675-275608, 1327.Za.29.

¹¹¹ Şerif Demir, *agm.*, s.445.

¹¹² Musa Ak, *agt.*, s.119.

Sonuç olarak eğitim düşüncesi ve felsefesi alanında İkinci Meşrutiyet döneminde yapılan tartışmalar Cumhuriyet dönemine büyük bir ışık tutmuş, Cumhuriyetin yolunu aydınlatmıştır. İkinci Meşrutiyet döneminde yapılan birçok işler Kurtuluş Savaşını verecek bir kadronun ve halkın uyandırılmasını sağlamış, Türkiye Cumhuriyetinin temelleri çok sağlam bir devlet olarak kurulması imkânını vermiştir.¹¹³

5. Sivas'ta Eğitimin Tarihsel Gelişimi

5.1. Selçuklular Döneminde Sivas'ta Eğitim

Türkler, Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'yu fetih çalışmaları doğrultusunda Sivas'ı da alıp Türkleştirmişlerdir. Bu çabaların sonucunda bölge, Danişmentlilerin başlattığı eğitim sürecini geliştiren Selçuklular döneminde önemli ticaret ve ili merkezlerinden birisi olmuştur.¹¹⁴

Sivas'ta Selçuklu devri eğitim kurumlarının merkezinde medreseler vardır. Eğitim binaları henüz kurulmadığından eğitim faaliyetleri evlerde ve mescitlerde sürdürülmüştür.¹¹⁵ Selçuklular döneminde ilim hayatı bakımından Konya ile rekabet edecek bir seviyeye erişen Sivas, zamanın üniversiteleri sayılabilecek önemli medreselere sahiptir.¹¹⁶ Bu medreselerde eğitim-öğretim faaliyetinin yanı sıra seçkin bilginler tarafından bilim de üretilmiştir. Sivas'ta kurulmuş olan on üç medreseden bugün yalnızca Gök Medrese (Sahibiye Medresesi) (M. 1271), Buruciye Medresesi (M. 1271), Şifaiye Medresesi (M. 1217) ve Çifte Minareli Medrese (M. 1271) ayakta kalmıştır.¹¹⁷ Medreseler, kendilerine tahsis edilen çeşitli vakıflarla, devlete hiç yük olmadan eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Mimari bakımdan Sivas'ta bulunan medreseler genellikle açık eyvanlı olarak yapılmıştır. Bu medreselerde mescit, türbe, çeşme ve kütüphane bulunmaktadır.¹¹⁸

¹¹³ Mustafa Ergün, *agb.*, s.268.

¹¹⁴ Abdullah Kaya, "Selçuklular Dönemi Sivas'ta İlmî Hayat ve İlim Adamları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Kış 2008, s.199,212.

¹¹⁵ Mustafa Demir, *Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri*, Sakarya 2005, s.180.

¹¹⁶ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul 1980, s. 206.

¹¹⁷ Melek Dosay Gökdoğan, "Selçuklular Dönemindeki Bilimsel Etkinliklerde Sivas'ın Yeri", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, Sivas 2006, s.206.

¹¹⁸ Abdullah Kaya, *agm.*, s.219.

Bir eğitim kurumunun büyüklüğü sahip olduğu öğrenci mevcudu ile doğrudan orantılıdır. Fiziki imkânlarının geniş olması, medrese vakfının zenginliği öğrenci sayısını belirleyen etkenlerdir. Sivas bu yıllarda öğrenci sayısı çok kalabalık olmayan şehirlerden birisidir. Gök Medrese’de 20, Buruciye Medresesi’nde ise 30 öğrenci eğitim görmektedir. Ayrıca Buruciye Medresesi, 38 öğrencili Konya’daki İnce Minare Medresesi’nin ardından ikinci sırada gelmektedir ki, neredeyse Konya ile yarışacak düzeydedir. Öğrencilerine en yüksek burs veren medreseler ve müderris ücretlerine göre medreseler sıralamasında ise Gök Medrese, İnce Minare Medresesi’ni geride bırakarak ilk sıraya yerleşmiştir.¹¹⁹

Sivas medreselerinde okutulan dersler ise şunlardır: Hadis, Hadis Usulü, Fıkıh, Fıkıh Usulü, Akaid ve Kelam, Tefsir, Belagat, Arap Dili. Selçuklular dönemi Sivas’taki eğitim-öğretim sadece dini alanlarda olmamış, Mantık, Tıp, Astronomi, Hendese, Hesap, Heyet ve Felsefe gibi akli ilimler de okutulmuştur.¹²⁰

Bu medreselerde faaliyette bulunmuş bilginlerin başında filozof ve din bilgini olmasının yanı sıra, astronomi, fizik, coğrafya ve tıp alanlarında da dikkati çeken bir araştırmacı olan Kutbüddin Şîrazî (1236-1311) gelmektedir. Sivas’ta kadılık yapmış ve Gök Medrese’de ders vermiştir. Şîrazi dışında Türk astrolojisi üzerine çalışmalar yapan Zeynelmüneccim b. Süleyman, matematik ve astronomi konularında zamanının en bilgili kişilerinden olan Abdurrahman b. Ömer (ölm. 1332) de Sivas’ta etkinlikte bulunan bilginlerdendir. Sivas bu dönemde Anadolu’da bilginler arasındaki tartışma ve münazaralara sahne olmuştur.¹²¹

Sağlık hizmetlerine öncelik veren Anadolu Selçukluları ve Beylikleri döneminde hastaneler kurulmuştur. I. Keykavus 1217/18 yılında burada bir şifahane (İzzettin Hastanesi) yaptırmıştır. Burada aynı zamanda tıp öğretimi de yapıldığından, Türklerin ilk tıp medreselerinden birisi olarak kabul edilir.¹²² 1913-1914 yılına kadar medrese olma özelliğini sürdüren yapı, I. Dünya Savaşı’nın

¹¹⁹ İbrahim Balık, “Sivas Gök Medresenin Türkiye Selçuklu Eğitimindeki Yeri ve Önemi”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyum Bildirileri*, Sivas 2006, s.260, 264, 265.

¹²⁰ Abdullah Kaya, *agm.*, s.221-223.

¹²¹ Melek Dosay Gökdoğan, *agb.*, s.207, 209.

¹²² Melek Dosay Gökdoğan, *agb.*, s.209.

başlamasıyla askeriye tarafından eşya ve levazımat ambarı olarak kullanılmıştır.¹²³

Selçuklular döneminde Sivas çok sayıda ilim ve fikir adamını medreselerinde yetiştirdiği gibi Kafkaslardan göç eden ilim adamlarını da bünyesinde barındırmıştır.¹²⁴ Bu merkezde yetişen ilim adamlarının eserleri Türk kültürünün zenginleşmesine büyük katkı sağlamıştır.¹²⁵

5.2. Osmanlılar Döneminde Sivas'ta Eğitim

Selçuklular döneminin önemli merkezlerinden biri olan Sivas, Osmanlı yönetimine girdiği sıralarda önce Timur tehlikesi ile karşılaşmıştır. Timur şehri baştanbaşa yakıp yıktıktan sonra geri çekilmiştir (1400). Şehir, 17. yüzyılın ilk çeyreğine doğru ise Celali ayaklanmalarından sıkıntı çekmiştir. Bu ayaklanmalar nedeniyle 18. yüzyılın sonlarına kadar huzurunu kaybetmiş olan Sivas'ın nüfus ve ekonomik gücü gerilemeye başlamıştır.¹²⁶

Osmanlı hakimiyeti altında 16. yüzyılda bir eyalet merkezi olan Sivas, 1863'te yapılan idari düzenlemeyle vilayet statüsüne geçirilmiştir.¹²⁷ 1892'de ise Amasya, Karahisar-ı Şarki, Tokat ve merkez sancağı olmak üzere dört sancaktan oluşmuştur. Aziziye, Koçgiri, Divriği, Darende, Gürün, Tonus, Hafik ve Yıldızeli kazalarından oluşan Sivas sancağına 1900'de Bünyan-ı Hamid ve Kangal kazaları da eklenmiştir.¹²⁸

Osmanlılar döneminde Sivas'ta eğitim-öğretim deyince akla, bu dönemdeki cami, mescid, zaviye, medrese, mektep ve kütüphaneler ile bunların fonksiyonları gelmektedir.¹²⁹ Müslümanların dini ibadetlerini gerçekleştirmek için vakıf yoluyla cami ve mescid gibi binalar yaptırılmış, buralar gerek halk gerek devlet için çeşitli etkinliklerin gerçekleştiği mekânlar olmuşlardır. Namaz ibadetinin dışında vaizlerin halka yaptıkları nasihatler, halk eğitimi bakımından

¹²³ Muammer Tokat, Erdoğan Dursun, *Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Sivas'ta Eğitim*, Sivas 1998, s. 68.

¹²⁴ Abdullah Kaya, *agm.*, s.212.

¹²⁵ Adnan Mahiroğulları, *Seyyahların Gözüyle Sivas*, İstanbul 2001, s.7.

¹²⁶ Galip Eken, "Tarihten Günümüze Sivas Şehri", *Sivas Kültür Envanteri*, C. 1, Sivas 2011, s. 30.

¹²⁷ Galip Eken, *agm.*, s. 30.

¹²⁸ Ebubekir S. Yücel, *Salname-i Vilayet-i Sivas*, 3, Sivas 2008, s. 15.

¹²⁹ Ahmet Gökbil, *İnanç Tarihi Açısından Sivas*, İstanbul 2004, s.138.

önemlidir.¹³⁰ Zaviyelerde ise tarikatler halk kitlelerini çevrelerinde toplamayı başarmış, kendilerine has bir ibadet anlayışıyla birlikte farklı bir eğitimi gerçekleştirme yoluna gitmişlerdir.¹³¹

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde devrin en önemli eğitim kurumları medreselerdir. Ancak medreseler 19. yüzyıldaki gelişmelere ayak uyduramadığından gerilemeye başlamıştır. Bu nedenle yenileşme dönemlerinde medreseleri ıslah etmekten ziyade yeni okullar açılmaya başlanmıştır.¹³² Zaten Osmanlı dönemi boyunca Sivas'ta mevcut medreselere bir adet medrese eklenmiştir. Günümüze kadar gelmeyen ancak kaynaklarda belirtilen İhsaniye Medresesi, 18. asrın sonlarında Himmet Ağa tarafından yaptırılmıştır. 1833 yılında da oğlu, Sivas Valisi Said İbrahim Paşa tarafından tamir edilip yeni vakıflar eklenmiştir.¹³³

¹³⁰ Ömer Demirel, *Osmanlı Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, Ankara 2000, s.146,147.

¹³¹ Ahmet Gökbel, *age.*, s.139-140.

¹³² Nurettin Birol, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Sivas Vilayeti'nde Müslüman Eğitim-Öğretim Kurumları ve Faaliyetleri", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.24, Erzurum 2004, s.229.

¹³³ Ömer Demirel, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri ve Esnaf Teşkilatı*, Sivas 1998, s. 46.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİVAS'TA BULUNAN EĞİTİM KURUMLARI

1.1. Sivas'ta Maarif Müdürlüğü'nün Kurulması

19. yüzyıldan itibaren Batıdaki değişme ve gelişmelerin etkisiyle Osmanlı Devleti her alanda olduğu gibi eğitim sisteminde de yenileşmeye gitmiş ve 1866 yılında Maarif Nezareti'ni kurmuştur.¹³⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nda modern eğitimi geliştirmek için medrese dışında yeni okullar açılırken, bu okulların idaresi konusunda 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'yle Vilayet Maarif İdaresi Teşkilatı hakkında kararlar alınmıştır.¹³⁵

II. Abdülhamid devrinde, maarif alanında yapılan en büyük hizmetlerin başında hiç şüphesiz vilâyetlere kadar maarif teşkilâtının ve vasıtalarının yayılması gelir. Tanzimat devrinde bir türlü İstanbul dışına götürülemeyen maarif hizmetleri, ancak 1878'den itibaren İmparatorluğun her köşesine devlet eliyle götürülmeye başlanmıştır.¹³⁶

1869 Nizamnamesi gereğince vilayetlerde maarifin yayılması ve başarıya ulaşması için bir an önce maarif müdürlüklerinin kurulması yoluna gidilmiş, 1881 yılında Maarif Nazırı, Sivas, Diyarbakır, Erzurum, Mamuretülaziz ve Van vilayetlerine birer maarif müdürü tayin edileceğini bildirmiş ve 1882 yılında Sivas ve Van vilayetlerine birer maarif müdürü tayin edilmiştir. 1891 yılına kadar içinde Sivas'ın da olduğu pek çok vilayet maarif müdürlüğüne kavuşmuştur.¹³⁷

Nizamnamenin 143. maddesine göre İstanbul dışındaki vilayetlerde Maarif Müdürü'nün sorumluluğunda müslim ve gayr-i müslim üyelerden oluşan Vilayet Maarif Meclisleri'nin kurulması kararlaştırılmıştır.¹³⁸ Vilayet maarif müdürlükleriyle maarif meclisleri iç içedir. Maarif meclisleri müslim ve gayr-i müslimlerden meydana gelmiştir. Ayrıca maarif meclisleri, 1856 Islahat fermanının eğitim ve öğretim alanında öngördüğü hükümlerin bir sonucu olarak varlığını sürdürmektedir. Maarif meclislerinin görevleri ise, sorumlu bulundukları

¹³⁴ Ahmet Gökbel, *age.*, s.182.

¹³⁵ Ömer Demirel, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri*, Sivas 2006, s.161.

¹³⁶ Bayram Kodaman, *age.*, s.38.

¹³⁷ Bayram Kodaman, *age.*, s.39-40.

¹³⁸ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, İstanbul 1991, s.90.

bölgenin her türlü maarif işleriyle meşgul olmaktır. Sıbyan-iptidai okullarının ıslahına ve çoğalmasına dikkat eden Maarif Müdürlüğü, öğretmenlerin tayin ve teftişiyle uğraşmak, maarif gelirlerini arttırmanın yollarını aramak görevlerini üstlenmiştir. Sancak ve kaza maarif komisyonlarının görevleri ise altı ayda bir maarif gelir ve giderlerini gösteren raporu maarif müdürlerine göndermek, imtihanları yapmak ve diplomaları vermektir.¹³⁹

1298 (1881) yılı vilayet salnamesinde Sivas Sancağı Maarif Meclisi Reisi Mehmed Vecihi Efendi iken¹⁴⁰ 1300 (1883) yılı salnamesinde Maarif İdaresi'nde Atıf Bey Müdürlük görevini üstlenmiştir ve diğer görevliler ise şu şekildedir:¹⁴¹

Tablo 1. Sivas Maarif İdaresi

Müdür Atıf Bey	Hacegan	Müfettiş Abdülkadir Efendi	Müderriş
Aza	Mehmed Ali Efendi	Ula Sanisi	Şahinyan Agop Efendi
	Şemseddin Efendi	Müderriş	Manuk Efendi
	İhramcızade Mehmed Efendi		Derbavyan Ohan Efendi
	Hatipzade Süleyman Efendi	Katib	Ömer Hilmi Efendi

Sivas Maarif İdaresi içinde Müslümanlar dışında Nizamname gereği gayr-i müslimler de yer almışlardır. 1888 yılında ise Sivas Maarif Dairesi'ne yeni görevliler eklenmiş, salise rütbeli Hayri Efendi muhasebecilik ve Ali Efendi odacılık görevini yürütmüştür.¹⁴² 1898/1899 yılında ise Maarif Müdürü saniye rütbeli Ahmed Hulusi Efendi, Maarif Muhasebe Memuru Mehmed Reşad Efendi, Maarif Katibi Mehmed Necati Efendi, Maarif Muhasebe Memuru Refiki Ebubekir Sıddık Efendi, Maarif Sandık Emni Serkis Efendi'dir.¹⁴³ 1903 yılında ise Kırkor Efendi Sandık Emni, Veysel Efendi mübeyyizlik görevlerini üstlenmiştir.¹⁴⁴

¹³⁹ Bayram Kodaman, *age.*, s.44,47.

¹⁴⁰ *Salname-i Vilayet-i Sivas* (Bundan sonra S.V.S. şeklinde kısaltılacaktır.), 1298, s.62.

¹⁴¹ Ebubekir S. Yücel, *Salname-i Sivas*, 3, s. 26.

¹⁴² S.V.S., 1306, s.114.

¹⁴³ *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye* (Bundan sonra S.N.M.U. şeklinde kısaltılacaktır.), 1316, s.1092.

¹⁴⁴ S.V.S., 1321, 57.

1883 yılında Sancak merkezi dışında Aziziye¹⁴⁵, Divriği¹⁴⁶ ve Gürün¹⁴⁷ kazalarında ise birer Maarif Meclisi oluşturulmuştur. Bu meclislerde Reis, azalar ve katip görev yapmaktaydı. Tonus kazası 1884 yılında Maarif Komisyonuna¹⁴⁸, Koçgiri kazası 1885 yılında Maarif Meclisine¹⁴⁹ kavuşmuştur.

Karahisar-ı Şarki Sancağında ise 1883 yılında azalardan oluşan bir Maarif Komisyonunun varlığı görülür. Bu komisyon ilerleyen yıllarda da görev yapmıştır.¹⁵⁰ Amasya ve Tokat sancaklarında ise Reis ve azalardan oluşan Maarif Meclisleri ve Maarif Komisyonları 1883 yılından itibaren çalışmalarını yürütmüşlerdir.¹⁵¹

1884 yılında merkez sancak olan Sivas'ta Maarif Sandığı Komisyonu vücuda getirilmiştir. Reis Mehmet Ali Efendi, Reis-i sanisi ise Ermeni Bedros Efendi'dir. Maarif gelir ve giderlerinin düzenlenmesi ihtiyacının sonucu olarak kurulan komisyonun diğer üyeleri aşağıdaki tabloda da gösterilmiştir.¹⁵²

Tablo 2. Maarif Sandığı Komisyonu Üyeleri (1884)

Reis Mehmed Ali Efendi		Ula Sanisi	Reis-i Sani Ermeni Murahhası Bedros Efendi	Salise
Aza	Şemseddin Efendi	Müderris	Şahinyan Agop Efendi	Salise
	Sıbgatullah Efendi		Kabrisyan Artin Efendi	Salise
	Altıparmakzade Hüseyin Efendi		Batokyan Nazarit Efendi	
	Hacı Osman Ağa		Horakyan Nikogos Ağa	

Komisyon üyeleri içerisinde özellikle Ermenilerin varlığı göze çarpar. Sivas'ta Ermeni nüfusunun diğer azınlık unsurlara göre fazla oluşu onların varlığının maarif alanında da hissedilmesinde etkili olmuştur.

¹⁴⁵S.V.S., 1300, s.83.

¹⁴⁶S.V.S., 1300, s.85.

¹⁴⁷S.V.S., 1300, s. 87.

¹⁴⁸S.V.S., 1301, s. 94.

¹⁴⁹S.V.S., 1302, s. 364.

¹⁵⁰S.V.S., 1300, s. 133.

¹⁵¹S.V.S., 1301, s.103,124.

¹⁵²S.V.S., 1301, s.59.

Sivas vilayetinde Maarif Müdürlüğü görevinde 1903 yılında Ahmet Hulusi Bey bulunmaktadır.¹⁵³ 1907 yılında ise Tahir Rüşdü Bey müdürlük görevini üstlenmiştir.¹⁵⁴ Çoğunlukla Darümuallimin-i Aliye ve Mekteb-i Mülkiye mezunu olan Vilayet maarif müdürleri 2.500 kuruş ile 3.500 kuruş arasında bir maaş almışlardır. 1892 yılında Sivas Vilayeti Maarif Müdürlüğü görevine başlayan Mekteb-i Mülkiye mezunu Tefvik Bey 2.500 kuruş maaş alıyorken, Ankara Vilayeti Maarif Müdürü Nureddin Bey ise 3.000 kuruş maaş almıştır. Konya Vilayeti Maarif Müdürü Ferit Bey'in maaşı 1902 yılında 3.500 kuruştur.¹⁵⁵ Bulunulan görev yerine göre maaşlarda da farklılıklar görülmektedir.

Eğitim sürecinin etkili ilerleyebilmesi amacılıyatasrada açılan Maarif müdürlükleri, süreci iyi idare etmekle birlikte yaptıkları harcamalarla da mali ve iktisadi yönden çökmüş devletin bütçesine oldukça fazla masraf yüklemişlerdir. 1896 yılı itibariyle dört doğu ilindeki maarif idaresinin masrafları tabloda gösterilmiştir.¹⁵⁶

Tablo 3. Sivas, Mamuratülaziz, Erzurum ve Diyarbakır Maarif İdareleri Masrafları (1896)

Memuriyet	Aylık	Yıllık
Maarif Müdürü	2.000 kuruş*	24.000 kuruş
Muhasebe Memuru	1.000 kuruş	12.000 kuruş
Maarif Kâtibi	500 kuruş	6.000 kuruş
Sandık Emni	150 kuruş	1.800 kuruş
Hademe	100 kuruş	1.200 kuruş
Çeşitli masraflar		2.160 kuruş
SİVAS	(Toplam)3.750	3.750 kuruş
		(Toplam)47.160
MAMURATÜLA		(Toplam) 53.160 kuruş
ERZURUM		(Toplam) 56.400 kuruş
DİYARBAKIR		(Toplam) 46.560 kuruş

Sivas vilayetinin yıllık masrafı 47.160 kuruş iken, Mamuratülaziz vilayetinin yıllık masrafı 53.160 kuruş, Erzurum vilayetinin yıllık masrafı 56. 400

¹⁵³ S.V.S.,1321, s.57.

¹⁵⁴ S.V.S., 1325, s.60.

¹⁵⁵ Seyit Taşer, "Osmanlı Devleti Vilayetleri ve Sancakları Maarif Müdürlükleri ve Müdürleri (1912)", *İSTEM*, S.15, 2010, s. 163-164.

¹⁵⁶ Bayram Kodaman, *age.*, s.41, 42.

*1 kuruş 1975 yılına göre 5-7 TL civarındadır.

kuruş ve Diyarbakır eyaletinin yıllık masrafı ise 46. 560 kuruştur. Bu dört vilayete bakıldığında yıllık 45.000-60.000 kuruş arası bir masrafın yapıldığı görülür. Hemen hemen aynı yapıda olan maarif idarelerinin, memlekette bu dört vilayet dışında kalan yerlerde de benzer harcamalar yaptıkları düşünüldüğünde ortaya çıkan rakamın bütçe için zorlayıcılığı anlaşılabacaktır.

Sivas'ın eğitim durumu II. Abdülhamit'le birlikte gelişme kaydetmiştir. Bugün Sivas'ta açılmış eğitim kurumlarının tamamı, rüştiye mekteplerinden bir kaçı hariç, Abdülhamit Han zamanında açılmıştır.¹⁵⁷

1.2. Mektepler

1.2.1. İlköğretim

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile ilköğretimde önemli adımlar atılmıştır. Nizamnamede, her mahalle ve köyde en az bir mektep, Müslüman-Hristiyan karışık yerlerde her toplum için ayrı bir mektep bulunacağı, Sıbyan mekteplerinin inşa, tamir ve öğretmen masraflarının, ilgili toplum tarafından karşılanacağı, kızların 6-10, erkeklerin 7-11 yaşları arasında mektebe devamlarının zorunlu olduğu belirtilmiştir. Nizamnamede sözü edilen ilköğretim zorunluluğu 1876 Kanun-i Esasi'de yer almış bundan böyle anayasalara geçmiştir. Nizamnamede "Sıbyan Mektebi" terimi kullanılsa da artık Maarif Nezaretine bağlı olanlarına "İptidai Mektep", "Mekteb-i İptidai", Usul-i Cedide Mektebi" bazen de halk arasında "Taş Mektep" denmiştir. Evkaf Nezaretine bağlı olan ve eski durumlarını koruyanlara ise "Sıbyan Mektepleri" ya da "Usul-i Atika Mektepleri" denilmiştir.¹⁵⁸

1.2.1.1. Sıbyan Mektepleri

Osmanlı Devleti kurulduğundan beri varlığını sürdüren, 5-6 yaşındaki kız ve erkek çocukların ilk eğitimini aldığı, dini bilgilerin öğretilmesinin hedeflendiği sıbyan mektepleri çağın şartlarına ayak uyduramaz hale gelmiştir. Ezbere dayalı bir eğitimin ve ağırlıklı olarak dini bilgilerin veriliyor olması çocuklara günlük yaşamda gerekli olan becerileri kazandıramamıştır. Yapılmaya çalışılan yenilik ve

¹⁵⁷ Ebubekir Sıddık Yücel, "Yüzyıl Önceki Sivas ve Bugünkü Sivas", *1. Ulusal Sivas Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, İstanbul 2010, s.115.

¹⁵⁸ Nurettin Birol, "Müslüman Eğitim-Öğretim Kurumları", s.212, 213.

gelişmelerden, medreselerin etkisi altında olması sebebi ile sonuç alınamamıştır. Bu sebeple sıbyan mekteplerine alternatif olarak modern anlamda eğitim veren okullar açılmıştır. 19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde artık Osmanlı Devleti'nde iki tip ilkokul görülmektedir. Birincisi eski usulde eğitim veren sıbyan mektepleri, ikinci tip ise usul-i cedide yöntemini uygulayan mektepleridir.¹⁵⁹

1870 yılı itibariyle Sivassancak merkezinde bulunan sıbyan mektepleri ve öğrenci sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹⁶⁰

Tablo 4. Sivas Sancak Merkezinde Bulunan Sıbyan Mektepleri (1870)

Müslüman Sıbyan Mektepleri		Rum Sıbyan Mektepleri		Ermeni Sıbyan Mektepleri		Katolik Sıbyan Mektepleri		Protestan Sıbyan Mektepleri	
Mektep	Öğrenci	Mektep	Öğrenci	Mektep	Öğrenci	Mektep	Öğrenci	Mektep	Öğrenci
29	2117	1	49	6	169	1	125	1	27

Sancak merkezindeki toplam mektep sayısı 38 ve toplam öğrenci sayısı 2.487'dir. 38 mektepten 29'u Müslüman sıbyan mektebidir ve 2117 öğrenciye eğitim vermektedir. Müslüman sıbyan mekteplerinden sonra en fazla Ermenilerin mektepleri bulunmaktadır. Ermenilerin toplam nüfus içerisinde diğer milletlerden daha kalabalık olmasıbunda etkili olmuştur.

1870 yılı itibariyle Sivas sancak merkezine bağlı kaza ve nahiyelerde bulunan sıbyan mektepleri ise şu şekildedir.¹⁶¹

¹⁵⁹ Şadiye Yılmaz, *Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler*, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009. s. 60, 62.

¹⁶⁰ Ebubekir S. Yücel, *Salname-i Vilayet-i Sivas*, 1, Sivas 2008, s.88.

¹⁶¹ Ebubekir S. Yücel, *Salname-i Sivas*, 1, s. 88- 90.

Tablo 5. Sivas Sancağına Bağlı Kaza ve Nahiyelerde Bulunan Sıbyan Mektepleri (1870)

Nahiye ve Kaza	Müslüman Sıbyan Mektepleri		Rum Sıbyan Mektepleri		Ermeni Sıbyan Mektepleri		Katolik Sıbyan Mektepleri		Protestan Sıbyan Mektepleri	
	Mektep	Öğrenci	Mektep	Öğrenci	Mektep	Öğrenci	Mektep	Öğrenci	Mektep	Öğrenci
Kangal	13	151	2	14	-	-	-	-	-	-
Aşudi	8	159	-	-	-	-	-	-	-	-
Deliklitaş	8	85	-	-	-	-	-	-	-	-
Alacahan	7	133	-	-	-	-	-	-	-	-
Artukabad	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Darende	28	633	-	-	1	4	-	-	-	-
Aziziye	15	198	-	-	2	185	-	-	-	-
Mesudiye	32	915	-	-	-	-	-	-	-	-
Sadabad	6	633	-	-	-	-	-	-	-	-
Zamanlı	25	834	-	-	-	-	-	-	-	-
Sarıoğlu	38	1334	1	9	2	50	-	-	-	-
Gedikcik	25	785	-	-	6	255	-	-	-	-
Tonus ve Emlak	24	417								
	17	405	-	-	-	-	-	-	-	-
Baharözü ve İlbeyli	18	436								
	33	709	-	-	-	-	-	-	-	-
Divriği	29	752	-	-	1	453	-	-	-	-

Merkez dışında kalan yerlerde de Müslüman sıbyan mekteplerinin oldukça fazla yer tuttuğunu görülmektedir. 331 Müslüman sıbyan mektebinde 8.579 öğrenci eğitim görmektedir. 3 Rum sıbyan mektebinde ise 23 öğrenci eğitim görmektedir. Ermeni sıbyan mektepleri, merkezde olduğu gibi merkez dışında da

sayıca fazladır.¹⁶² Ermeni sıbyan mektebinde eğitim gören öğrenci sayısı 947 idi. Kaza ve nahiyelerde Katolik ve Protestan sıbyan mekteplerine rastlanmamaktadır.

1870 yılında bağlı sancaklardan Amasya sancağında 472 Müslüman sıbyan mektebi vardır ve 7732 öğrenciye kapısını açmıştır. Rum, Katolik ve Protestan mekteplerinin bulunmadığı sancakta yalnızca 1 Ermeni mektebi vardır ve burada 195 öğrenci eğitim görmektedir.¹⁶² Bir diğer sancak olan Karahisar-ı Şarki sancağında 234 Müslüman sıbyan mektebi vardır ve öğrenci sayısı 5.991'dir. 38 Rum mektebinde 785 öğrenci, 19 Ermeni mektebinde 691 öğrenci bulunmaktadır. Karahisar-ı Şarki sancağında da Katolik ve Protestan sıbyan mektebi bulunmamaktadır.¹⁶³

1884 yılına gelindiğinde Sivas sancak merkezinde sıbyan mekteplerin sayısının oldukça artmış olduğu görülür. Artık 114 Müslüman sıbyan mektebi vardır ve 2693 erkek, 1063 kız olmak üzere toplam öğrenci sayısı 3756'dır. 1870 yılına göre yaklaşık dört katlık bir artış göze çarpmaktadır. Öte yandan gayr-i müslim sıbyan mektepleri de artış göstermiştir. 15 gayr-i müslim sıbyan mektebi bulunmaktadır ve 1121 erkek, 366 kız olmak üzere 1487 öğrenci eğitim görmektedir. Kazalarda ise mektep ve öğrenci sayıları şu şekildedir:¹⁶⁴

¹⁶² Ebubekir S. Yücel, *Salname-i Sivas*, 1, s.91-93.

¹⁶³ Ebubekir S. Yücel, *Salname-i Sivas*, 1, s. 93, 94.

¹⁶⁴ S.V.S., 1302, s.454.

Tablo 6. Kazalarda Müslim ve Gayr-i Müslim Mektepleri (1885)

Kaza	Müslüman Sıbyan Mektepleri			Gayr-i Müslim Sıbyan Mektepleri		
	Mektep	Erkek	Kız	Mektep	Erkek	Kız
Tonus	103	1791	416	15	597	12
Hafik	99	1795	704	22	220	100
Koçgiri	14	235	90	2	50	7
Yıldızeli	126	1796	403	3	265	15
Aziziye	74	2833	354	2	56	7
Divriği	25	1588	400	14	800	102
Darende	20	458	103	4	120	17
Gürün	32	672	102	3	70	17
TOPLAM	493	11.168	2.572	65	2.178	277

Kazalarda da hem Müslim hem de gayr-i müslim sıbyan mekteplerinin sayıca çokluğu göze çarpar. 493 Müslüman Sıbyan mektebinde 13.740 öğrenci eğitim görüyordu. 1870 yılı ile kıyaslandığında kazalarda öğrenci sayısında 15yılıda 5161 kişilik bir artış görülmektedir. Bu da yaklaşık olarak %62’lik bir orana tekabül etmektedir. Aynı yıllar kıyaslandığında gayr-i müslim öğrenci sayısında ise 1485 kişilik bir artış görülmektedir.

Yine 1884 yılı itibariyle Amasya, Tokat ve Karahisar-ı Şarki sancaklarındaki durum şu şekildedir: Amasya sancak merkezinde 22 Müslim sıbyan mektebi, 12 gayr-i müslim sıbyan mektebi vardır. Eğitim gören Müslim öğrenci sayısı 600, gayr-i müslim öğrenci sayısı ise 831’dir. Merkezde gayr-i müslim öğrenci sayısının fazla olduğu görülmektedir. Havza ve Ladik kazaları ise en fazla gayr-i müslim mektebinin bulunduğu yerlerdi. Osmancık kazasında ise gayr-i müslim mektebi bulunmuyordu. Tokat sancak merkezinde 13 Müslim sıbyan mektebi vardır ve öğrenci sayısı 575’tir. 16 gayr-i müslim sıbyan mektebinde ise 381 öğrenci eğitim görmektedir. Hem Müslüm hem de gayr-i müslim mekteplerinin sayıca en çok olduğu kaza Erbaa kazasıdır ve burada 96 Müslim mektebi, 42 gayr-i müslim mektebi vardır. Karahisar-ı Şarki sancak merkezinde ise 54 Müslim sıbyan mektebinin 884 öğrencisi vardır. Buradaki gayr-i müslim sıbyan mektebi sayısı 12’dir ve mekteplerde eğitim gören öğrenci sayısı

ise 299'dur. Kazalarına bakıldığında ise Suşehri ve Hamidiye kazalarında Müslim-gayr-i müslim mekteplerinin yoğunlaştığı görülür.¹⁶⁵

Sivas vilayetinde eğitim ve öğretim alanında 20. yüzyılın son çeyreğine kadar devlet eliyle önemli bir yatırım yapılmamıştır. 1880'de Vali İsmail Hakkı Paşa, Sivas Vilayeti'nin eğitim-öğretim, ziraat, ekonomi ve sosyal durumlarını anlatan bir layihayı 13 Ekim 1880 tarihinde İstanbul'a göndermiştir. Layihada, sıbyan ve İptidai mektepler, rüştiyeler ve kurulması düşünülen idadi ile ilgili bilgiler verilmektedir. Hakkı Paşa, merkez vilayet olan Sivas'ta sekiz adet mekteb-i iptidaiyenin inşaatının bitmek üzere olduğunu ancak köylerde bu işe gereken önemin verilmediğini ifade etmiştir. Köylerde birer sıbyan mektebinin yaptırılması ve çocukların mecburen mekteplere devam ettirilmesi hakkındaki Maarif Nizamnamesindeki hükmün yerine getirilmesinin gerekliliğini dile getirmiştir.¹⁶⁶

Sivas'ta 1882-1885 yılları arasında valilik yapmış olan Halil Rıfat Paşa döneminde ise, ilköğretim alanında geniş kapsamlı atılımlar yapılmıştır. Geldiği sıralarda Anadolu'nun diğer vilayetleri gibi burada da eğitim yıllarca ihmal edilmişti. Halil Rıfat Paşa, görevi esnasında nahiye müdürlerine hitaben on bir tenbihname yayınlamıştır. Bu tenbihnamelerde eğitimin önemini vurgulayan Halil Rıfat Paşa, nahiye müdürlerine seslenerek onlardan mektepsiz köy bırakılmamasını, hocasını dahi tayin etmelerini, 5 yaşına giren erkek ve kız çocuklarının mektepsiz kalmamasının sağlanmasını istemiştir. Mektebi yapılamayan köylerin ve çocuğunu mektebe vermeyen kimselerin kaza kaymakamlarına bildirilmesini tenbih etmiştir. Köylerin müfettişler tarafından denetleneceğinin de altını çizmiştir. Daha sonraki süreçte tenbihlerinin uygulanmasında eksiklikler gördüğünden son bir tenbihname (11. Tenbihname) daha yayınlamıştır. Bu tenbihnamede daha önce belirttiği hususlara dikkat edilmesini istemiş ve tenbihnameyi "*Bu tenbihnamemizden sonra vilayetin bilcümle köylerine müfettişler gönderileceğinden, eğer müfettişler köylerde çocukların yine başıboş gezmekte ve okutulmamakta olduklarını görürse, hemen hükümete bildirecekleri cihetle o misüllü nahiye ve müdür ve muavinleri der-akap*

¹⁶⁵ S.V.S., 1302, s.455,456.

¹⁶⁶ Nurettin Birol, "Müslüman Eğitim-Öğretim Kurumları", s.213.

azl olunacak ve bir daha müdürlük ve muavinlikte kullanmamak üzere isimleri kayd olunacaktır ve bu tenbihndmenin ale 'd-devam icra' y-ı ahkamına kaza kaymakamları mecburdur. (25 K. Evvel 1300 (6 Ocak 1885). 'sözleriyle sonlandırmıştır.¹⁶⁷ Halil Rıfat Paşa tarafından Maarif Nezareti'ne gönderilen ve dördüncü ve altıncı tenbihnamelerin bulunduğu proje, 1883 yılında Padişah iradesi ile resmîyet kazanmıştır. Böylece Osmanlı Devleti tarihinde ilk kez geniş kapsamlı bir eğitim faaliyeti Sivas'ta gerçekleştirilmeye başlanmıştır.¹⁶⁸

1892-1893 öğretim yılında Sivas vilayetinin geneline bakıldığında 1366 sıbyan mektebinin olduğu görülür.¹⁶⁹ Hüdavendigâr vilayetinin genelinde ise 1890-1891 yılına kadar inşa edilen sıbyan mekteplerinin sayısı 368 idi.¹⁷⁰ Görüldüğü üzere Sivas mektep sayısı bakımından oldukça öndedir ve anlaşılan Vali İsmail Hakkı Paşa'nın ve Vali Halil Rıfat Paşa'nın gayretleri sonuçsuz kalmamıştır.

1.2.1.2. İbtidai Mektepleri

Günümüzün ilkokulu diyebileceğimiz ibtidai mektepleri 19.yüzyılın son çeyreğinden itibaren yurt genelinde olduğu gibi Sivas'ta da yaygınlaşmaya başlamıştır. 1880 yılında Sivas'ta bir kız bir erkek olmak üzere iki ibtidai mektebinin yapımına başlanmıştır.¹⁷¹ Vali İsmail Hakkı Paşa 1880 tarihinde İstanbul'a gönderdiği layihada 8 adet mekteb-i ibtidaiyenin inşaatının bitmek üzere olduğunu ifade etmiştir.¹⁷² 1884 yılında Sivas sancak merkezinde üç adet ibtidai mektebi vardır. Bunlardan biri Bahtiyar Bostan Mahallesi'ndedir vemektebin muallim-i evveli Hasan Efendi, muallim-i sanisi ise Kamil Efendi'dir. 154 erkek, 63 kız olmak üzere 217 talebesi bulunmaktadır. Yahya Bey Mahallesi Mekteb-i İbtidaiyesi'nde 214 öğrenci bulunmaktadır ve tamamı erkek öğrencidir. Kale Ardı Mahallesi Mekteb-i İbtidaiyesi'nin öğrenci sayısı ise 184 iken bunun 35'i kız öğrencidir¹⁷³

¹⁶⁷ Nurettin Birol, "Müslüman Eğitim-Öğretim Kurumları", s.214-216.

¹⁶⁸ Nurettin Birol, "Müslüman Eğitim-Öğretim Kurumları", s.216,217.

¹⁶⁹ Nurettin Birol, "Müslüman Eğitim-Öğretim Kurumları", s. 218.

¹⁷⁰ Filiz Özkan Aydemir, *Salnamelere Göre Balıkesir'de Eğitim Kurumları (1876'dan 1908'e)*, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2009, s. 69.

¹⁷¹ Bayram Kodaman, *age.*, s. 80.

¹⁷² Nurettin Birol, "Müslüman Eğitim-Öğretim Kurumları", s.213.

¹⁷³ S.V.S., 1301, s.71.

1885 yılında Sivas merkezindeki ibtidai sayısıbeşe ulaşmıştır. Said Paşa ve Ganem mahallelerinde de birer ibtidai mektebi açılmıştır. Said Paşa Mahallesi Mekteb-i İbtidaiyesi'nin muallim-i evveli Hafız İbrahim Efendi, muallim-i sanisi Edhem Efendi'dir. Ganem Mahallesi Mekteb-i İbtidaiyesi'nin muallim-i evveli Hafız Ahmed Efendi ve muavin-i sanisi ise Hafız İbrahim Efendi'dir.Bu mekteplerin öğrenci mevcutları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:¹⁷⁴

Tablo 7. Sivas Merkezinde Bulunan İptidai Mektepleri (1885)

Mektebin Adı	Erkek	Kız	Mektep Çalışanları	
Bahtiyar Bostan Mahallesi Mekteb-i İbtidaiyesi	215	80	Muallim-i Evvel	Hasan Efendi
	Toplam: 295		Muallim-i Sani Bevvab	Kamil Efendi -
Yahya Bey Mahallesi Mekteb-i İbtidaiyesi			Muallim-i Evvel	Ömer Efendi
	Toplam: 208		Muallim-i Sani Bevvab	Halil Efendi Ömer Ağa
Kale Ardı Mahallesi Mekteb-i İbtidaiyesi	102	37	Muallim-i Evvel	Hafız Osman Efendi
	Toplam: 139		Muallim-i Sani Bevvab	Abdullah Efendi Hüseyin Ağa
Said Paşa Mahallesi Mekteb-i İbtidaiyesi	215	40	Muallim-i Evvel	Hafız İbrahim Efendi
	Toplam: 255		Muallim-i Sani Bevvab	Edhem Efendi Seyid Ağa
Ganem Mahallesi Mekteb-i İbtidaiyesi	89	61	Muallim-i Evvel	Hafız Ahmed Efendi
	Toplam: 150		Muallim-i Sani Bevvab	Hafız İbrahim Efendi

Toplam 1047 öğrencininbulunduğu bu mekteplerde erkek öğrencilerin yanı sıra sayıları az olmakla birlikte kız öğrenciler de eğitim görmektedir.Ailelerin yeni tarzda açılan okullara kızlarını gönderme isteğinde oldukları söylenebilir.

¹⁷⁴S.V.S.,1302, s. 358, 359.

1304 (1887) yılı vilayet salnamesine bakıldığında genel olarak bu mektep görevlilerinin ve öğrenci sayılarının değişmediği görülmektedir. Yalnızca Ganem Mahallesi Mekteb-i İbtidaisi görevlilerince salnamede yer verilmemiştir.¹⁷⁵ 1889 yılında ise yalnızca Bahtiyar Bostan Mahallesi İbtidaiyesi'nin öğrenci mevcudu artmış, diğer mekteplerin öğrenci mevcudu aynı kalmıştır. Bahtiyar Bostan Mahallesi Mekteb-i İbtidaiyesi'nin 215 erkek, 208 kız olmak üzere toplam 423 talebesi bulunmaktadır.¹⁷⁶

Sivas'ta yeni mektepler açılması yönünde gayretler devam etmiş, ibtidai mekteplerinin sayıları giderek artış göstermiştir. Örneğin 1895 yılında merkez vilayette Feyziye adıyla bir mekteb-i iptidaiye daha açıldığı Maarif Müdürlüğü tarafından Maarif Nezareti'ne bildirilmiştir.¹⁷⁷ 1903 yılı itibarıyla ise Sivas merkezinde bulunan toplam ibtidai sayısı 134'e ulaşmıştır. Aynı yıl itibarıyla Sivas sancağının kazalarında ve nahiyelerinde bulunan ibtidaiyeler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹⁷⁸

Tablo 8. Sivas Sancağının Kazalarında Bulunan İbtidailer (1903)

Kazanın Adı	Aziziye	Gürün	Bünyan-ı Hamid	Divriği	Darende	Yıldızeli	Tonus	Koçgiri	Hafik	Kangal	TOPLAM
Mektep Sayısı	36	34	38	28	27	63	60	40	122	3	451

Kazalardaki mektepler incelendiğinde en fazla mektebin Hafik ve Yıldızeli kazalarında en az mektebin ise Kangal kazasında olduğu görülmektedir. Bunun merkeze yakınlıkla bir ilişkisi olmalıdır. Sivas sancağındaki toplam ibtidai sayısı ise 585'tir.

¹⁷⁵ S.V.S., 1304, s.75.

¹⁷⁶ S.V.S., 1306, s.126.

¹⁷⁷ BOA, MF.MKT., 251-30, 1312.N.8.

¹⁷⁸ S.V.S., 1321, s.240.

Yine 1321 yılı vilayet salnamesine göre Tokat sancağında 529, Amasya sancağında 536 ve Şark-i Karahisar sancağında ise 228 ibtidai mektebinin bulunduğu görülür.¹⁷⁹ Tokat ve Amasya sancaklarının mektep sayısı bakımından Sivas sancağından pek de geri kalmadıkları söylenebilir.

Vilayet ilköğretim programlarına gelince; İlkokul kitaplarının yazılması ve basılması için 1880-1883 yıllarında çalışmalar yapılmış ve vilâyetlere çok sayıda kitaplar gönderilmiştir. Şehir iptidailerinde 1. yıl Elifba, Kıraat, Kitabet-i Kur'aniye; 2. yıl Akaid, Kur'an, İlm-i Hal, Hesap, İmla, Yazı; 3. yıl ise Kur'an, Tecvid, Vazife-i Etfal, Kısas-ı Enbiya, Malumat, Kavaid, Türkçe ve Yazı dersleri okutulmuştur.¹⁸⁰

Tablo 9. Şehir İptidaîlerinde Okutulan Dersler

I.Yıl	II.Yıl	III.Yıl
Elifba	Akaid	Kur'an
Kıraat	Kur'an	Tevcid
Kitâbet-i Kur'âniye	İlm-i hal	Vazife-i etfâl
	Hesap	Kısas-ı Enbiya
	İmla	Malumat
	Yazı	Kavaid
		Türkçe
		Yazı

İbtidailerin eğitim programlarına bakıldığında derslerinin ağırlıkta olduğu, bunların dışında Hesap ve Türkçe dersinin programlarında bulunduğu görülmektedir. Sivas'ta ibtidai mektepleri 1880'den sonra giderek artış göstermiş, Sivas sancak merkezinde, kazalarında ve bağlı sancaklarda açılan çok sayıdaki ibtidailerde erkek ve kız öğrenciler eğitim görmüşlerdir.

1.2.2. Ortaöğretim

1.2.2.1. Rüştîyeler

Bu okullara, çocukların ergenlik çağına yani rüşd yaşına erişinceye kadar devam edeceklerinden "rüşdiye" adı verilmiştir.¹⁸¹ Rüştîyeleri, ilk zamanlarda

¹⁷⁹ S.V.S., 1321, s.240, 242.

¹⁸⁰ Bayram Kodaman, *age.*, 87.

¹⁸¹ Bayram Kodaman, *age.*, s.91.

ilkokul üstü hazırlık okulu, daha sonraları ise ortaokul karakterine sahip bir öğrenim derecesi olarak görmek mümkündür. Bu okulların başlangıçta Darülfünuna, daha sonraları idadilere basamak olması, orta öğretim içinde ele alınmalarını gerektirmiştir.¹⁸²

1.2.2.1.1. Mülki Rüşdiye

Sivas merkezindeki Mülki Rüştiye 1854 yılında açılmıştır. İhtiyaçları Sivas ileri gelenleri tarafından karşılanmıştır ve orduya yardım için toplanan para mektep inşaatı için bağışlanmıştır.¹⁸³ 1875 yılında 202 öğrencisi olan mektebin muallim-i evveli müderris Abdullah Hilmi Efendi'dir. Muallim-i sanisi Mustafa Sabri Efendi, muallim-i salisi Hüseyin Efendi, Hat muallimi Mahmud Hamdi Efendi ve bevvabı İbrahim Efendi'dir.¹⁸⁴ 1881 yılında ise rüştiyenin 1. sınıf talebesi 23, 2.sınıf talebesi 30, 3. sınıf talebesi 40 ve 4.sınıf talebesi 70 olmak üzere toplam 163 öğrencisi vardır.¹⁸⁵ 1883'de 178 öğrencisi vardır ve mektepte beşinci sınıf da bulunmaktadır.¹⁸⁶ Mülki Rüşdiye 1887 yılında ve 1889 yılında 154 öğrenci ile eğitim hayatına devam etmiştir.¹⁸⁷

1867 yılında Sivas sancağının merkezinde ulema ve göç eden emirler tarafından da bir Rüşdiye Mektebi inşa edilmiştir.¹⁸⁸ Bu rüşdiye ile ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşamamıştır.

Sivas merkezinde bir tane de İnas Mekteb-i Rüşdisi bulunmaktadır. Sivas'ta teşkili irade-i seniyyeden olan İnas Rüşdiyesi'nin "muallim-i ulası merkezden gönderilmek üzere mahallince bir muallim-i saniye bulunarak eğitime başlaması" gerektiği bildirilmiştir.¹⁸⁹ 1898/1899 yılında 147 kız öğrencisi olan mektebin muallime-i evveli ve nakış muallimesi Makbule Zeliha Hanım, muallime-i saniyesi Feride Hanım ve muallime-i salisesi Zeliha Hanım'dır. Mektepte 1 bevvab ve 1 de bevvabe görev yapmaktadır.¹⁹⁰ Bu okulda 3 muallime

¹⁸² Ömer Demirel, *Sivas Şehri*, s. 163.

¹⁸³ Nurettin Birol, "Müslüman Eğitim-Öğretim Kurumları", s. 222.

¹⁸⁴ S.V.S., 1292, s.104.

¹⁸⁵ S.V.S., 1298, s.66.

¹⁸⁶ S.V.S., 1300, s.73.

¹⁸⁷ S.V.S., 1304, s. 74; S.V.S., 1306, s.125.

¹⁸⁸ BOA, A. MKT. MHM., 375-85, 1283.L.29.

¹⁸⁹ BOA, MF.MKT, 190-7, 1311.C.9.

¹⁹⁰ S.N.M.U., 1316, s. 1099.

yönetiminde eğitim verildiği anlaşılmaktadır. 1903 yılında mektepte nakış dersinin dışında halı dokuma dersinin de verildiği ve İskohi Hanım'ın halı muallimesi olarak görev yaptığı görülmektedir.¹⁹¹ 1903 yılı itibarıyla mektepte 200 öğrenci eğitim görmektedir.¹⁹² 1905 yılında bu okulun boş olan nakış muallimliğine, yine bu okulun mezunlarından Hatice Hanım seçilerek tayin edilmiştir.¹⁹³

1898¹⁹⁴ ve 1903¹⁹⁵ yıllarında Sivas merkez kazalarında bulunan rüştiye mekteplerindeki öğrenci sayıları ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 10. Sivas Kazaları Rüştiye Mekteplerinde Öğrenci Sayıları (1898-1903)

Kaza İsmi	Aziziye	Gürtün	Bünyan-ı Hamid	Divriği	Darende	Yıldızeli	Tonus	Koçgiri	Hafik	Kangal
Mektep Adedi	1	1	-	1	1	-	-	1	1	-
Öğrenci Sayısı (1898)	54	49		80	27			27	-	
Öğrenci Sayısı (1903)	63	66	-	58	15	-	-	39	27	-

Merkeze bağlı kazalarda 6 rüşdiye mektebi bulunmaktadır ve toplam öğrenci sayısı 268'dir. 10 ilçenin neredeyse yarısında rüşdiye mektebi bulunmamaktadır. Bazı kazalarda öğrenci sayıları artış gösterirken bazı kaza mekteplerinde de öğrenci eksilmiştir.

¹⁹¹S.V.S., 1321, s. 59.

¹⁹²Togay Seçkin Birbudak, "Salnamelere Göre Sivas Vilayeti'nde Eğitim- Öğretim (1898-1899)", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C.15, No.1, Mart 2007, s.310.

¹⁹³BOA, MF.MKT, 854-59, 1323.Ra.8.

¹⁹⁴S.N.M.U., 1316, s. 1095.

¹⁹⁵S.V.S., 1321, s.240.

1903 yılı itibariyle bağlı sancaklardaki dağılım şu şekildedir: Tokat sancağında 3, Amasya sancağında 7 ve Karahisar-ı Şarki sancağında 5 rüşdiye mektebi bulunmaktadır.¹⁹⁶ En fazla rüşdiye mektebinin bulunduğu merkez sancak olan Sivas'ı Amasya sancağı takip etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik durum, okulların yapımında, masraflarında ve muallim maaşlarında halkın desteğini gerekli kılmıştır. Eğitimin önemi anlaşıldığından ve yaygınlaştırılması hedeflendiğinden bütçenin yetemediği durumlarda halk sürece dahil edilmiş, devlet de halk desteğiyle az da olsa rahatlamıştır. Bir örnek vermek gerekirse 1895 yılında Sivas'ın Tenos kazasının merkezi olan Şehr-i Kışla'da ahali tarafından üstü rüşdiye ve altı iptidaiye olarak inşasına başlanan mekteple ilgili teşviklerden memnuniyet duyulmuş, inşaat ve muallim maaşlarının ise vilayet tarafından karşılanacağı bildirilmiştir.¹⁹⁷ 1896 yılında ise Koçhisar kasabasında bir rüşdiye mektebinin temeli atılmıştır.¹⁹⁸

Rüştiyelerin çoğalmasıyla birlikte mekteplerde eğitimin daha verimli yürütülebilmesi için Maarif Nezareti'nden vilayetlerce kitap ve malzeme isteğinde bulunulmuştur. Örneğin 1872 yılında Sivas vilayetince rüşdiyelerde okutulan derslerde kullanılmak üzere Maarif Nezaretinden kitap ve risale isteğinde bulunulmuştur.¹⁹⁹ 1873 yılında ise Maarif Nezareti tarafından Sivas rüşdiyelerin ilk sınıflarındaki talebeler için, düzlem küre, coğrafya atlası ve uzak haritalar gönderilmiştir.²⁰⁰

Rüşdiyelerde okutulan dersler tablo 11'de görüldüğü gibidir:

1. yıl Sarf-ı Arabî, Talim-i Farisî, Âmâl-i Erbaa, İmlâ, İlm-i hal, Ahlak ve Hatt-ı Sülüs dersleri okutulmaktadır.
2. yıl Arapça, Kavaid-i Farisi, Muhtasar Hesap, Avrupa Coğrafyası, Tercüme, İnşa ve Kıraat ile Rika ve Sülüs dersleri programda bulunmaktadır.
3. yıl ise Gülistan, Hesap, Coğrafya, İmla ve İnşa, Fezleke, Fransızca ve Hatt-ı Rika derslerine yer verilmiştir.
4. yılda okutulan dersler ise

¹⁹⁶ S.V.S., 1321, s. 240, 242.

¹⁹⁷ BOA, MF.MKT, 259-35, 1312.L.29.

¹⁹⁸ BOA, MF.MKT, 329-16, 1314. N.26.

¹⁹⁹ BOA, MF.MKT.,3-129, 1289.C.10.

²⁰⁰ BOA, MF:MKT.,13-110, 1290.Ş.17.

Risale-i Erbaa, Gülistan, Cebir, Hendese, Kavaid-i Osmaniye, Usul-i Defter, İnşâ, Fransızca ve Fezleke, Tarih-i Osmani ve Hatt-ı Rika'dır.²⁰¹

Tablo 11. Rüşdiyelerde Okutulan Dersler

I.Yıl	II.Yıl	III.Yıl	IV.Yıl
Sarf-ı Arabî	Arapça	Gülistan	Risale-i Erbaa
Talim-i Farisî	Kavaid-i Farisi	Hesap	Gülistan
Âmâl-i Erbaa	Muhtasar Hesap	Coğrafya	Cebir
İmlâ	Avrupa Coğrafyası	İmlâ ve İnşâ	Hendese
İlm-i hal	Tercüme	Fezleke	Kavaid-i Osmaniye
Ahlak	İnşâ ve Kıraat	Fransızca	Usul-u Defter
Hatt-ı Sülûs	Rikâ ve Sülûs	Hatt-ı Rikâ	İnşâ
			Fransızca
			Fezleke
			Tarih-i Osmani
			Hatt-ı Rikâ

Gerekli görüldüğü durumlarda mektep programları değişikliğe uğramış, programlar yenilenmiştir. Sivas Rüşdiyesi'nin değişen programla 1896 tarihinde okuttuğu dersler, Ulum-u diniye, Arapça, Hesap, Coğrafya, Hendese, Türkçe, Tarih, Hat ve Usûl-ü Defter'dir.²⁰²

II. Meşrutiyet devrinde rüştiyeleri, ilköğretim kademesi içine alma çabaları artmıştır.1913 yılında yürürlüğe giren “Tedrîsât-ı İbtidâiyye Kânun-ı Muvakkatî” ile rüştiyeler, öğretimsüresi altı yıla çıkarılan ibtidai mekteplerinin çatısı altına alınmıştır.Mali düşüncelerle idadiokulu bulunan yerlerdeki rüştiyelerin tahsilatı kesilerek idadi binaların yapımına tahsisedilmiştir. Böylece pek çok rüştiye okulunun adı Devlet Salnamelerinden çıkarılmıştır. Budurum rüştiye öğrenimine zarar vermemiş ise de görünüşte rüştiye sayısının azalmasına nedenolmuştur.²⁰³

1.2.2.1.2. Askeri Rüşdiye

Sivas Vilayeti'nde bulunan tek askerîokul iseSivas Askeri Rüşdiyesi'dir.Sivas Valisi Halil Rıfat Paşa tarafından Çatalpınar mahallesindekiahşap bir binada 1884 yılında sivil (mülki) rüşdiye ile birlikte

²⁰¹ Ömer Demirel, *Sivas Şehri*, s.164.

²⁰² Ömer Demirel, *Sivas Şehri*, s. 164.

²⁰³ Emel Demir Görür, “İnas Rüşdiye Mektepleri: Yanya Hamidiye İnas Rüşdiye Mektebi Örneği, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*”, C.8, S.36, Şubat 2015, s. 313-314.

açılmıştır. Yapının birinci katında Mülki (Sivil) Rüşdiye, ikinci katında Sivas Askeri Rüşdiyesi eğitimfaaliyetini sürdürmektedir. Askeri Rüşdiye'yi oluşturan birimler, dört dersane, bir resimhane, beş oda ve bir salondur. Öğrenci sayısının azlığı ve dönemin Maarif'inin karşıkarşıya olduğu mali sıkıntılar, askeri ve mülki rüşdiyenin aynı binada yer almasının nedenleri olarak gösterilebilir.²⁰⁴ 1896 yılında, üç katlı olan, alt katı mekteb-i inas, orta katı rüştiye-i askeri ve üst katı darülmuallimin olarak kullanılan Askeri Rüşdiye binasının harabiyetinden dolayı ve bir önceki sene gerçekleşen hareket-i arzın tekrarı endişesiyle Sanayi Mektebi'ne nakli istenmiştir.²⁰⁵

1301 (1884) yılına ait vilayet salnamesinde Askeri Rüşdiye'nin İmla muallimi Mülazım Osman Efendi, Farisi muallimi Abdullah Efendi olarak belirtilmişken diğer birkaç dersle ilgili muallim kaydı gerçekleşmemiştir.²⁰⁶ İlerleyen yıllarda ders programı genişleyen mektepte, Arapça, Farsça, Fransızcadilleri öğretilirken Hüsn-ü Hat, Coğrafya, Matematik, Resim, İmlâ, Kavaid ve İlmihaldersleri verilmektedir.²⁰⁷ 1306 (1889) vilayet salnamesine göre Sivas'ta 280'i Müslim, 9'u ise gayr-i müslim olmak üzere 289 öğrencinin eğitim gördüğü anlaşılmaktadır. 1889 yılında Sivas Askeri Rüşdiyesi'nde Kolağası rütbesiyle Mustafa Mahir Efendi Müdürlük görevini üstlenmiştir. Yüzbaşı rütbeli muallimlerden Said Efendi Dahiliye Zabiti ve Ömer Lütfi Efendi Riyaziye muallimidir. Mulazım-ı evvel rütbesiyle Mehmet Akif Efendi de Coğrafya muallimidir. Mehmed Said Efendi, Bekir Efendi ve Halil Şükrü Efendiler de mektepte Dahiliye Zabiti olarak görev yapmışlardır. Mektepteki diğer muallimler Resim muallimi İbrahim Zühdü Efendi, Arabi muallimi Ahmed Hamdi Efendi, Farisi muallimleri ilmiyeden Hacı Halil Efendi ile Emin Edib Efendi, Türkçe muallimi Mahmud Celaledin Efendi, Hat muallimi müderris Abdullah Rüşdü Efendi, İmla muallimi ilmiyeden Mehmed Nuri Efendi'dir.²⁰⁸

²⁰⁴ Esma Parmaksız, *II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) Eğitim Sistemi Eğitim Yapıları ve Askeri Rüşdiyeler*, Doktora Tezi, İstanbul 2008, s.201.

²⁰⁵ BOA, BEO., 787-59002, 1313.Z.19.

²⁰⁶ S.V.S., 1301, s.70.

²⁰⁷ Togay Seçkin Birbudak, *agm.*, s.310.

²⁰⁸ Ebubekir S. Yücel, *Salname-i Sivas*, 3, s. 256, 257.

Tablo 12. Sivas Askeri Rüştiyesi Çalışanları (1889)

GÖREVİ	İSMİ	ÜNVANI
Müdür	Mustafa Mahir Bey	Kolağası
Dahiliye Zabiti	Said Efendi	Yüzbaşı
Riyaziye Muallimi	Ömer Lütfi Efendi	
Coğrafya Muallimi	Mehmet Akif Efendi	Mülazım-ı Evvel
Dahiliye Zabiti	Mehmed Said Efendi	
	Bekir Efendi	
	Halil Şükrü Efendi	
Resim Muallimi	İbrahim Zühdü Efendi	
Arabi Muallimi	Ahmed Hamdi Efendi	İlmiyeden
Farsî Muallimi	Hacı Halil Efendi	
	Emin Edib Efendi	
Türkçe Muallimi	Mahmud Celaleddin Efendi	
Hat Muallimi	Abdullah Rüştü Efendi	Müderres
İmla Muallimi	Mehmed Nuri Efendi	İlmiyeden
Serhademe	Hüseyin Ağa	
Kapıcı	Receb Ağa	

Tablo 12 incelendiğinde de görüleceği üzere Askeri Rüşdiye yıllarda zengin bir ders programına sahiptir ve bu nedenle çok sayıda muallim mektepte görev yapmıştır. 1898/1899 yılında Fransızca dersinin de okul müfredatında olduğu ve Edib Efendi tarafından bu dersin verildiği salnamelerden anlaşılmaktadır.²⁰⁹

Sivas Askeri Rüşdiyesi'nde 1908 yılı itibarıyla eğitim gören 255 öğrenciden 249'u Müslim, 6'sı ise gayri-i müslimdir.²¹⁰ 1903 yılında müdürlük kadrosu boş olarak görünen mektepte aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere görev yapan idareci ve öğretmenler ise şu şekildedir: Dahiliye zabiti yüzbaşı rütbeli Rıza Efendi'dir. Ayrıca mülazım-ı sani rütbelilerden Ruhi Efendi, Rıza Efendi ve Yaşar Efendiler de Dahiliye zabiti olarak mektepte görev yapmaktadırlar. Mülazım-ı evvel rütbeli Emin Edib Efendi Farsça ve Riyaziye muallimidir. Resim muallimi Mehmed Necati Efendi, Arabi muallimleri Hacı Hilmi Efendi ve Hacı Halil

²⁰⁹ S.N.M.U., 1316, s. 1099.

²¹⁰ Esma Parmaksız, *agt.*, s. 202.

Efendi, Farisi muallimi Emin Edib Efendi, Kavaid ve İlmihal muallimi Ziyaeddin Efendi, Hüsn-ü Hat muallimi Abdürüşdü Efendi ve İmla muallimi Mehmed Nuri Efendi'dir.²¹¹

Tablo 13. Sivas AskeriRüşdiyesi Görevlileri (1903)

Memuriyet	Esami	Rütbe	Madal	Osmanî	Mecidi
MüdürDâhiliye	-	-	-	-	-
eZabitiDâhiliye	RızaEfendiR	YüzbaşıMülazım	-	-	-
eZabitiDâhiliye	uhıEfendiRı	-1 SaniMülazım-1	-	-	-
eZabitiDâhiliye	zaEfendiYaş	SaniMülazım-1	-	-	-
eZabiti	arEfendi	SaniMülazım-1	-	-	-
CoğrafyaMuallimi	HasanHayri	SaniMülazım-1	-	-	-
FransızcaMuallimi	EfendiEmin Edib	EvvelMülazım-1	-	-	-
RiyaziyeMuallimi	EfendiEmin Edib	Evvel	-	-	-
ResimMuallimiAr	EfendiMehmedNec	-	-	-	-
abîMuallimiFarisi	ati E.Hacı Hilmi	-	-	-	-
MuallimiArabîMu	E.	-	-	-	-
allimiKavaidve	Emin Edib	-	-	-	-
İlmihalMuallimi	EfendiHacı	-	-	-	-
Hüsn-i	HalilEfendiZiyaeddi	-	-	-	-
HattMuallimiİ	n Efendi	EdirneMüderrişi	-	-	-
mİlaMuallimi	Abdürüşdü Efendi	-	-	-	-
	MehmedNuri Efendi	-	-	-	-

1907 yılında ise mektepte Kolağası rütbesiyle İbrahim Efendi müdürlük görevini üstlenmiştir. Yüzbaşı rütbeli iki muallimden Mustafa Necati Efendi Resim muallimi, Ahmed Feyyaz Efendi ise Dahiliye zabitidir. Mülazım-1 evvel rütbeli muallimlerden Mahmud Yaşar Efendi ile Ahmed Hamdi Efendi Dahiliyezabiti olarak görev yapmışlardır.Mahmud NazifEfendi Lisan muallimi, HüseyinSabriEfendi Coğrafya muallimi, MahmudDervişEfendi Riyaziye muallimidir. Mülazım-1 sani rütbesine sahip İsmail Hakkı Efendi de mektepte Dahiliye zabitidir. İlmiyeden Hacı Halil Efendi ile Hacı Hilmi Efendi Arabi muallimi, Emin Edib Efendi Farisi muallimi, ÖmerİhyaEfendi Kavaid muallimi ve AbdulreşidEfendi Hüsn-ü Hat muallimidir.Ayrıca mülkiyeden Mahmud Nuri Efendi de İmla-i Terakki muallimi olarak görev yapmaktadır.²¹²

²¹¹S.N.M.U., 1321, s. 548-549.

²¹²S.V.S., 1325, s.61.

Tablo 14. Sivas Askeri Rüşdiyesi Görevlileri (1907)

İsmi	Rütbe
MektebMüdürü İbrahimEfendi	Kolağası
ResimMuallimiMustafaNecatiEfendi	Yüzbaşı
DâhiliyeZabitiAhmedFeyyazEfendi	Yüzbaşı
DâhiliyeZabitiMahmudYaşarEfendi	Mülazım-ı EvvelMülazım-ı
Lisan MuallimiMahmud NazifEfendi	EvvelMülazım-ı
CoğrafyaMuallimiHüseyinSabriEfendi	EvvelMülazım-ı
RiyaziyeMuallimi MahmudDervişEfendi	EvvelMülazım-ı
DâhiliyeZabitiAhmed HamdiEfendi	EvvelMülazım-ı Sani
DâhiliyeZabitiİsmail HakkıEfendi	İlmiyeden
ArabîMuallimi Hacı HalilEfendi	İlmiyeden
ArabîMuallimi Hacı HilmiEfendi	İlmiyeden
FarisiMuallimi Emin EdibEfendi	İlmiyeden
KavaidMuallimiÖmerİhyaEfendi	İlmiyeden
Hüsn-i HattMuallimiAbdulreşidEfendi	Mülkiyeden
İmla-iTerakkiMuallimiMahmud NuriEfendi	

1907’de Sivas Askeri Rüştîyesi’nin programında bulunan dersler Arabi, Riyaziye, Coğrafya, Hüsn-ü Hat, Farisi, Resim, İmla ve Kavaid’dir. Dersler rütbeli asker öğretmenler verütbeli muallimler aracılığıyla yürütülmüştür.

Sivas’ın yetiştirdiğiönemli şahsiyetlerden biri olan Kazancızâde Emîn Edîb (ö. 1919), Sivas Askeri Rüştîyesi’nde okutulmak üzere hadis usulü alanındaders kitabı yazmıştır.1888 tarihinde Sivas Askerî Rüştîye’de ilk resmî görevi olan Farsça öğretmenlik görevine başlamış ve bu görevi 1907 yılına kadarsürdürmüştür.Sivas Askerî Rüştîyesi’nde okutulmak üzere hazırladığıTuhfe-i Hulûsiyye adlı hadis usulü eserini de görevli olduğu sürede tamamlamıştır. Bu kitap hadis alanına ait ilk ders kitabı teşebbüsü konumundadır.²¹³

1.2.2.2. İdadiler

İdadi, sözlükte, bir şeyi hazırlamaya mahsus yer, hazırlama yeri anlamınagelir.²¹⁴ Tanzimat sonlarında Osmanlı’da mevcut yüksek eğitim veren askeri ve sivil okullara öğrenci yetiştirmek üzere bu müesseselerin bünyesinde bir veya iki sene gibi kısa süreli hazırlık sınıfları kurulmuştur. Bu hazırlık sınıflarına

²¹³ Eyyup Akdağ, “Rüştîye Okulları ve Kazancızâde Emîn Edîb’in Tuhfe-i Hulûsiyye fî Usûli’l-Ehâdîsi’n-Nebeviyye Adlı Hadis Usulü Ders Kitabı”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, s. 60, 74.

²¹⁴ Cemil Öztürk, “İdadi”, s. 464.

"idadi" adı verilmişti. Mekteb-i Tıbbiye idadisi, Mekteb-i Harbiye İdadisi, Mülkiye İdadisi gibi her mektebin ayrı ayrı birer hazırlık (idadi) sınıfı bulunmaktadır.²¹⁵

İdadi terimi, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'yle açıklığa kavuşturulmuş ve ilk defa başlı başına orta öğretimin bir kademesi olarak ele alınmıştır. Bu eğitim müessesesi, yaşları 10-15 arası İptidai Mektebi mezunu çocuklarla, yaşları 13-18 arasında bulunan Rüşdiye mezunu çocukların eğitimi içermiştir.²¹⁶ 1892 yılında idadiler için hazırlanan talimatnamede, idadilere giriş şartları yer almıştır. Merkez iptidailerden mezun olanlar imtihanla birinci, rüştiye ve idadilerin rüştiye kısmından mezun olanlar imtihanla dördüncü seneye kayıt yaptırmışlardır.²¹⁷

İdadilerin açılmasına 1873'te İstanbul'da başlanmış ve 1876'dan sonra da diğer vilayetlerde açılması düşünülmüştür. II. Abdülhamid döneminde idadilerde önemli gelişmeler olmuştur. Bu okulların taşrada gelişmesini temin için vilayet gelirlerinden bir kısmı "hisseyi maarif" olarak tahsis edilmiştir. Alınan bu tedbirlerle idadilerin sayısının hızla artması sağlanmıştır. 1888'de idadilerin öğretim süresinin dört yıla çıkarılması, vilayet merkezlerinde gündüzlü olarak açılmış idadilerin köy ve kasaba çocuklarının girebilmesini sağlamak üzere yatılıya çevrilmesi kararlaştırılmıştır. Öte yandan idadi bulunan yerlerdeki rüşdiyeler idadilerle birleştirilmiştir. Bu uygulamayla idadilerin süreleri yeniden belirlenmiş ve taşra idadileri beş ve yedi yıllık olmak üzere ikiye ayrılmıştır.²¹⁸

Sivas'ta, 1885 yılında, yapılacak idadi mektebinin inşası için izin istenmiş, haritası ve inşaat masraflarını gösteren keşif defteri takdim edilmiştir. Bu mektebin önce gündüzlü (nehari) daha sonra ise yatılıya dönüşmesi planlanmıştır.²¹⁹ Sivas İdadisi 1890 yılında yatılı (leyli) olarak açılmış²²⁰, 1899 yılında sadece gündüz eğitimi veren bir kurum haline gelmiştir.²²¹ Sivas

²¹⁵ Nurettin Birol, "Müslüman Eğitim-Öğretim Kurumları", s.223

²¹⁶ Hacı Salman, *agt.*, s. 6.

²¹⁷ Ömer Demirel, *Sivas Şehri*, s.166.

²¹⁸ Cemil Öztürk, "İdadi", s. 465.

²¹⁹ BOA, *MF.MKT.*,85-75, 1302.Ra.21.

²²⁰ Ömer Demirel, *Sivas Şehri*, s.166.

²²¹ Togay Seçkin Birbudak, *agm.*, s.306.

İdadisi'nin gündüzlüye çevrilmesiyle deposunda kalan yün ve pamuk şiltelerin, yorgan ve yastıkların müzayede ile satılmasına karar verilmiştir.²²²

Sivas İdadisi'nin 1892-1893 döneminde 20'si ücretli olmak üzere 33 yatılı öğrencisi bulunmaktadır. Aynı yıl yeni kayıt yaptıran 14 öğrenci ile bu sayı 47'ye çıkmıştır. 12 öğrenci çeşitli sebeplerle kaydını silirken, 11 öğrenci diploma alarak mezun olmuştur. Gündüzlü öğrenci sayısı ise 115 'tir. Okulda idareci, öğretmen ve hademe olarak 29 görevli bulunmaktadır. Bir sonraki 1893-1894 eğitim öğretim yılındaki öğrenci mevcudu 24 yatılı, 49 gündüzlü olmak üzere 73'e çıkmıştır. 1895 yılında 12 yatılı, 102 gündüzlü talebe öğrenim görmektedir. Öğrenci sayısının 1896 yılında 91, 1897 yılında 389, 1898 yılında 296 olduğu görülmektedir.²²³ 1899 yılında ise yatılı kısmında ücretli 6 müslim, 6 gayr-i müslim; gündüzlü kısmında 84 müslim 18 gayr-i müslim olmak üzere toplam 114 öğrencisi vardır.²²⁴ Mektepte yatılı öğrenci sayısı giderek azalmıştır. 1899 yılı itibarıyla Ankara Mekteb-i İdadisi'nde yatılı 26 müslim ve gündüzlü 88 müslim 8 gayr-i müslim olmak üzere toplam 122 öğrenci bulunmaktadır.²²⁵ Kayseri Mekteb-i İdadisi'nde 87²²⁶, Çorum Mekteb-i İdadisi'nde 78²²⁷ öğrenci eğitim görmektedir. 1901-1902 eğitim- öğretim yılı itibarıyla ise Sivas İdadisi'nin 421 müslim, 20 gayr-i müslim olmak üzere 441 öğrencisi vardır.²²⁸ İdadideki öğrenci sayısının bu eğitim öğretim yılında hayli artmış olduğu görülmektedir.

1898/1899 yılında Sivas İdadi Mektebi'nde aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere müdürlük görevinde Ziya Bey bulunmaktadır. Dört rütbeli muallimin görev yaptığı mektepte Muavin-i evvel İhsan Bey, Muavin-i sani Abdurrahman Bey, Muavin-i salis Panayoti Bey, Muavin-i rabi Şükrü Bey'dir. Ziya Bey Kitabet, Simya, Cebir, Servet ve Fransızca Muallimi; İhsan Bey Hesap, Eşya ilmi, Hıfzıssıhha ve Kavanin Muallimi; Abdurrahman Bey Akaid, Farisi ve Ahlak Muallimi; Edirne müderrisi Mehmed Rasih Efendi Türkçe muallimi olarak

²²² BOA, MF.MKT., 430-8, 1316.Ş.13.

²²³ Kemalettin Kuzucu, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Şehircilik, Mimari ve Eğitim Anlayışındaki Değişmeler Bağlamında Sivas Kongresi Binası'nın Tarihçesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.37-38, Mayıs-Kasım 2006, s.113.

²²⁴ S.N.M.U. 1316, 1093.

²²⁵ S.N.M.U. 1319, s.377.

²²⁶ S.N.M.U. 1319, s. 178.

²²⁷ S.N.M.U. 1319, s. 379.

²²⁸ S.N.M.U. 1321, s.544.

görev yapmaktadır. Ayrıca makine ve Resim muallimi Mülazım-ı sani rütbeli Necati Bey; Arapça muallimi Hacı Ziyaeddin Efendi;Arapça, Edebiyat ve Tarih MuallimiTahir Rüşdü Efendi;Türkçe, Fransızca, Kozmoğrafya, Kimya ve Mevalid muallimi İsmail Hakkı Bey;Hendese Muallimi Ali Osman Bey;Hün-ü Hat Muallimi Hüseyin Avni Bey ve Ermenice Muallimi Tevfik Bey'dir.²²⁹ 1897 yılında Sivas Vilayeti Maarif tercümanı olan Tevfik Bey Ermenice muallimi olarak mektebe atanmıştır.²³⁰

Tablo 15. Sivas İdadi Mektebi Çalışanları (1898/1899)

Müdür	Ziya Bey
Muavin-i Evvel	İhsan Bey
Muavin-i Sani	Abdurrahman Bey
Muavin-i Salis	Panayoti Bey
Muavin-i Rabi	Şükrü Bey
Katip	Osman Nuri Bey
Kütüphane ve anbar memuru	Tevfik Bey
İmam	Abdurrahman Bey
Tabib	Avakim Bey
Kitabet, Simya, Cebir, Servet ve Fransızca Muallimi	Ziya Bey
Hesap, Eşya ilmi, Hıfzıssıhha ve Kavanin Muallimi	İhsan Bey
Akaid, Farsî ve Ahlak Muallimi	Abdurrahman Bey
Türkçe Muallimi	Mehmed Rasih Efendi (Edirne
Makine ve Resim Muallimi	Necati Bey (Mülazım-ı Sani)
Arapça Muallimi	Hacı Ziyaeddin Efendi
Arapça, Edebiyat ve Tarih Muallimi	Tahir Rüşdü Efendi
Türkçe, Fransızca, Kozmoğrafya, Kimya ve Mevalid	İsmail Hakkı Bey
Hendese Muallimi	Ali Osman Bey
Hün-ü Hat Muallimi	Hüseyin Avni Bey
Ermenice Muallimi	Tevfik Bey

Geniş bir muallim kadrosuna sahip olduğu görülen mektepte 5 tane de hademe görev yapmaktadır.²³¹ Öğrenci mevcudunun yıldan yıla artmış olması mektep çalışanlarının da sayısının artmasına yol açmıştır.

1907 yılında mektepte müdürlük görevinde Ahmed Raşid Efendi bulunmaktadır. Muavin-i evvel Hilmi Efendi, Muavin-i Sani Mücteba Efendi,

²²⁹S.N.M.U., 1316, s. 1092, 1093.

²³⁰BOA, MF.MKT.,361-37, 1315.S.23.

²³¹S.N.M.U., 1316, s.1093.

Muavin-i Salis Galib Efendi'dir. Diğer muallimler dışında Said Efendi ve Mustafa Efendiler de mektepte mubassırlık görevini yürütmüşlerdir.²³²

Yatılı ve gündüzlü idadilerde okuyan öğrencilerin programları farklılık göstermiştir. Tablo 16'daki yatılı idadilerin günlük programına bakıldığında birinci dersten önceki saat müzakere (kısa günlerde bir buçuk saat) ve yarım saat teneffüs olduğu görülür. Toplam dört dersin olduğu yatılı idadilerde dersler bir saat, teneffüsler yarım saattir. Ancak yemek ve namaz olduğunda teneffüs süreleri uzamaktadır. Dördüncü dersten sonrakı yarım saatlik namaz ve teneffüs süresinin ardından yine bir saat müzakere, ardından bir saat on beş dakika namaz, yemek ve teneffüs süresinin olduğu görülmektedir. Son olarak ise programdaki saatlik gece müzakeresinin ardından yatsı namazının kılınıp yatakhanelere gidilmesi yer almaktadır. Tablo 17'deki gündüzlü idadilerin programı incelendiğinde ise toplam dört dersin olduğu görülür. Burada da birinci dersten önce sabah müzakeresi ve yoklama vardır. Birinci dersten önceki ve sonraki teneffüsler on beşer dakika, ikinci dersten sonraki teneffüs bir buçuk saat ve üçüncü dersten sonraki teneffüs yarım saattir. Yatılı idadilerde olduğu gibi dersler bir saat sürmektedir.²³³

Tablo 16. Yatılı (Leyli) Mekteplerin Günlük Programı

Dakika	Saat	
	2	Müzakere. Kısa günlerde 1 saat 30 dakika
30	0	Teneffüs ve sud
	1	Birinci ders
30	0	Teneffüs
	1	İkinci ders
30	1	Namaz ve taam ve teneffüs
	1	Üçüncü ders
30	0	Teneffüs
	1	Dördüncü ders
30	0	Namaz ve teneffüs
30	1	Müzakere
15	1	Namaz ve taam ve teneffüs
	2	Gece müzakeresi. Sonra yatsı namazı kılınıp yatakhanelere gidilecektir.

²³² S.V.S., 1325, s.59.

²³³ Hayrettin Arıcı, *XIX. Yüzyılda Trabzon Vilayeti'nde Eğitim (Vilayet Salnamelerine Göre)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2006, s. 69-70.

Tablo 17. Gündüzlü (Nehari) Mekteplerin Günlük Programı

Dakika	Saat	
30	1	Sabah müzakeresi ve yoklama
15	0	Teneffüs
	1	Birinci ders
15	0	Teneffüs
	1	İkinci ders
30	1	Namaz
	1	Üçüncü ders
30	0	Teneffüs
	1	Dördüncü ders

Belirli yerlerde açılmasına müsaade edilen yatılı(leyli) idadileri inşaat masraflarından ziyade, yapıldıktan sonra daimî yıllık masraflarının karşılanması noktasında devlete büyük bir külfet yüklemiştir. Dört vilayetteki yatılı (leyli) ve gündüzlü(nehari) idadilerin yıllık masraflarına bakıldığında durum daha iyi anlaşılacaktır.²³⁴ Tablo 18’de de görüldüğü gibi Sivas yatılı idadisinde okul müdürünün yıllık maaşı 18. 000 kuruş ve öğretmen maaşları 115. 200 kuruştur. Diğer memur maaşları ve masraflarla birlikte yıllık toplam masrafı 263. 990 kuruştur. Elazığ yatılı idadisinde ise okul müdürünün yıllık maaşı 9. 000 kuruş, öğretmen maaşları 87. 600 kuruşken diğer masraflarla birlikte yıllık toplam masrafı 232. 320 kuruştur. Erzurum yatılı idadisinde okul müdürünün yıllık maaşı 12. 000 kuruş, öğretmen maaşları 81. 000 kuruştur. Erzurum idadisinin diğer masraflarla birlikte yıllık toplam masrafı ise 275. 420 kuruştur. Son olarak Diyarbakır yatılı idadisinde okul müdürünün yıllık maaşı 9. 000 kuruş ve öğretmen maaşları 82. 200 kuruş olmak üzere diğer masraflarla birlikte toplam masrafı 214. 040 kuruştur. Dört vilayetin yıllık toplam masrafı ise 985. 770 kuruştur.

²³⁴ Bayram Kodaman, *age.*, s.123.

Tablo 18. Sivas, Mamuratülaziz, Erzurum, Diyarbekir Yatılı (Leyli) İdadilerinin Yıllık Masrafları (Kuruş)

Masraflar	Sivas Leyli İdadi	Elazığ Leyli İdadi	Erzurum Leyli İdadi	Diyarbekir Leyli İdadi
Okul müdürü maaşı	18.000	9.000	12.000	9.000
Öğretmen maaşı	115.200	87.600	81.000	82.200
Muavin ve mubasir maaşı	10.200	11.400	18.000	7.800
Diğer memurlar	10.200	11.400	13.200	10.200
Hademelerin maaşı	12.240	16.920	16.320	9840
Tevzi-i mükâfat için	2.250	2.250	1.500	1.500
Tenvirat masrafı	4.000	4.000	5.000	4.000
Mekûlât masrafı	50.000	50.000	75.000	50.000
Melbusat masrafı	30.000	30.000	37.500	30.000
Mahrukat masrafı	7.200	6.000	12.000	6.000
Müteferrit masraf	3.200	2.000	2.400	2.000
Ecza-yı tıbbiye	1.500	1.500	1.500	1.500
TOPLAM	263.990	232.320	275.420	214.040

Sivasgündüzlü idadisinin yıllık masrafları ile ilgili bir bilgiye ulaşamamakla birlikte örnek olması açısından Van ve Bitlis gündüzlü idadilerinin yıllık masrafları incelenebilir. Personel maaşlarının ve mektep masraflarının aynı olduğu Van ve Bitlis gündüzlü idadilerinin yıllık toplam masrafı 54. 750 kuruştur. Bu masraflar içerisinde en fazla öğretmen maaşları yer tutmaktadır ve yıllık 34. 800 kuruştur.

Tablo 19. Van ve Bitlis Vilayet Merkezlerinde Bulunan Gündüzlü (Nehari) İdadilerin Yıllık Masrafları (Kuruş)

Masraflar	Van Nehari İdadisi	Bitlis Nehari İdadisi
Müdür maaşı	9.000	9.000
Öğretmen maaşları	34.800	34.800
Hademe maaşları	3.000	3.000
Diğer masrafları	1.200	1.200
Mahrukat (yakıt)	1.200	1.200
Tevzi-i mükâfat	750	750
Mubasirlann maaşı	4.800	4.800
TOPLAM	54.750	54.750

Yatılı (leyli) idadilerin yıllık masraflarına bakıldığında, bir yatılı (leyli) idadinin yıllık masrafının neredeyse 4-5 gündüzlü (nehari) idadinin yıllık

masrafına karşılık geldiği görülür ki, bu da devletin içinde bulunduğu ekonomik süreçte sıkıntı oluşturmıştır.

1321 Maarif salnamesine göre 20. yüzyılın başlarında Sivas vilayetinde üç adet Mekteb-i İdadi vardır. Sivas, Amasya ve Tokat olmak üzere şehir merkezinde bulunmaktadır.²³⁵ Sivas vilayetindeki idadilerde okutulan dersler ise tablo 20’de de gösterildiği gibidir: Hendese, Usul-i Defteri, Mevalid, Eşya İlmi, Hıfzıssıhha, Kavanin, Suret, Kimya, Coğrafya, Ahlak, Dini İlimler, Arapça, Kitabet, Edebiyat, Tarih, Hesap, Fransızca, Heyet-i Müsellat, Cebir, Türkçe, Resim, Ermenice, Hat, Farsça, Malumat-ı Nafia ve Kozmoğrafya.²³⁶

Tablo 20. Sivas Vilayeti’ndeki İdadilerin Müfredatı

Ders/Okul	Sivas Mekteb-i İdadisi	Amasya Mekteb-i İdadisi	Tokat Mekteb-i İdadisi
Hendese	✓	✓	✓
Usûl-i Defterî	✓	✓	✓
Mevalid	✓		
Eşya İlmi	✓		✓
Hıfzıssıhha	✓	✓	
Kavanin	✓		
Sûret	✓		
Kimya	✓		
Coğrafya	✓	✓	✓
Ahlâk	✓	✓	✓
Dini İlimler	✓	✓	✓
Arapça	✓		✓
Kitabet	✓		
Edebiyat	✓		
Tarih	✓	✓	
Hesap	✓	✓	✓
Fransızca	✓	✓	✓
Heyet-i Müsellat	✓		
Cebir	✓	✓	
Türkçe	✓	✓	✓
Resim	✓	✓	✓
Ermenice	✓		
Hat	✓	✓	✓
Farsça	✓	✓	✓
Malûmat-ı Nafia	✓	✓	
Kozmoğrafya	✓		

²³⁵ S.N.M.U., 1321, s. 543, 544.

²³⁶ Togay Seçkin Birbudak, *agm.*, s.306,307.

İdadilerden mezun olan öğrenci sayısının artmasıyla birlikte, mezun olan her öğrencinin devlet hizmetine alınması mümkün olamayacağından öğrencilerden bir kısmının okulu bitirdikten sonra ticaret ve zanaatla uğraşabilecekleri programlarda eğitilmeleri planlanmıştır. 1900 yılında yatılı idadi bulunan vilayet merkezlerinde ziraat, sanayi ve ticaret şubelerinin açılması kararlaştırılmıştır. Açılması irade-i seniyye gereği olan bu şubelerin hangilerinin hangi illerde açılacağı da kararlaştırılmıştır. Bu karar doğrultusunda Sivas İdadisi'nde Ziraat Şubesi açılmıştır.²³⁷ Ziraat şubesinin 1903 yılında açılan dördüncü sınıfının yüz yirmi kuruş maaşla tarih-i tabii, seksen kuruş maaşla ameliyyat-ı ziraiye ve yine seksen kuruş maaşla coğrafya-yı zirai muallimliklerine Ziraat Müfettişi Hamdi Bey seçilerek tayin edilmiştir.²³⁸ Ayrıca bu şubeye Ömer Lütfü Efendi ile İsmail Hakkı Efendi muallim, Hüsnü Efendi de bahçıvan olarak tayin edilmişlerdir.²³⁹

İdadi öğrencilerinin iyi bir şekilde eğitim alabilmeleri için eksik olan ders araç gereçleri devletçe karşılanmaya çalışılmıştır. Örnek vermek gerekirse 1908 yılında Sivas Mekteb-i İdadisi müdüriyetince, Vilayet Maarif Müdüriyeti'ne coğrafya dersi öğretiminde harita eksikliğinden dolayı zorluk yaşandığı bildirilmiş ve birkaç nüsha kıtaat-ı hamse (beş kıta haritası) ve iki kıt'a memalik-i şahane haritası istenmiştir.²⁴⁰ Maarif Nezareti vilayetlerden gelen talepleri karşılamaya çalışmış, bütçenin elverdiği ölçüde okulların eksik malzemelerini gidermiştir.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra ise, ortaöğretim konusunda yapılması düşünülen ıslahata paralel olarak bazı vilayet merkezlerindeki idadiler sultaniye dönüştürülmüş, programları da buna göre düzenlenmiştir.²⁴¹ Bu kapsamda Sivas idadisi de Sivas Sultanisi olmuştur.²⁴² 1898-1899'da Fransızca dersler dışında sultanilerin ders programı aşağıdaki tabloda görüleceği üzere şu şekildedir: İbtidaiye sınıfında 1.-3. seneler Kıraat ve Yazı, Rika, Ulum-ı Diniye, Muhtasar Sarf-ı Türki; Taliye sınıfında 1.-3. seneler Kavaid-i Lisan-ı Osmani, Arabi, Farisi, Hüsn-i Hat, Ulum-ı Diniye, Kitabet, Kıraat-ı Türkiye, Ezber ve İmla dersleri okutulmaktadır. Aliye sınıfındaki dersler ise 4.-5. seneler Ulum-ı Diniye, Kitabet,

²³⁷ Fatih Demirel, *Mekteb-i İdadi*, Doktora Tezi, Erzurum 2010, s.57,58.

²³⁸ BOA, *MF.MKT.*, 738-23, 1321.B.2.

²³⁹ BOA, *MF.MKT.*, 690-15, 1320.Z.15.

²⁴⁰ BOA, *MF.MKT.*, 1038-53, 1325.Z.30.

²⁴¹ Cemil Öztürk, "İdadi", s. 466.

²⁴² Kemalettin Kuzucu, *agm.*, s.115.

Arabi, Farisi, Tarih-i Osmani, Ahlak ve Mantık, Kitabet-i Resmiye, Belagat-ı Osmani, Fıkıh-ı Şerif, Tarih-i İslam, Tercüme, Hüsn-i Hat'dır.²⁴³

Tablo 21. 1898-1899'da Sultanilerin Ders Programı

Sınıf-ı İbtidaiye	Sınıf-ı Taliye	Sınıf-ı Aliye
I-III. seneler	I-III. seneler	IV-VI. seneler
Kıraat ve Yazı	Kavaid-i Lisan-ı Osmani	Ulum-ı Diniye
Rik'a	Arabi	Kitabet
Ulum-ı Diniye	Farisi,	Arabi
Muhtasar Sarf-ı Türki	Hüsn-i Hat (Rik'a)	Farisi
	Ulum-ı Diniye	Tarih-i Osmani
	Kitabet	Ahlak ve Mantık
	Kıraat-ı Türkiye	Kitabet-i Resmiye
	Ezber ve İmla	Belagat-ı Osmani
		Fıkıh-ı Şerif
		Tarih-i İslam, Tercüme
		Hüsn-i Hat

Sivas İdadisi, eğitimin kalitesini yükseltmede oldukça etkili olmuştur. Mezunları, rüştiyelerdeki öğretmen açığını kapatmak için de kullanılmıştır. Ayrıca buradan mezun olan öğrencilerin bir kısmı bir üst mektebe (yüksek okul) devam ederken bir kısmı da çeşitli memuriyetlerde bulunmuştur. 1895 ve 1898 yılı itibarıyla idadi mezunlarının devam ettikleri mekteplerin ve bulundukları memuriyetlerin gösterildiği tablo 22 ve tablo 23 incelendiğinde mezunlardan bir kısmının nahiye müdürlüğü, tahsildar müfettişliği ve vergi katipliği yaparken bir kısmının da rüşdiyelerde ve idadilerde rütbeli muallim ve muallim olarak görev yaptıkları görülmektedir.²⁴⁴

²⁴³ Murat Akgündüz, *age.*, s.158.

²⁴⁴ S.V.S., 1321, s.188, 189.

Tablo 22. İdadi Mezunlarının Bulundukları Memuriyetler (1895)

Öğrencinin Adı	Devam Ettiği Okul	Bulunduğu Memuriyet
Mehmed Efendi		Karahisar Rüşdiyesi Muallim-i Salisi
Rahmi Efendi	Daru'l-Muallimin-i Aliye	Yanya İdadisi Muavini
İbrahimEfendi		Niğde İdadisi Muavini
NazımEfendi	Mülkiye-i Şahane	Sivas Vilayeti Maiyet Memuru
Osman Efendi	Hendese-i Mülkiye	
Tayyar Efendi		Nahiye Müdürü
Hayri Efendi		Tonus Kazası Vergi Katibi
İsmail Efendi		Nahiye Müdürü
İbrahim Edhem Efendi	Daru'l-Muallimin-i Aliye	Karahisar İdadisi Muallimi
Tevfik Efendi	Mekteb-i Bahriye	
Kirkor Efendi		Sivas Maarif Sandık Emni İdadi Muallimi
Neologos Efendi	Mekteb-i Hukuk-ı Şahane	

Tablo 23. İdadi Mezunlarının Bulundukları Memuriyetler (1898)

Öğrencinin Adı	Devam Ettiği Okul	Bulunduğu Memuriyet
Refik Efendi		Nahiye Müdürü
Nazif Efendi		
Rahmi Efendi	Daru'l-Muallimin-i Rüşdiye	Alaiye Rüşdiyesi Muallim-i Evveli
Muharrem Efendi		Ergani Rüşdiyesi Muallim-i Evveli
Mehmed Ali Efendi		Suşehri Rüşdiyesi Muallim-i Evveli
Hüsnü Efendi		Tahsildar Müfettişi

Sivas İdadisi içerisinde önemli eserler ve eski paraların bulunduğu bir müze, vilayet dâhilinde bulunan bitki ve maden numunelerinin bulunduğu bir bölüm ve önemli eserleri içeren bir de kütüphanesi vardır.²⁴⁵ Bu yönüyle de Sivas İdadisi şehrin eğitim hayatını renklendiren önemli bir kurum olmuştur.

Alt ve orta sınıflardan eğitim talebinin giderek artmasıyla modern eğitim kurumlarına yöneliş artmıştır. Okutulan derslerin çeşitliliği ve öğrencilerin gelmiş oldukları toplumsal kesimlerin farklılığı idadileri rüştiyelere göre daha modern bir yapıya kavuşturmuştur.²⁴⁶

²⁴⁵ Nurettin Birol, “Müslüman Eğitim-Öğretim Kurumları”, s.227.

²⁴⁶ Ahmet Cihan, *age.*, s.183,186.

Osmanlı'nın son döneminde sultani olarak hizmet veren Sivas İdadî binasının uzun geçmişinde yüklenmiş olduğu en önemli görev, 4-12 Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi'ne ev sahipliği yapmış olmasıdır. Kongre sonunda seçilen Heyet-i Temsiliye üyeleri, yine bu binada Anadolu'nun ilk gayri resmi hükümeti olarak milli mücadele hareketini örgütlemiş, millet iradesinin her türlü baskı ve mandacılığın üstünde olduğunu buradan dünyaya ilan etmişlerdir. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte sultanilere "lise" adı verilmesi kararı üzerine Sivas Sultanisi de 1924 yılından itibaren Sivas Lisesi adını almıştır.²⁴⁷

1.2.3. Mesleki ve Teknik Eğitim

Tanzimat döneminde mesleki ve teknik eğitim ve öğretim alanında plansız da olsa bazı girişimler yapılmıştır. 1862-1863 yıllarından itibaren de Mekteb-i Maarif-i Adliye, Rüştiyeler üzerinde üç yıla çıkarılarak memur yetiştirilmesi işine önem vermiş, okul, önce Mekteb-i Aklam sonra Mahrec-i Aklam adını almıştır. 1865'de Bosna ve 1868'de Sivas'ta memurların sabahları devamı mecbur tutuldukları Mekteb-i Aklam ya da Sabah Mektebi denen kurslar açılmıştır. Bu mektep, memur ve kalem ehli yetiştirmek amacıyla kurulmuştur.²⁴⁸

1.2.3.1. Sanayi Mektebi

Osmanlıda Sanayi mektebi, 1870'li yılların ikinci yarısından sonra gelişmiş ve sistem içinde yer edinmeye başlamıştır.²⁴⁹ Dönemin sonuna doğru merkez avantajı sayesinde İstanbul Sanayi Mektebi teknik eğitim özelinde bir hayli mesafe katetmiş, bu mektebin sağladığı ilerleme, vilayet sanayi mekteplerine de örnek olmuştur.²⁵⁰

Devrin sonlarına doğru bu okullardan biri de Sivas'ta açılmıştır.²⁵¹ Şehrin çehresini değiştiren Halil Rıfat Paşa, valiliği döneminde günümüzdeki sanat okullarının ibtidai tipinde bir mektep olan Islahhane-i Sivas'ı kurmuştur. Bu

²⁴⁷ Kemalettin Kuzucu, *agm.*, s.116,119.

²⁴⁸ Nurettin Birol, "Müslüman Eğitim-Öğretim Kurumları", s.227, 228.

²⁴⁹ Ahmet Cihan, *age.*, s.216.

²⁵⁰ Mehmet Ali Yıldırım, "Abdulhamid Devrinde Mesleki-Teknik Eğitimin Gelişimi: Vilayet Sanayi Mektepleri", *Sultan II. Abdulhamid Sempozyumu*, Selanik, 20-21 Şubat 2014, Bildiriler C.II, TTK, Ankara, 2014, s.217-234.

²⁵¹ Ömer Demirel, *Sivas Şehri*, s.165.

mektebin öğrenci mevcudu 1882 yılında 45 idi. Kadrosu, bir müdür, bir hoca ve bir bevaptan oluşan bu mektebe yetim ve kimsesiz çocuklar kaydedilmiştir.²⁵²

Erkek çocuklara mahsus olan Islahhanelerin yönetimi 1871 yılına kadar geçici talimatlarla yürütülmüşken de bu tarihte çıkarılan Islahhanelere dair Nizamname ile hepsinin teşkilat, eğitim ve öğretim gibi işleri aynı esaslara bağlanmıştır. Nizamnameyle ıslahhanelerin iç idaresi iki kısma ayrılmış, birincisi çocukların eğitim ve öğretimi, disiplini, beslenmesi ve giyimiyle bunlara ait masrafların karşılanması, ikincisi de imalata dair işler olmuştur.²⁵³ Sanayi mekteplerinde iki türlü program uygulanmıştır. Öğrenciler sabahleyin genel kültür dersleri okurken öğleyin seçmiş oldukları sanatla meşgul olmuşlardır.²⁵⁴ Nizamname gereği bu okullarda Elifbâ, Kur'an-ı Kerim, İlmihal, Ahlâk, Edebiyat, Yazı, Hesap dersleri okutulmuş ve çocuklar kendi dinlerinden olan öğretmenlerden ders almışlardır. Öğretilmesi öngörülen meslekler ise terzilik, kunduracılık, debbağlık ve dokumacılıktır. Bununla birlikte sonraki yıllarda ihtiyaca göre başka dallarda da eğitime geçilmiştir.²⁵⁵ Sanayi Mekteplerinin Sanat bölümleri açıldıkları vilayetin özelliklerine göre değişiklik göstermiştir. Sivas'ta açılan Sanayi Mektebi'nde de halıcılık önemli yer tutmuştur. Hocaları bölgede bulunan ustalardan oluşmaktadır.²⁵⁶ Ayrıca Vali Muammer Bey tarafından demircilik ve marangozluk atölyelerine ait binalar da yaptırılmıştır.²⁵⁷

Vilayet Sanayi mekteplerinden mezun olanlar daha iyi bir eğitim almak için İstanbul Sanayi Mektebi'ne gönderilmişlerdir. Örneğin 1915 yılında Sivas Sanayi Mektebi mezunlarından Hasan, Saadeddin ve Ahmet adlı üç öğrenci bunu düşünceyle İstanbul'a gönderilenlerdendir.²⁵⁸

²⁵² Nurettin Birol, "Müslüman Eğitim-Öğretim Kurumları", s. 228.

²⁵³ Cemil Öztürk, "Islahhane", *TDVİA*, İstanbul 1999, C.19, s. 190.

²⁵⁴ Ömer Demirel, *Sivas Şehri*, s.165.

²⁵⁵ Cemil Öztürk, "Islahhane", s. 190.

²⁵⁶ Ömer Demirel, *Sivas Şehri*, s.165.

²⁵⁷ Muammer Tokat, Erdoğan Dursun, *age.*, s. 77.

²⁵⁸ BOA, *DH.UMVM.*, 78-12, 1333.Ş.28.

1.2.3.2. Askeri Okullar

Mesleki okullar olarak söyleyebileceğimiz askeri okullar, 19. yüzyılın ortalarından itibaren harbiye, tıbbiye, kara ve deniz mühendis mekteplerine öğrenci hazırlamak üzere orta öğrenim düzeyinde açılmaya başlamıştır. 19.yüzyılın sonlarına doğru, imparatorluğun farklı bölgelerinde bulunan 29 askeri rüştiyede toplam 8247 öğrenci eğitim görmektedir.²⁵⁹ Sivas Askeri Rüşdiyesi de bu anlamda açılmıştır.

1.2.3.3. Darülmualimin

1869 Nizamnamesinin Darülmualiminlerle (erkek öğretmen yetiştiren yer) ilgili maddeleri kağıtüzerinde kalmaktan öteye gidememiştir. Fakat 1874'te "İstanbul Darülmualimini" adı altında sıbyan, rüşdiye, idadi şubelerini içeren bir okul açılmıştır.²⁶⁰ Bu kurum, erkek öğretmen adaylarını rüşdiye mektepleri için yetiştirmekle yükümlüdür.²⁶¹ Öğretim süresi sıbyan şubesinde iki; rüşdiye ve idadi şubelerinde ise üç yıldır. Maarif Nezareti, daha başlangıçta öğretmen yetiştirme işine önem vererek bir taraftan İstanbul Darülmualiminini ıslaha çalışırken, diğer taraftan da taşra okullarının öğretmen ihtiyacını karşılamak için vilayet merkezlerinde birer Darülmualimin-i Sıbyanaçma işini ele almıştır. Çünkü taşra sıbyan okullarının ıslahı, yeni yetişmiş öğretmenlere bağlıdır.²⁶²

1900 yılı itibarıyla Osmanlı Devleti'nde toplam on beş adet Dârülmualimîn mevcuttur. Bunlardan bir tanesi de Sivas vilayetindedir.²⁶³ Sivas Öğretmen Okulu (Darulmuallimin) 1882'de eğitim öğretim faaliyetlerine başlamıştır. Bu okulun ilk resmî adı "Darulmallimîn-i İbtidâi (İlk Öğretmen Okulu)"dur. İlkokul öğretmen yetiştirmek için kurulan okulun eğitim süresi dört yıldır.²⁶⁴ 1884 yılında 80 öğrencisi bulunan Darülmualimin'in muallimi ve

²⁵⁹ Ahmet Cihan, *age.*, s.211.

²⁶⁰ Bayram Kodaman, *age.*, s.147.

²⁶¹ Seyit Taşer, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Eğitim Yönetimi ve Denetimi*, Doktora Tezi, Konya 2010, s.21.

²⁶² Bayram Kodaman, *age.*, s.147, 150.

²⁶³ Togay Seçkin Birbudak., *agm.*, s.308.

²⁶⁴ Talip Mert, "Sivas Muallim Mektebi Tarihçesi", <http://www.sivasogretmenokulumezunlari.com/haberler/1098-sivas-ogretmen-okullari-darulmuallimin-ve-darulmuallimat>, Erişim Tarihi 26.03.2017

müdürü Mehmed Rasih Efendi'dir. Bevvabı ise Hüseyin Ağa'dır.²⁶⁵1908 yılında, Sivas Darülmualimin Müdürü sürgün olarak Sivas'a gönderilen Adil Bey' dir.²⁶⁶ Çok fazla öğrencisi olmayan Darülmualimin'in 1887,1889 ve 1891 yıllarında 60 öğrencisi vardır.²⁶⁷Buokula 1898-1903 yılları arasında da fazla talepolmamıştır ve öğrenci sayıları ise tablo 24'te de gösterildiği gibi şu şekildedir: 1898 ve 1899 yıllarında 9 öğrencisi olan Darülmualimin-i İbtidai mektebinin 1900 ve 1901 yıllarında ise 18 öğrencisi bulunmaktadır. 1903 yılına gelindiğinde ise çok az bir artışla öğrenci sayısı 21'e çıkmıştır.²⁶⁸

Tablo 24. Sivas Darülmualimin-i İbtidaisi Öğrenci Sayısı

Yıllar	Öğrenci Sayısı
1898	9
1899	9
1900	18
1901	18
1903	21

Öğretmen okulunda okutulan dersler zamanla değişebilmiştir. Bazen programa yeni dersler konulmuş, bazen de bazı dersler programdan çıkarılmıştır. Tablo25'te görüleceği üzere Sivas İlk Öğretmen Okulu'nun kuruluşunda okutulan dersler oldukça fazladır. Bu dersler Kur'an-ı Kerim, Tecvid, Fıkıh, Türkçe, Kavaid, İmla, Usûl-i tedris, İnşa, Arapça, Farsça, Fransızca, Hesap, İlm-i Eşya, Coğrafya, Tarih-i İslam, Hüsn-i Hat'dır. 1914 yılında ise Fenn-i Mesâha (arazi ölçme), Kozmografya (astronomi), Ziraat ve İktisad-ı Ziraî, Resim, Musiki, Malumat-ı Medeniye ve Hukukiye ve Terbiye-i Bedeniye dersleri okutulmaktadır.²⁶⁹

²⁶⁵S.V.S., 1301, s.70.

²⁶⁶ BOA, *DH.MKT.*,2625-68, 1326.N.12.

²⁶⁷ S.V.S., 1304, s. 74; S.V.S., 1306, s.126; S.V.S., 1308, s.113.

²⁶⁸ Togay Seçkin Birbudak.,*agm.*, s.308.

²⁶⁹ Talip Mert, Sivas Muallim Mektebi Tarihçesi<http://www.sivasogretmenokulumezunlari.com/haberler/1098-sivas-ogretmen-okullari-darulmuallimin-ve-darulmuallimat>, Erişim Tarihi 26.03.2017

Tablo 25. İlk Öğretmen Okulu'nun Kuruluşunda ve 1914 Senesinde Okutulan Dersler

Kuruluşunda	1914 yılında
Kur'an-ı Kerim	Fenn-i Mesâha (arazi ölçme)
Tecvid	Kozmografya (astronomi)
Fıkıh	Ziraat ve İktisad-ı Ziraî
Türkçe	Resim
Kavaid	Musiki
İmla	Malumat-ı Medeniye ve Hukukiye
Usûl-i tedris	Terbiye-i Bedeniye
İnşa	
Arapça	
Farsça	
Fransızca	
Hesap	
İlm-i Eşya	
Coğrafya	
Tarih-i İslam	
Hüsn-i Hat	

1914 yılına gelindiğinde birçok dersin programdan çıkarılmış olduğu görülmektedir. Kuruluşunda var olan Arapça, Farsça ve Fransızca dersleri de artık programda yer almamaktadır.

Taşrada belli merkezlerde açılmış olan darülmualiminler, küçük şehir ve kasabalarda alt ve orta gelir grubundan pek çok gencin nitelikli bir meslek edinmelerine ve statü kazanmalarında önemli rol oynamışlardır.²⁷⁰ Örnek vermek gerekirse, 1900 yılında, Sivas Darülmualimin-i İbtidaisi mezunlarından olan Hafız Mehmet Efendi Deliktaş Nahiyesi İbtidai muallimi; Ali Efendi ve Hafız Osman Efendi Kangal Nahiyesi İbtidai muallimi; Hayri Efendi Sivas Sarışeyh Mekteb-i İbtidai muallimi; Tahir Efendi, Sıraçzade Halil Efendi ve Sıraçzade Tevfik Efendi Sivas İdadi İbtidai şubesi muallim-i sanisi olarak görev yapmışlardır. Ayrıca Şükrü Efendi Çırçır nahiyesi ibtidai muallimi; Abdullah Efendi Pazar Nahiyesi ibtidai muallimi; Mehmed Raşid Efendi Sarıoğlu İbtidai muallimi; Osman Efendi Alacahan İbtidai muallimidir.²⁷¹

²⁷⁰ Ahmet Cihan, *age.*, s.201.

²⁷¹ BOA, *MF.MKT.*,509-37, 1318.S.21.

Darülmualimin mezunu olup muallimlik görevinde bulunanlar askerlik vazifesinden muaf tutulmuşlardır. Örneğin Sivas'ın Paşabey Mahallesi ahalisinden olup üç yüz sekiz senesinde askere çağrılan Abdurrahman Efendi, Darülmualimin rüştiye kısmından mezun olup Sivas Mekteb-i İdadisi muallimliğinde istihdam edildiğinden askerlikten muaf tutulmuştur. İleride bu grevden ayrılıp sonrasında teklif edilen memuriyeti kabul etmezse askerlik görevini yerine getireceği Piyade Dairesince kendisine bildirilmiştir.²⁷²

Sivas'ta Amerikan tebaasından Mösyö Ernest Patric 1913 yılında, SivasDarulmallimin-i İbtidai'sinden ayrı olarak bir Darülmualimin Mektebi açma isteğinde bulunmuştur. Kendisinin halen müderrisi bulunduğu mektep ruhsatlı ve idadi derecesindedir ancak Mösyö Ernest Patric inşasına ruhsat talep ettiği mektebin darülmualimin olarak kabul edilip idadiden de birkaç sınıf nakil olunacağını bildirmiştir. Bu şekilde Darülmualimin olarak mektep açılışının emsali olmadığından bu mektebin açılmasına izin verilmemiştir.²⁷³

1.2.3.4. Darülmualimat

Sivas Darülmualimat'ı (Kız Öğretmen Okulu) hakkında ise ele geçen bilgiler oldukça azdır. 1914'ten itibaren bu mektebin açılması için bazı hazırlıkların olduğu görülmekle beraber net olarak ne zaman açıldığı henüz tespit edilememiştir. 1917'de kız öğretmen okulunun eğitim verdiği kesindir. 1920 senesinde Sivas Darulmuallatı için kadro talebinden söz eden bir belge o tarihteki zorluklara rağmen bu okulun eğitimine devam ettiğini göstermektedir.²⁷⁴

1915 yılında çıkarılan Darülmualimin ve Darülmualimat Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesinden sonra savaş yıllarının olumsuz şartlarının da eklenmesiyle bu okullara rağbet azalmıştır. Maddi zorluklarından dolayı bu okulların giderleri ve öğretmen maaşları vilâyet bütçelerince karşılanamamıştır. Millî Mücadele yıllarında aynı şartlar ağırlaşarak devam etmiş,

²⁷² BOA, *MF.MKT.*,161-28, 1310.B.29.

²⁷³ BOA, *DH.ID.*,123-16, 1331.Ca.7.

²⁷⁴ Talip Mert, Sivas Muallim Mektebi

Tarihçesi <http://www.sivasogretmenokulumezunlari.com/haberler/1098-sivas-ogretmen-okullari-darulmuallimin-ve-darulmuallimat..>

Mondros Mütarekesi'nden sonrataşra darülmuaUiminleri kendiliğinden kapanmıştır.²⁷⁵

Sivas DarülmuaUimin-i İbtidaisi 1916'da şimdiki taş binasına taşınmıştır. Bir süre "DarülmuaUimin" adıyla eğitim faaliyetlerinde bulunmuş, 1920'li yıllarda "Erkek Muallim Mektebi", 1930'lu yılların ortalarından 1973'e kadar da karma "Öğretmen Okulu" olarak hizmet vermiştir. 1973'te iki yıllık eğitim enstitüsü olan bu müessese bugünlerde ise "Selçuk Anadolu Lisesi" adıyla eğitime devam etmektedir.²⁷⁶

1.2.4. Medreseler

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş dönemlerinin önemli bir örgün eğitim kurumu olan medreseler çeşitli nedenlerle bozulmaya başlamıştır. 17. yüzyıldan itibaren devletin zayıflamaya, sosyal ve ekonomik düzeninin bozulmaya başlamasıyla, önce vakıf sistemi sonra da ona bağılı eğitim ve öğretim sistemi çökmeye yüz tutmuştur. Vakıflarda meydana gelen bu bozulma, ona bağılı olan medreselere de yansımıştır. Ayrıca beşik ulemasının eline düşen medreseler müsbet düşünceye kapılarını kapatmış ve ilimle gereğı gibi meşgul olmamıştır.²⁷⁷ Değişen çağı ayak uyduramayan medreseler zamanla ilgi çekiciliğini kaybetmeye başlamışlardır.

Kuruluş döneminden 20. yüzyılın başlarına kadar olan sürede Osmanlı medreselerinde okutulan kitapların yazarları incelendiğinde, eserlerin büyük çoğunluğunun İslam coğrafyasının çeşitli bölgelerinde daha önce yaşamış olan bilginlere ait olduğu görülür. Dolayısıyla Osmanlı medreselerinde izlenen müfredat programı çağın ve toplumsal ihtiyaçların gerisinde kalmıştır.²⁷⁸ Bu nedenle de yeni tarzda okulların açılması yönünde çalışmalar yapılmıştır.

O dönemde medreselerin düzenlenmesi yönünde gayretler de mevcuttur. Bir örnek vermek gerekirse, Sivas Maarif Müdürü Ahmet Hulusi Bey, 1896 yılında medreseler hakkında Anadolu Umum Müfettişi Şakir Paşa'ya bir tezkere

²⁷⁵ Cemil Öztürk, "DarülmuaUimin", *TDVİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 552.

²⁷⁶ Talip Mert, Sivas Muallim Mektebi Tarihçesi, <http://www.sivasogretmenokulumezunlari.com/haberler/1098-sivas-ogretmen-okullari-darulmuallimin-ve-darulmuallimat>, Erişim Tarihi 26.03.2017

²⁷⁷ Bayram Kodaman, *age.*, s. X.

²⁷⁸ Ahmet Cihan, *age.*, s.84,85.

sunmuş, medreselerin ıslahının gerekliliğini dile getirmiştir. Maarif Nezareti'ne bağlı olan mekteplerde ilerleme görüldüğünü, medreselerin de gelirleriyle beraber Maarif müdürlüklerine bağlanması gerektiğini belirterek, medreselerin daha sık teftiş edilerek imtihanların yapılmasını ve üst üste iki sene sınıf geçemeyenlerin medreseden ihraçlarını önermiştir.²⁷⁹

XIX. asırda medreselerin devlet tarafından ihmal edildiği konusu dile getirilse de, medrese tamiri ve inşası için bizzat padişahların irade çıkarmaları, bu medreselerin harap olmaları konusunda devletin sessiz kalmadığını göstermektedir.²⁸⁰ Fakat devletin içinde bulunduğu maddi sıkıntılar medreselerin ihtiyaçlarının karşılanmasında zaman zaman aksaklıklara yol açmıştır.²⁸¹

1903 yılı itibariyle Sivas vilayetinde toplam 113 adet medrese bulunmaktadır. Temel eğitimin gerçekleştiği mekanlar olan medreseler kurucusunun ya da bulunduğu yerin adını almışlardır. Örneğin Sivas Sahibiye Medresesi bulunduğu yer olan Gök Medrese mahallesinin adıyla anılmıştır. 1903 yılı itibariyle Sivas sancak merkezinde bulunan 5 adet medresenin öğrenci sayıları şu şekildedir: Sahibiye Medresesi'nde 89, Şifaiye Medresesi'nde 41, Buruciye Medresesi'nde 72, İhsaniye Medresesi'nde 64 ve Şemsiyye Medresesi'nde de 35 öğrenci bulunmaktadır. Bu medreselerde toplam 301 öğrenci eğitim görmektedir.²⁸²

Tablo 26. Sivas Sancak Merkezinde Bulunan Medreseler (1903)

Medresenin Adı	Bulunduğu Yer	Müderrisi	Öğrenci Sayısı
Sahibiye (Gök Medrese)	Gök Medrese	Hüseyin Halil ve Şükrü Efendiler	89
Şifaiye	Kala-i Atik	Nuri Efendi	41
Buruciye	Kala-i Atik	Hacı Hamdi Efendi	72
İhsaniye	Küçük Minare	Hacı Halil Efendi	64
Şemsiyye	Paşa Bostanı	Emin Edib Efendi	35

²⁷⁹ BOA, Y.EE., 131-29, 1314.S.3

²⁸⁰ Murat Akgündüz, *age.*, s.139.

²⁸¹ BOA, BEO., 3675-275608, 1327.Za.29.

²⁸² S.N.M.U., 1321, s. 550.

Yine 1903 yılı itibariyle Sivas sancağının kazalarındaki medrese sayıları ve sahip oldukları öğrenciler ise şu şekildedir: Bünyan-ı Hamid kazasında bulunan iki medresede 213 öğrenci eğitim görmektedirken Gürün kazasındaki bir medresede 38 öğrenci eğitim görmektedir. Darende kazasında bulunan beş medresede 163 öğrenci, Hafik kazasındaki iki medresede 25 öğrenci, Tonus kazasındaki iki medresede 160 öğrenci, Divriği kazasındaki bir medresede 12 öğrenci ve Aziziye kazasındaki üç medresede ise 181 öğrenci bulunmaktadır.²⁸³ Bu medreselerde toplam öğrenci sayısı ise 792'dir.

Tablo 27. Kazalarda Bulunan Medreseler ve Öğrenci Sayıları (1903)

Kaza	Bulunan Medrese Sayısı	Öğrenci Sayısı
Bünyan-ı Hamid	2	213
Gürün	1	38
Darende	5	163
Hafik	2	25
Tonus	2	160
Divriği	1	12
Aziziye	3	181

Tokat, Amasya ve Karahisar-ı Şarki sancaklarında bulunan toplam medrese sayısı ise 92'dir. Bu medreselerin tablo 28'de görülen 1903 yılı dağılımına bakıldığında 35'inin Amasya sancağında olduğu görülür ve toplam öğrenci mevcudu 1. 159'tur. Tokat sancağında bulunan 33 medresede toplam 1. 341 öğrenci; Şark-i Karahisar sancağında bulunan 24 medresede ise toplam 1. 179 öğrenci eğitim görmektedir.²⁸⁴

²⁸³S.N.M.U., 1321, s. 550.

²⁸⁴S.N.M.U., 1321, s. 550-554.

Tablo 28. Bağlı Sancaklardaki Medreselerin Öğrenci Sayıları (1903)

Liva	Kaza	Bulunan Medrese Sayısı	Öğrenci Sayısı
Amasya	Amasya	19	530
Amasya	Köprü	6	288
Amasya	Merzifon	4	85
Amasya	Gümüşhacıköy	3	184
Amasya	Mecidözü	1	12
Amasya	Ladik	2	60
Tokat	Tokat	11	473
Tokat	Erbaa	6	324
Tokat	Niksar	4	102
Tokat	Zile	12	442
Şarkî Karahisar	Şarkî Karahisar	3	139
Şarkî Karahisar	Suşehri	4	126
Şarkî Karahisar	Koyulhisar	7	302
Şarkî Karahisar	Hamidiye	4	129
Şarkî Karahisar	Alucra	6	483
TOPLAM		92	3.679

20. yüzyılda medreselerde okutulan dersler Ulum-u Arabiyye (Arapça Sarf-ı Nahiv), Mantık, Fıkıh, Akaid, Belagat, Tefsir, Farsça, Hadis, Hikmet, Müsbet Bilimler (Hendese, Riyaziye, ve Hey'et)'dir. Bu derslerle ilgili olarak da çeşitli kitaplar medreselerde okutulmaktadır.²⁸⁵

Tablo 29. 20.Yüzyılda Medreselerde Okutulan Dersler ve Okunan Kitaplar

Dersler	Okunan Kitaplar
Ulum-u Arabiyye (Arapça Sarf-ı Nahiv)	Emsile, Bina, Maksud, Avamil, İzhar, Molla
Mantık	Burhan, İsagoci, Tasdikat
Fıkıh	Halebi, Mülteka
Akaid	Şerh-i Akaid, Devvani
Belagat	Mutavvel
Tefsir	Beyzavi, Keşşaf
Farsça	Mesnevi
Hadis	Buhari, İbn-i Melek
Hikmet	Kadımır
Müsbet Bilimler (Hendese, Riyaziye, ve	Özel dersler yoluyla okunuyordu.

²⁸⁵ Murat Akgündüz, *age.*, s.156.

Her ne kadar medreseler Sivasvilayetinde sayıca fazla olsalar da destek görememişlerdir. Devletin enerjisini ve maddi imkanlarını yeni tipteki okullara akıtmasıyla medreseler etkilerini yitirmeye başlamışlardır. Millî mücadele süreci ve ardından Cumhuriyet'in ilanı ile aralanan yeni dönemde eğitim alanında yenileşmeler devam etmiş ve 1924'te kabul edilenTevhîd-i Tedrisat kanunuyla eğitimde birlik sağlanmıştır.Eğitim hayatımızda mektep ve medreseler yerini okullara bırakmıştır.

1.2.5. Azınlık Okulları

Tanzimat dönemi bütün Osmanlı tebaasının eşitliği ilkesini benimseyen 1839 Hatt-ı Hümayunu ile başlamıştır. 1856 Islahat Fermanı'nıneşitlik prensibini teyit etmesiyle birlikte gayrimüslim azınlıkların çocukları Harbiye ve Tıbbiye gibi askeri okul dışındaki okullara kabul edilmemişlerdir. Yönetim, Müslüman halk ile gayrimüslimleri bütünleştirmek istemiştir. Bu bütünleştirmede eğitimin payı da oldukça önemli olmuştur. Bu anlamda 1869 Maarif Nizamnamesi gayrimüslimlerin ayrı okul açmasına imkan tanımıştır.²⁸⁶1870 yılındaSivas sancağı merkezinde bulunan gayr-i müslim mektepleri ve öğrenci sayıları şu şekildedir: 6 Ermeni mektebinde 169 öğrenci eğitim görmektedir. 1 Rum mektebinde 49 öğrenci, 1 Katolik mektebinde 135 öğrenci ve 1 protestan mektebinde ise 27 öğrenci bulunmaktadır.²⁸⁷

Tablo 30. Sivas Merkezinde Bulunan Gayr-i Müslim Mektepleri (1870)

Rum Mektepleri		Ermeni Mektepleri		Katolik Mektepleri		Protestan Mektepleri	
Mektep	Öğrenci	Mektep	Öğrenci	Mektep	Öğrenci	Mektep	Öğrenci
1	49	6	169	1	135	1	27

Gayr-i müslimlere ait olan bu 9 mektepte toplam 380 öğrenci eğitim görmektedir. Özellikle de Ermeni mektepleri sayıca öndedir. Protestanlara ait olan bir mektepte 27 öğrenci bulunmaktadır ve Protestanlar sancak merkezinde en az öğrencisi olan azınlıktır.

²⁸⁶ Ahmet Cihan, *age.*, s.217,217.

²⁸⁷ Ebubekir S. Yücel, *Salname-i Sivas*, 1, s. 88.

1881-1893 yılları arasında Sivas vilayetinin toplam nüfusu 926.671'dir. Etnik gruplara göre yapılan sayımlara göre vilayetteki dini yapı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.²⁸⁸

Tablo 31. Sivas Vilayetindeki Dini Yapı

Müslüman	Rum Ortodoks	Ermeni Gregoryen	Katolik	Protestan	Yahudi	Diğerleri
766.558	37.813	116.645	3.052	1.994	209	465

766.558 Müslüman nüfusuna karşılık 160.178 gayr-i müslim nüfusu bulunmaktadır ki gayr-i müslimler toplam nüfusun yaklaşık olarak 1/5'ini oluşturmaktadırlar. Tabloya bakıldığında Ermenilerin Sivas'ta nüfus bakımından diğer etnik grupları geride bıraktığı görülür. Hal böyle olunca mektep ve öğrenci sayıları bakımından da diğer azınlıklardan önde olmaları kaçınılmazdır.

1903 yılı itibariyle Sivas sancak merkezinde bulunan tek gayr-i müslim idadisi Ermenilere aittir ve 45 öğrencisi vardır. Yine merkezde gayr-i müslimlere ait 1 rüşdiye ve 17 ibtidaiye mektebi varlık göstermektedir. Sivas sancağının kazalarında ise idadi ve rüşdiye mektebi bulunmazken 73 adet ibtidai mektebi vardır. Amasya, Tokat ve Karahisar-ı Şarki sancaklarında da gayr-i müslimlere ait idadi mektebi açılmamıştır. Amasya sancağında toplam 4 rüşdiye ve 79 ibtidaiye; Tokat sancağında 6 rüşdiye ve 45 ibtidaiye; Karahisar-ı Şarki sancağında 3 rüşdiye ve 53 ibtidaiye mektebi bulunmaktadır.²⁸⁹ Bu mekteplere bakıldığında gayr-i müslüm mekteplerinin çoğunluğunu ibtidailerin oluşturduğu görülmektedir.

Vilayete bağlı sancak, kaza ve nahiyelerde Gregoryen Ermenilerine ait yeterli sayıda okul bulunmaktadır. Bu okulların yönetimi, mahalli idarelerin özel meclislerine verilmiştir ve iyi bir şekilde yönetilmektedirler. İlköğretim programları yeterli seviyededir ve uygulamalı eğitim yapan bu okullar parasızdır. Tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu mevsimde Müslümanlar gibi çocuklarını

²⁸⁸ Ahmet Gökbel, *age.*, s.115.

²⁸⁹ S.N.M.U., 1321, s. 554-562.

okula göndermek istemediklerinden, eğitim senenin belli mevsimlerinde yoğunur.²⁹⁰

1905–1908 tarihleri verilerine göre ise Sivas'ta bulunan ve Ermenilere ait olan sekiz ibtidai mektebinden yedisi erkeklere, biri kızlara aittir. Ayrıca yine Ermeni öğrenciler için bir erkek rüşdiye mektebinin varlığı bilinmektedir. Rumlara ait okul bulunmazken, iki Protestan okulu kayıtlıdır. Bu dönemde Ermeniler eğitim faaliyetini teşkilatlanarak yürütmeye başlamıştır.²⁹¹

Azınlık okullarının Sivas sancak merkezinden ziyade, vilayetin diğer sancak ve kaza merkezlerinde açıldığı anlaşılmıştır. Sivas vilayeti dahilinde 1914 senesinde faaliyet gösteren, bir kısmı 20. yüzyıl başlarında kurulan ve bir kısmının da I. Dünya savaşı nedeniyle 1914 senesinde eğitime ara verdiği anlaşılan gayrimüslim azınlık okullarının anaokulu, ilk, orta ve lise gibi çeşitli seviyelerde oldukları görülmüştür. Birçoğunun ruhsatlı olduğu tespit edilen bu okullarda yapılan incelemede bir kaçının ruhsatsız olduğu ve bunlar hakkında da gerekli işlemlerin yapıldığı ve yapılacağı anlaşılmıştır. Azınlık okullarının birçoğu I. Dünya Savaşı nedeniyle 1914–1915 eğitim yılında açılmamıştır. Gayrimüslim okulları Osmanlı Devleti idaresince Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı yıllarda düşmanla işbirliği içinde olmaları nedeniyle gözlem altına alınmıştır.²⁹² Örneğin 1916 yılında Sivas Ermeni İdadi Mektebi kütüphanesinde Osmanlı memleketlerinin haliyle ilgili Fransızca, Almanca, İngilizce, Rusça ve Kürtçe mühim eserlerin bulunduğu haberi alınmıştır. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, adı geçen eserlerin vilayetçe hemen aldırılarak Dersaadete gönderilmesini istemiştir.²⁹³

1.2.6. Yabancı Okullar

Osmanlı Devleti topraklarında tebaası olmadığı halde yabancı devletlerin misyonerlik amaçla açtıkları okullara yabancı okulları denmiştir. Kanuni Sultan Süleyman gücünün doruğunda iken başta Fransa'ya daha sonra da diğer Avrupa

²⁹⁰ Nurettin Birol, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Sivas Vilayetinde Azınlık ve Yabancı Eğitim-Öğretim Kurumları ve Faaliyetleri, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri-I-*", Sivas 2007, s.432.

²⁹¹ Seyit Taşer, "Sivas'ta Gayrimüslim Okullar Hakkında Tutulan Rapor (1914)", *A.Ü. Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)* 48, Erzurum 2012, s.411.

²⁹² Seyit Taşer, "Sivas'ta Gayrimüslim Okulları", s.422,423.

²⁹³ BOA, *DH.ŞFR.*, 69-75, 1334.Z.25.

devletlerine birtakım ayrıcalıklar (kapitülasyon) tanımıştı. Her ne kadar kapitülasyonlar ticari ve hukuki bir içeriğe sahipse ve eğitimle ilgili bir madde yoksa da yabancı okulları kapitülasyonlara dayanılarak açılmıştır. Yabancı okulların 20. yüzyıla gelinceye kadar temel hedefi, Osmanlı Devleti içindeki gayrimüslim sınıfları etkilemektir.²⁹⁴

Sivas'a ilk gelen ve faaliyet gösterenler Fransız misyonerlerdir. Daha sonrasında İngilizlerin önemli misyonerlik faaliyetleri göze çarpar. Amerikan misyonerleri ise Fransız ve İngiliz misyonerlerinden çok sonraları gelmişler, 1855'ten itibaren faaliyetlerini artırmışlar, 20-25 yıl kadar bu şehirde kalmışlardır.²⁹⁵ Saha, çeşitlilik ve yoğunluk açısından bakıldığında en başarılı olanlar, Amerikan misyonerlerdir.²⁹⁶

Fransızlar tarafından Sivas merkez Küçük Yengiler Hristiyan mahallesinde 1882'de Fransız Jesuite Mektebi ve 1891'de ibtidai seviyesinde bir kız okulu kurulmuştur.²⁹⁷ Amerikan misyonerlerinin ise Sivas'taki en kayda değer eğitim faaliyeti, 20. yüzyılın son çeyreğinde Höllüklük semtinde kurdukları, Birinci Dünya Savaşı'na kadar hizmet veren Amerikan Koleji'dir. Bu kolej, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra misyonerlerin Sivas'ı terketmesiyle 1924'ten 1930 yılına kadar Numune Hastanesi adıyla sağlık hizmeti vermiştir.²⁹⁸

Sivas, 20. yüzyılın sonlarında Amerikan misyonerleri için cazibe merkezi haline gelmiş, özellikle Ermeni nüfus üzerinde faaliyet gösteren Amerikalı misyonerler, gayrimüslim Ermenileri ve Rumları Protestanlaştırmak ve Hristiyanlığın ilkelerini yaymak için eğitim faaliyetlerinde bulunmuşlardır.²⁹⁹ AmerikanBoardTeşkilatı'na bağlı misyonerler Sivas şehir merkezinden ziyade kazalarda daha başarılı olmuşlardır.³⁰⁰ 1317 Maarif

²⁹⁴ Mustafa Gündüz, *age.*, s.130.

²⁹⁵ Ahmet Gökbel, *age.*, s.122,123,129.

²⁹⁶ Derya Şimşek, "19. Yüzyılda Sivas'ta Misyonerlik Faaliyetleri", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri –I-*, Sivas 2007, s.453.

²⁹⁷ Seyit Taşer, "Sivas'ta Gayrimüslim Okulları, s.410.

²⁹⁸ Ahmet Gökbel, *age.*, s.126,127.

²⁹⁹ Özgür Yıldız, "Sivas Öğretmen Koleji", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)*, I/1, 2012, s.139.

³⁰⁰ Ahmet Gökbel, *age.*, s.130.

salnamesine göre Sivas vilayetinde açılan yabancı okulları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.³⁰¹

Tablo 32. Sivas Vilayetinde Açılan Yabancı Okullar (1899/1900)

Liva		Mektebin İsmi	Mektebin Mensup Olduğu Millet
Sivas	Sivas	Protestan	Amerikan
Sivas	Sivas	Protestan	Amerikan
Amasya	Merzifon	Protestan	Amerikan
Sivas	Gürün	Protestan	Amerikan
Sivas	Gürün	Protestan	Amerikan
Tokat	Tokat	Cizvit	Fransız
Tokat	Tokat	Cizvit	Fransız
Karahisar	Suşehri	Protestan	Amerikan
Amasya	Merzifon	Cizvit	Fransız
Amasya	Merzifon	Cizvit	Fransız

Görüldüğü gibi vilayet dahilinde bulunan 10 yabancı okulun 6'sını Amerikalılar, 5'ini ise Fransızlar kurmuştur. Amerikalılar ve Fransızlar için Sivas, faaliyetlerini gerçekleştirebilecekleri uygun bir zemin olmuştur.

1880 yılında Amerikan misyonerleri Sivas Erkek Okulu'nu kurmuştur. Misyoner kayıtlarında bu okul, Sivas Normal Okulu olarak adlandırılmaktadır. 1901 yılı itibariyle Normal Okul'da eğitim faaliyetleri yan yana olan üç okulda yürütülmektedir. Amerikan okullarının genel özelliği okulların bir kilise veya şapel (Hristiyanların tapınak ve kutsal alanı) etrafında örgütlenmesidir. 1901 yılında 432 öğrenci eğitim almaktadır. Bu okul Sivas'ta bulunan kız okulu ile birlikte Amerikan misyonerlerinin öğretmen yetiştiren bir kurumu haline gelmiş ve sonuçta 1912 yılında Sivas Öğretmen Koleji adını almıştır. 1912 yılında 12 öğretmeni ve 502 öğrencisi bulunmaktadır.

Sivas'ta Amerikan misyonerlerinin eğitimdeki genel amacı öğretmen olarak çalı şacak bireyleri yetiştirmektir. Bu amaçla 1912 yılında kurulan Sivas Öğretmen Koleji'nin eğitim hayatı yaşanan savaşlar nedeniyle kısa sürmüştür. I. Dünya

³⁰¹S.N.M.U., 1317, s. 1280.

Savaşı'nın başlaması ve Ermenilerin ihbarıyla 1915 yılında kapatılmıştır.³⁰²

1321 (1903) yılı maarif salnamesine göre Sivas vilayetinde yabancılara ait okullar, mensub olduğu millet ve öğrenci sayıları ise şöyledir: Sivas sancağındaki Fransızlara ait olan iki ibtidai mektebinin toplam öğrenci mevcudu 680; Amerikalılara ait olan iki ibtidai mektebinin toplam öğrenci mevcudu ise 395'tir. Amasya sancağındaki karma Amerikan idadisinde 510 öğrenci eğitim görürken, Fransızlara ait olan erkek idadisinde 110, kız ibtidaisinde ise 80 öğrenci eğitim görmektedir. Tokat sancağında ise yalnızca Fransızlara ait olan erkek ve kız idadisi vardır ve buralarda toplam 205 öğrenci bulunmaktadır.³⁰³

Tablo 33. Sivas Vilayetinde Bulunan Yabancı Okullar (1903)

Liva	Kaza	Mektebin İsmi	Mektebin Mensup Olduğu Millet	Mektebin Derecesi	Öğrenci Sayısı		Mektebin Açılış Tarihi
					Kız	Erkek	
Sivas	Sivas	Cizvit	Fransız	Erkek İbtidaisi	-	401	1882
Sivas	Sivas	Cizvit	Fransız	Kız İbtidaisi	279	-	1891
Sivas	Sivas	Protestan	Amerikan	Erkek İbtidaisi	-	340	1804
Sivas	Sivas	Protestan	Amerikan	Kız İbtidaisi	55	-	1804
Amasya	Merzifon	Protestan	Amerikan	Karma İdadi	200	310	H.1280
Amasya	Merzifon	Cizvit	Fransız	Erkek İdâdisi	-	110	H.1282
Amasya	Merzifon	Cizvit	Fransız	Kız İbtidaisi	80	-	1892
Tokat	Tokat	Cizvit	Fransız	Erkek İdâdisi	-	55	H.1297
Tokat	Tokat	Cizvit	Fransız	Kız İdâdisi	150	-	H.1307

Tablodan anlaşılacağı üzere Fransız Cizvit okulları üç sancakta da kurulmuşken Amerikan protestan mektepleri daha ziyade Sivas'ta varlık göstermiştir. Yabancılar ait olan mektepler kız ve erkek olarak ayrılmışken Amasya'daki Amerikan idadisi karma eğitim vermiştir.

³⁰² Özgür Yıldız, *agm.*, s.139-152.

³⁰³ S.N.M.U., 1321, s. 562.

Misyonerokullarının müfredatında İncildersiyeralmaktadır. Amerikan misyonerokullarının hemen hepsinde buda zorunlu olarak okutulmaktadır ve misyoner teşkilatı aralıksız yürütülmesine önem vermiştir.³⁰⁴ Fransız ve Amerikan misyonerlerinin açmış oldukları bu okullar Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından yeni bir sürece girilmesiyle önemlerini kaybetmeye başlamışlardır.

1.3. Kütüphaneler

Eğitim ve kültür hizmetlerinde kütüphaneler de önemli bir yere sahiptir. Cami, medrese, zaviye bünyesinde bulunabildiği gibi bağımsız bir müessese olarak da inşa edilmişlerdir. Sivas şehri vakıfları içinde fazla olmamakla beraber kitap ya da kütüphanelere rastlanmıştır. İlk akla gelen Sahibiye ve Buruciye medrese kütüphaneleri dışında Şemseddin Sivasi'nin oğlunun otuzu aşkın kitabıyla vakfettiği kütüphane vardır.³⁰⁵ 1321 (1903) yılı Maarif Salnamesine göre Sivas vilayetinde bulunan kütüphaneler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.³⁰⁶

³⁰⁴ Özgür Yıldız, *agm.*, s.143.

³⁰⁵ Ahmet Gökbil, *age.*, s.142.

³⁰⁶ *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye* (Bundan sonra S.N.M.U şeklinde kısaltılacaktır.) 1321, s. 563.

Tablo 34. Sivas Vilayeti Kütüphaneleri (1903)

Liva	Kaza	Kütüphanenin İsmi	Kütüphanenin Kurucusu	Kitap Sayısı	Kütüphanenin Kuruluş Tarihi(Hicri)
Sivas	Sivas	HacıNuman Efendi	HacıNumanEfendi	201	1172
Sivas	Gürün	Kâşifiye	AhmedAğa	57	1265
Sivas	Darende	MehmedPaşa	MehmetPaşa	712	Meçhul
Sivas	Divriği	MuhiddinBey	MuhittinBey	150	1280
Tokat	Tokat	AliPaşa	AliPaşa	300	Meçhul
Tokat	Tokat	Tekkeci	HacıÖmerAğa	76	1306
Tokat	Zile	Hamidiye	HacıAhmedAğa	265	Meçhul
Amasya	Amasya	Abdülatif	AbdülatifEfendi	355	Meçhul
Amasya	Amasya	Şeyhİsmail	ŞeyhİsmailEfendi	202	Meçhul
Amasya	Amasya	SultanBayezid	SultanBayezid	73	Meçhul
Amasya	Amasya	PervaneBey	PervaneBey	55	Meçhul
Amasya	Köprü	MüftüEfendi	MüftüEfendi	277	Meçhul
Amasya	Köprü	TaşMedrese	----	106	Meçhul
Amasya	Merzifon	MustafaPaşa	MustafaPaşa	53	Meçhul
Amasya	Merzifon	ÇelebiSultan Mehmed	ÇelebiSultan MehmedHan	25	Meçhul
Amasya	Merzifon	MustafaPaşa	MustafaPaşa	45	Meçhul
Amasya	Ladik	MehmedEfendi	MehmedEfendi	120	Meçhul

Tablo incelendiğinde özellikle Amasya sancağında kütüphanelerin yoğunlaştığı ve bu kütüphanelerin sahip oldukları kitap sayısının (1311) diğer sancakları geride bıraktığı anlaşılmaktadır. Tokat en az kütüphaneye ve kitaba (641) sahip sancaktır. Sivas sancağı sahip olduğu dört kütüphanede 1120 kitabı barındırmaktadır ve bu kütüphanelerden biri merkezde Cami-i Kebir Mahallesi'nde ³⁰⁷ bulunmaktayken diğer üçü kazalarında bulunmaktadır.

Şehirdeki en büyük kütüphane olan Hacı Numan Efendi Kütüphanesi'nin kurucusu Hatipzade ailesinden Müftü Numan Efendi'dir. 20. yüzyılın başlarında ise şehrin en büyük kütüphanesi olan Ziya Bey Kütüphanesi'ni Ziya Bey

³⁰⁷ S.N.M.U., 1321, s. 563.

kurdurmuştur.³⁰⁸ Hem mektep hem de medresede iyi bir eğitim almış olan, Meşrutiyet döneminde mebusluk, Cumhuriyet döneminde de yedi dönem Sivas milletvekilliğinde bulunan Ziya Bey (Başara), 39 yaşında iken kurdurmuştur. 1908’de yapımı tamamlanan kütüphane için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamış, vefatına kadar servetini ve maaşını bu kütüphane için vakfetmiş, sevk ve idaresini sürdürmüştür. Kütüphanenin eski eserler kısmında el yazması ve matbu eserler bulunmaktadır. Yeni eserler bölümünde ise 11 763 kitap mevcuttur. Süreli yayınlar bölümünde ise Cumhuriyet döneminin ilk yıllarından itibaren çeşitli alan ve konularda yayımlanmış dergiler ve bazı günümüz günlük gazeteleri bulunmaktadır. Ziya Bey, inşa ettirdiği kütüphane ile Anadolu’da çok az şehre nasip olmuş bir kültür hazinesini insanlığın hizmetine sunmuştur.³⁰⁹

1.4. Matbaalar ve Gazeteler

Şehrin eğitim tarihine değinirken üzerinde durmamız gereken bir diğer konu da matbaalardır. Sivas’a matbaanın gelişi Meşrutiyet dönemine rastlar. İlk olarak 1868 yılında ilkel bir matbaa ile yayına başlanmıştır. Bundan önce ise iki adet Ermeni matbaası şehirde faaliyet göstermektedir. Matbaanın kullanılmaya başlanmasıyla birlikte ilk Ermeni gazetesi 1869 yılında yayın hayatına başlamıştır. Bu ilk özel gazete uzun ömürlü olmamıştır. Ermeniler basım faaliyetlerine 1909-1912 yıllarında da devam etmişler, Antranik (İlk Doğan Evlat), Gapira ve Güvercin adlı gazeteleri yayınlamışlardır. Yine Sivas’ta yayınlanan Ged-Nokta isimli ilk dergi de Ermenilere aittir.³¹⁰

Eyalet sisteminden vilayet sistemine geçilen 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesiyle hemen her vilayet merkezinde bir matbaa açılması karara bağlanmış, bu doğrultuda Sivas’ta ilk matbaa Vilayet Matbaası olarak kurulmuştur.³¹¹ Bu matbaaya ait bilgiler 1321 tarihli Maarif salnamesinde yer almaktadır. Resmi nitelikte olan bu matbaa, Hükümet Konağı içerisinde H. 1282 (1865/1866) yılında kurulmuştur. Eserler taş ve dökme harflerle Türkçe olarak

³⁰⁸ Ahmet Gökbel, *age.*, s.142.

³⁰⁹ Bayram Ali Çetinkaya, “Sivas’ta Bir Meşrutiyet Aydıni Ziya Bey ve Kütüphanesi”, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri -1, 21-25 Mayıs 2007*, Sivas 2007, s.647-656.

³¹⁰ Yıldız Devci Bozkuş, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sivas Ermenileri’nin Genel Durumu”, *Osmanlı Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri -I-*, Sivas 2007, s.381.

³¹¹ İbrahim Yasak, “Sivas’ta Dergi ve Kitap Yayıncılığı”, *1.Ulusal Sivas Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, İstanbul 2010, s.241.

basılmaktadır ve resim basılmamaktadır.³¹² İlk yıllarda matbaada her şeyden önce resmi form, ilan vb. basıldığı ihtimaldir. Vilayet matbaalarının bir başka görevi ise, vilayet salnamelerini basmaktır. Sivas Vilayeti Matbaası'nda 17 salname basılmıştır.³¹³ Vilayet matbaasında "Sivas" isimli resmi nitelikte ve bir gazete de basılmıştır.³¹⁴ 1878 yılında yayın hayatına başlayan gazete³¹⁵ 27x39 santim ebadında tek yaprak olarak üç sütun üzerine kurulan gazete dört sayfa olarak piyasaya çıkmaktadır.³¹⁶ Vilayet gazetelerinin bir kısmı Türkçenin yanı sıra ikinci bir dilde de yayımlanmıştır. Türkçenin yanında yer alan ikinci dil, ya bölgedeki en büyük azınlığın dili, ya da yörede çoğunlukta olan halkın dilidir.³¹⁷ Sivas'ta Ermeni nüfusunun fazla oluşundan Sivas gazetesinde aynı Türkçe makaleler ön tarafta Arap harfli, arka tarafta Ermeni alfabesinde basılmıştır. Her iki alfabede yazılmış son bilinen sayı 6 Şubat 1882 yılına aittir. Ondan sonraki senelerden itibaren cumhuriyet dönemine kadar ise, yalnız tek tük nüshaları korunmuştur ki, bu durum başka birçok vilayet gazetesi için de geçerlidir. Ancak gazetenin, 1926 senesinden 1941'de çıkmış son sayısına kadar birbirini tamamlayan takımları bulunabilmektedir.³¹⁸

Sivas Vilayet Matbaası'nda basılan bir diğer gazete de Sivas Kongresinin hemen sonrasında 14 Eylül 1919'da başlayan yayını 1922 yılı sonuna kadar sürdüren İrade-i Milliye gazetesidir. Amacı, Milli Mücadele'nin gereğini, hedeflerini ve Sivas Kongresi kararlarını Dünyaya ilan etmektir. 254. sayıya kadar Sivas'ta yayın hayatını sürdürmüş, 10 Ocak 1920'de Hâkimiyet-i Milliye'nin kurulmasıyla, İrade-i Milliye, Milli Mücadele'nin yayın organı olma özelliğini yitirmiştir.³¹⁹ Mustafa Kemal ve arkadaşları, Kurtuluş Savaşı yıllarında önceleri

³¹² S.N.M.U., 1321, s. 563.

³¹³ Horst Unbehaun, "Sivas Vilayetinde Basının Doğuşu", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 10, 2001, s. 13.

³¹⁴ S.N.M.U., 1321, s. 563.

³¹⁵ Suat Gezgin, *Türkiye'de Yerel Basın*, İstanbul 2007, s.79.

³¹⁶ Horst Unbehaun, *agm.*, s. 18.

³¹⁷ Bülent Varlık, "Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1985, s. 102.

³¹⁸ Horst Unbehaun, *agm.*, s. 18.

³¹⁹ Fatih M. Dervişoğlu, "Milli Mücadele Döneminde Basın ve İrade-i Milliye Gazetesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 2/6, Kış 2009, s. 165.

özellikle, Sivas ve Erzurum vilayet matbaalarından yararlanmışlar ve buralarda yayınlanan vilayet gazetelerinden de destek görmüşlerdir.³²⁰

Kurulduğu ilk yıllarda litoğrafya memuru, yardımcısı ve çırağın barındığı matbaa³²¹ daha sonraki yıllarda farklı görevlileri bünyesine almaya başlamıştır. Gazetenin yayınlanması ve kitap basımının yoğunluğunun artması matbaa çalışanlarının da çeşitlenmesine yol açmış olmalıdır. 1881 yılında matbaada Ermenice Mürettib Mıgirdiç Efendi, İslamca Mürettib İbrahim Sıdkı Efendiler de bulunmaktadır.³²² 1304 (1887) yılı salnamesinde emir ve hususları vilayet mektubi nezaretinde olan matbaada Gazete Muharriri saniye rütbeli Ali Rıza Efendi, Müdür Ali Efendi, Litoğrafya Refiki Mehmed Emin Efendi, Hesap katibi Ahmet İzzet Efendi, Mürettibler Ömer Hilmi Efendi, Mehmed Efendi ve İbrahim Fehmi Efendi, Sermürettib Mıgirdiç Efendi, Makinist Ömer Şevki Efendi, Gazete Müvezzi (Dağıtıcı) Ali Efendi'dir.³²³ 1903 yılında da Çarkçı ve Çarkçı Muavini, Hattat, Sandık Emni, Mütamayız ve Mülazım da çalışanlar listesine eklenmiştir.³²⁴ Matbaada basılan "Sivas" isimli vilayet gazetesinin Türkçe dışında Ermenice de basılıyor olması ve Ermenilerin Sivas'ta matbaacılık faaliyetlerine daha önce başlamış olmaları Vilayet Matbaası'nda görev almalarında şüphesiz etkili olmuştur

³²⁰ Suat Gezgin, *age.*, s.15.

³²¹ S.V.S., 1288, s. 42; S.V.S., 1292, s.58; S.V.S., 1293, s.43.

³²² S.V.S., 1298, s.59.

³²³ S.V.S., 1304, s.66.

³²⁴ S.V.S., 1321, s.54.

İKİNCİ BÖLÜM

SİVAS'TA BULUNAN EĞİTİM KURUMLARININ YÖNETİMİ

2.1. Mekteplerde Çalışan Personel ve Görevleri

2.1.1. İbtidaiyelerde Çalışan Personel ve Görevleri

2.1.1.1. İdareci ve Muallimler

1903 yılı itibariyle Sivas merkezinde bulunan ibtidai sayısı 134'tür. Kazalarıyla birlikte ise bu sayı 719'a ulaşmaktadır.³²⁵ Bu mekteplerde öğrenci mevcudunun azlığı ya da çokluğuna göre iki ya da üç muallim görev yapmaktadır. Okula atanan öğretmenler, muallimin-i sanirütbesiyle göreve başlar, daha sonra terfi ederek muallim-i evveliğe (başöğretmen) yükselirlerdi.³²⁶ Muallim-i evvel, muallim-i sani ve muallim-i salis rütbeli muallimler mekteplerde dersleri okutmaktadırlar. Muallim-i evvelin aynı zamanda okulun müdürü gibi görev yaptığını söyleyebiliriz.

1887 yılında Bahtiyar Bostan Mahallesi Mekteb-i İbtidaiyesinde 295 öğrenci vardır ve mektepte bir muallim-i evvel bir de muallim-i sani rütbeli olmak üzere iki muallim görev yapmaktadır.³²⁷ 1903 yılında Feyziye Mekteb-i İbtidaiyesinde ise üç muallimin görev yaptığını görmekteyiz. Muallim-i evvel İbrahim Efendi, muallim-i sani Edhem Efendi ve muallim-i salis Ali Efendi'dir.³²⁸ Öğrenci sayısının ve iş yoğunluğunun artmış olması mekteplerde üçüncü muallimi gerekli kılmış olmalıdır.

2.1.1.2. Diğer Çalışanlar

İbtidai çalışanları içerisinde muallimler dışında bir de bevvablar bulunmaktadır. Kapıcı, kapı bekçisi anlamlarına gelen bevvab, mektep kapıcısı olarak kullanılmıştır. 1883 yılında Yahya Bey Mahallesi ve Kale Ardı Mahallesi ibtidai mekteplerinde birer bevvab görev yaparken Bahtiyar Bostan Mahallesi İbtidai Mektebi'nde bevvab bulunmamaktadır.³²⁹ 1884 yılına gelindiğinde Bahtiyar Bostan Mahallesi İbtidai Mektebi'nde İbrahim Ağa isimli bir bevvabın

³²⁵ S.V.S., 1321, s.240.

³²⁶ Emel Demir Görür, *agm.*, s.319.

³²⁷ S.V.S., 1304, s. 75.

³²⁸ S.V.S., 1321, s.59.

³²⁹ S.V.S., 1301, s. 71.

görev yaptığı görülmektedir.1886 yılında ise bütün merkez ibtidailerinde bir bevvab bulunmaktadır.³³⁰

2.1.2. Rüşdiyelerde Çalışan Personel ve Görevleri

2.1.1.1. İdareci ve Muallimler

Sivas merkezinde 19. yüzyıl sonlarında mülki, askeri ve inas olmak üzere üç adetrüşdiyemektebi bulunmaktadır. Kazalarıyla birlikte toplam rüşdiye sayısı ise 12'dir. Bu rüşdiyelerde bazen bir, bazen iki, bazen de üç rütbeli muallim görev yapmaktadır. Muallim-i evvel, muallim-i sani ve muallim-i salis rütbeli muallimler dışında mekteplerde bir de Hat Muallimi bulunmaktadır.

Rüştiyelerin idareleri muallim-i evvellerin sorumluluğuna bırakılmıştır. Ancak muallim-i evveller, maarif müdürünün ve mahalli mülki amirinin kontrolü altına alınmıştır.³³¹1883 yılında 178 öğrencisi olan Sivas Mekteb-i Rüşdiyesi'nin Muallim- evveli Abdullah Hilmi Efendi, muallim-i sanisi Mustafa Sabri Efendi, muallim-i salisi Hüseyin Rüştü Efendi ve Hat muallimi Yemenizade Abdullah Rüştü Efendi'dir.³³² Mektebin hat muallimi olan Yemenizade Abdullah Rüştü Efendi ise 1881 yılında devamsızlığından dolayı azl edilen Mahmud Efendi'nin yerine tayin edilmiştir.³³³

1885 yılı itibariyle Sivas Mülki Rüşdiyesi'nin muallim-i evveli Abdullah Hilmi Efendi, muallim-i sanisi Mustafa Sabri Efendi, muallim-i salisi Hüseyin Rüştü Efendi ve Hat muallimi Hüseyin Avni Efendi'dir.Koçgiri kazası rüşdiyesinde ise Abdullah Lütfi Efendi adında bir muallim-i evvel bulunmaktadır. Gürün Rüşdiye Mektebi'nde bir muallim-i evvel ve bir muallim-i sani dışında bir de Rika muallimi bulunmaktadır.Darende kazası rüşdiyesinde ise bir muallim bir yazı hocası görev yapmaktadır.³³⁴Merkez rüştiyesinin kazalara göre daha fazla öğrenciye sahip olması burada üç rütbeli muallimin görev yapmasını gerekli kılmış olmalıdır.

³³⁰S.V.S., 1304, s. 75.

³³¹Sevim Ceylan, *Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Ortaöğretim (1876-1920)*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2012, s.71.

³³²S.V.S., 1300, s. 73

³³³BOA, MF.MKT.,73-1, 1299.M.28.

³³⁴S.V.S., 1302, s. 358, 364, 373,375.

Muallim-i evveller gerekli Arapça, Farsça ve Riyaziye derslerini okuturken, muallim-i saniler Yazı derslerini vermişlerdir.³³⁵ 1888 yılında Sivas Mekteb-i Rüşdiyesi muallimi evvelliğini Abdullah Hilmi Efendi yürütmektedir ve görevinde oldukça başarılıdır.³³⁶

Askeri Rüşdiye ve İnas (Kız) Rüşdiyesi ise mülki rüşdiyelerden farklılık göstermektedir. Askeri Rüşdiyede, Kolağası rütbesinde olan mektep müdürünün yönetiminde çok sayıda muallim görev yapmaktadır. Çünkü Askeri Rüşdiye'nin eğitim programı diğer rüşdiyelerden daha yoğundur ve biraz farklıdır. Arapça, Farsça, Kavaid ve Hüsn-ü Hat dersleri ilmiye mensuplarınca verilirken diğer dersler rütbeli asker öğretmenler tarafından verilmektedir.³³⁷

Sivas İnas Mekteb-i Rüşdiyesi'nde ise 1898/1899 yılında üç muallime görev yapmaktadır. 147 kız öğrencisi olan mektebin muallime-i evveli ve nakış muallimesi Makbule Zeliha Hanım, muallime-i saniyesi Feride Hanım ve muallime-i salisesi Zeliha Hanım'dır.³³⁸ 1903 yılında ise muallim-i evveli ve nakış öğretmeni Süheyla Hanım, muallime-i saniye Feride Hanım, muallime-i salise Züleyha Hanım'dır. Mektepte rütbeli üç muallime dışında bir de halı muallimesi bulunmaktadır ki bu görevde İskohi Hanım üstlenmiştir.³³⁹ Nakış muallimliği görevini 1905 yılında ise Hatice Hanım yürütmektedir.³⁴⁰

2.1.1.2. Diğer Çalışanlar

Sivas Mülki Rüşdiyesi'nde muallimler dışında ibtidailerde olduğu gibi bir de bevvab görev yapmaktadır. Bu mektepte bevvablık görevini uzunca bir süre Süleyman Ağa'nın yürütmüş olduğu görülmektedir.³⁴¹

Sivas Askeri Rüşdiyesi'nde ise bevvap, serhademe (hademebaşı) ve hademeler görev yapmışlardır. 1887 yılında serhademe Hüseyin Ağa dışında beş

³³⁵ Süleyman Tenger, *agt.*, s.85.

³³⁶ BOA, *İ.DH.*, 1069-83842, 1305.C.17.

³³⁷ S.V.S., 1325, s.61.

³³⁸ S.N.M.U., 1316, s. 1099.

³³⁹ S.V.S., 1321, s.59.

³⁴⁰ BOA, *MF.MKT*, 854-59, 1323.Ra.8.

³⁴¹ S.V.S., 1298, s.66; S.V.S. 1300, s.73; S.V.S. 1301, s.70; S.V.S. 1302, s.358; S.V.S. 1304, s. 74; S.V.S. 1306, s.125; S.V.S. 1308.

hademe daha mektepte bulunurken 1889 yılında bunlara bevvab Recep Ağa da eklenmiştir. Mekteptekihademe sayısı 1891 yılında dörde düşmüştür.³⁴²

Sivas İnas Mekteb-i Rüşdiyesi'nde diğer rüşdiyelerden farklı olarak bir bayan bir de erkek olmak üzere iki bevvab görev yapmaktadır.³⁴³ 1903 yılında da bevvablık görevinde Hatice Hanım ve Mustafa Efendi bulunmaktadırlar.³⁴⁴

2.1.3. İdadilerde Çalışan Personel ve Görevleri

2.1.3.1. İdareci ve Muallimler

19.yüzyılın sonu itibariyle Sivas vilayetindeki üç sancakta; Sivas, Amasya ve Tokat merkezinde birer idadi mektebi bulunmaktadır.İdadi mekteplerinin eğitim programı zengin olduğundan muallim çeşitliliği de fazladır.³⁴⁵1898/1899 yılında Sivas İdadisikalabalık bir muallim kadrosuna sahiptir ve idadide muallim-i evvel, muallim-i sani, muallim-i salis ve muallim-i rabi olmak üzere rütbeli dört muallim görev yapmaktadır. Rütbeli muallimler dışında 15 muallimin görev yaptığı idadide müdür okulun yönetiminden sorumludur.³⁴⁶

Mektebin müdürü 1903 yılında Tahir Rüşdü Bey'dir verütbeli üç muallimin bulunduğu idadide toplam 11 muallim görev yapmaktadır.³⁴⁷1907'de mektebin muavin-i sanisi Muhibbi Efendi'dir.³⁴⁸ 1908 yılında ise muavin-i saniliğe Manastır Mekteb-i İdadisi muavin-i sanisi Yaşar Hayri Efendi terfien tayin edilmiştir.³⁴⁹

2.1.3.2. Diğer Çalışanlar

Sivas İdadi Mektebi'nde müdür ve muallimler dışında çeşitli görevliler bulunmaktadır.Katip, anbar memuru, imam ve doktor mektebin çatısı altındaki görevlilerdendir. 1898/1899 yılında mektebin katibi Osman Nuri Bey, kütüphane

³⁴²S.V.S. 1304, s.74; S.V.S. 1306, s.125; S.V.S. 1308, s.111

³⁴³S.N.M.U., 1316, s. 1099.

³⁴⁴S.V.S. 1321, s. 59.

³⁴⁵S.N.M.U., 1321, s. 543, 544.

³⁴⁶S.N.M.U., 1316, s. 1092, 1093.

³⁴⁷S.V.S., 1321, s.58.

³⁴⁸BOA, MF.MKT.,1000-41, 1325.Ca.6.

³⁴⁹BOA, BEO.,3221-242320, 1325.Z.16.

ve anbar memuru Tefvik Bey, imamı Abdurrahman Bey ve tabibi Avakim Bey'dir.³⁵⁰

Ayrıca idadilerde mubassırlar da görev yapmaktadır. Görüp gözetici manasındaki mubassır mekteplerde talebinin emniyetinden, düzeninden sorumludur. Bu görev Meşrutiyet'in ilanından sonra müdür muavinlerine verilmiş ve bu ifade artık kullanılmaz olmuştur.³⁵¹ 1903 yılında İdadide Said Efendi mubassır olarak görev yapmaktadır.³⁵² 1907 yılında ise mubassırlık görevinde Mustafa Efendi bulunmaktadır.³⁵³

Bir diğer mektep görevlisi ise hademelerdir. 1316 yılı Maarif salnamesine göre mektepte 7 hademe bulunmaktadır.³⁵⁴ Hademe sayısındaki bu fazlalık, öğrenci sayısının fazla oluşunun ve mektebin hem gündüzlü hem de yatılı hizmet veriyor olmasının sonucu olmalıdır.

İdadide yatılı öğrencilerin olması çamaşırcı ihtiyacını doğurmuştur. 1894 yılında Sivas Mekteb-i İdadisi'nin yatılı talebesinin miktarı artmış olduğundan ve yatılı öğrencilerin ekserisinin bekar kısmına dahil olduğundan mektebin çamaşırcılığına bu iş için elverişli olduğu düşünülen Osman Ağa tayin edilmiştir.³⁵⁵

2.1.4. Darülmualliminde Çalışan Personel ve Görevleri

2.1.4.1. İdareci ve Muallimler

Osmanlı Devleti'ndeki az sayıdaki Darülmuallimin Mektebi'nden biri olan Sivas Darülmuallimin Mektebi'nde bir muallim görev yapmaktadır. 1885 yılında okulun muallimi (başöğretmeni) Mehmed Râsih Efendi'dir.³⁵⁶ Edirne Müderrisi³⁵⁷ rütbesine sahip olan Mehmed Râsih Efendi uzunca bir süre mektep muallimliğini yürütmüştür.³⁵⁸ 1903 yılında ise Darülmuallimin müdürü Adil Bey,

³⁵⁰ S.N.M.U., 1316, s. 1092.

³⁵¹ Ayşegül Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, Doktora Tezi, Ankara 2010, s.227.

³⁵² S.V.S. 1321, s.58.

³⁵³ BOA, MF.MKT., 1018-52, 1325.Ş.20.

³⁵⁴ S.N.M.U. 1316, s. 1093.

³⁵⁵ BOA, MF.MKT., 191-130, 1311.C.28.

³⁵⁶ S.V.S. 1302, S.

³⁵⁷ S.N.M.U., 1316, s. 1092, 1093.

³⁵⁸ S.V.S. 1301, s.70; S.V.S. 1308, s. 113.

muallimi Rasih Efendi olarak görünmektedir.³⁵⁹ Adil Bey sürgün olarak İstanbul'dan Sivas'a gönderilmiştir.³⁶⁰ Adil Bey 1908 yılında da müdürlük görevini sürdürmektedir.³⁶¹

1893 tarihli bir belgede Merkez Vilayet Darülmuallimin şubesinde eğitim görmekte olan talebeler için yeni program gereğince bir Hüsn-i Hat mualliminine ihtiyaç duyulduğu, hat muallimliğini ücretsiz olarak yerine getiren Darülmuallimin mezunu Tahir Efendi'nin münasib miktar maaşla bu göreve tayin istediği belirtilmiştir. Ancak yeni düzen gereğince hat muallimliği için karşılık olmadığından adı geçen muallimliğin fahri olarak yerine getirilmesinin teşvik edilmesi istenmiştir.³⁶²

2.1.4.2. Diğer Çalışanlar

Sivas Darülmuallimin Mektebi'nde müdür ve muallim dışında bir de bevvab görev yapmaktadır. 1884 yılında mektebin bevvabı Hüseyin Ağa'dır ve uzunca bir süre mektepteki görevine devam etmiştir.³⁶³

2.2. Talebe İşleri

2.2.1. Talebelerin Kayıt ve Kabulleri

Kuran'ı en az bir kez hatmetmek şartıyla dört yıllık sıbyan mekteplerinden mezun olan öğrenciler sınavsızolarak rüşdiyelere kabul edilmektedirler. İdadilere giriş şartları da 1892 yılında hazırlanan talimatnamede belirlenmiştir. Buna göre merkez iptidailerden mezun olanlar imtihanla birinci, rüştiye ve idadilerin rüştiye kısmından mezun olanlar imtihanla dördüncü seneye kayıt yaptırabilmektedirler.³⁶⁴ Öğrencilerin kayıt yaptırabilmeleri için onaylanmış şahadetnamelerle müracaat etmeleri gerekmektedir.³⁶⁵ Mülki idadilerden mezun olan öğrenciler sivil okulların yanı sıra askeri yüksekokullara da devam edebilmektedirler.³⁶⁶

³⁵⁹S.V.S. 1321, s.59.

³⁶⁰BOA, *BEO.*,3493-261920, 1327.M.26.

³⁶¹BOA, *DH.MKT.*,2625-68, 1326.N.12.

³⁶²BOA, *MF.MKT.*,189-109, 1311.C.2.

³⁶³S.V.S. 1301, s.70. ; S.V.S. 1903, s.59.

³⁶⁴Ömer Demirel, *Sivas Şehri*, s.166.

³⁶⁵Bayram Kodaman, *age.*,s. 126.

³⁶⁶Cemil Öztürk, "İdadi", s. 465.

Mekteplerdeki ücretli ve yatılı öğrenciler için de oran belirlenmiştir. Buna göre ücretli talebe sayısı, toplam yatılı talebe sayısının üçte birini geçmemektedir. Okul ücreti 12 Osmanlı lirasıdır ve taksitle ödenebilmektedir. Ücretsiz talebelerde aranılan özellikler ise fakir, kimsesiz ve terbiyeli olmalarıdır.³⁶⁷ Sivas İdadisi'nde eğitim gören öğrencilerden de maddi durumu yetersiz olanlar mektebin ücretsiz kısmına geçmek için zaman zaman taleplerde bulunmuşlardır. Örneğin 1893 yılında Sivas Mekteb-i İdadisi dördüncü sınıf talebesinden İbrahim Edhem Efendi'nin, pederinin vefat etmesinden dolayı mektep ücretini kapatmaya gücü yetmediğinden, mektebin yatılı (leyli) kısmına ücretsiz olarak kayıt ve kabulü münasip görülmüştür.³⁶⁸ Bir başka örnek olarak 1894 yılında Sivas Rüşdiyesi mualli-i evveli müteveffa Hilmi Efendi'nin oğlu, Sivas İdad-i Mülki yatılı talebesinden Rahmi Efendi'nin talebi bulunmaktadır. Rahmi Efendi, iki senedir mektep ücretini ödemiş ise de zor durumda olduğundan bundan böyle veremeyeceğini ve babasının otuz seneye yakın Mekteb-i Rüşdi muallim-i evvelliğinde ve bir hayli müddet de Rüşdi-i Askeri Farisi muallimliğinde başarılı hizmetler gerçekleştirdiğinden bahisle ücretten affıyla mektebin yatılı (leyli) kısmında tahsiline müsaade buyrulmasını istemiştir. Cevaben kendisine, eğitim öğretim yılı başlangıcında Sivas sancağının ücretsiz tertibinde açık bir yer olduğu takdirde kayıt ve kabulünün uygun olacağı bildirilmiştir.³⁶⁹

1893 tarihli bir belgede diğer vilayetlerden gelip Sivas'a yerleşen ve Sivas rüşdiyelerinden birisinden mezun olup kanuni şartlara sahip olanların, mensup oldukları kazanın hisse-i ianeye iştiraki oranında ücretsiz olarak idadi mektebine kabul edilebilecekleri ifade edilmiştir.³⁷⁰

Darülmualliminlere giriş şartları, Darülmuallimin Nizamnamesi'nde belirlenmiştir. Nizamnamenin birinci bendine göre Darülmuallimine öğrenci alınırken önce mülazım olanlar tercih edilecek, yeterli sayıda mülazım yoksa

³⁶⁷ Ömer Demirel, *Sivas Şehri*, s.166.

³⁶⁸ BOA, *MF.MKT.*,189-13, 1311.Ca.28.

³⁶⁹ BOA, *MF.MKT.*,227-40, 1312.Ra.22.

³⁷⁰ BOA, *MF.MKT.*,183-107, 1311.Ra.26.

sınav açılıp gerekli şartları taşıyan öğrenciler alınacaktır.³⁷¹ 1898 senesinde Sivas müftüsünün oğlu Hüseyin Efendi, yaklaşan giriş imtihanlarına usul üzere girerek Darülmualimin Mektebi'ne kayıt yaptırmak istediğini dilekçesinde arz etmiştir.³⁷²

Sivas Maarif Müdüriyeti'ne, Mekteb-i İdadiye ve rüştiyede veya başka bir okulda tahsil görmüş olanlardan bazıları darülmualimin iptidaiye şubesinin ikinci senesine kayıt ve kabul için müracaat etmişlerdir. Talimatta bu konuyla ilgili açıklık olmadığından yapılacak muamelenin ne olacağı müdüriyetçe sorulduğunda, duhul (giriş) imtihanıyla beraber birinci seneye mahsus imtihanı da verebildikleri takdirde ikinci seneye kayıt ve kabullerinin uygun görüldüğü Maarif Meclisince bildirilmiştir.³⁷³

2.2.2. Sınıf Geçme ve Sınavlar

Bir okula giriş (duhul) sınavı dışında sınavlar, imtihan-ı hususi ve imtihan-ı umumi şeklinde ikiye ayrılmıştır. İmtihan-ı hususi, ara sınavı anlamındadır ve üç ayda bir dersin öğretmeni tarafından yazılı olarak yapılmaktadır. İmtihan-ı umumi ise her öğretim yılının sonunda, rüşdiye ya da idadi mektepleri idaresince tayin edilen mümeyyizler aracılığıyla yapılmaktadır. Mümeyyizler genellikle başka okulların öğretmenlerinden oluşur ve seçim sonucunda belirlenir.³⁷⁴ İmtihan-ı umumi sınavını yapacak olan mümeyyizlerin seçiminde ise zaman zaman zorluklar yaşanmıştır. Bir örnek vermek gerekirse, Merkez Vilayet İdadisi Müdüriyeti tarafından Sivas vilayeti Maarif Müdüriyeti'ne gönderilen yazıda imtihan-ı umumi için seçilecek mümeyyizlerin sabahdan akşama kadar seçme sınavında bulunduklarından, bu süreçte öğle yemeği için evlerine gidip tekrar geldikleri ve sıkıntı çektikleri bildirilmiştir. Bu sıkıntıya rağmen gelenlerin ise bir an önce çıkıp gitmekten başka bir şey düşünmedikleri ifade edilmiştir. Sivas İdadi Mektebi gündüzlü (nehari) olduğundan mümeyyizlerin yemek masrafına, masaríf-

³⁷¹ İbrahim Arslanoğlu, "Kastamonu Darülmualimin ve Darülmuallimatı", *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu*, 21-23 Mayıs 2000, s. 467.

³⁷² BOA, BEO., 1083-81209, 1315.L.6.

³⁷³ BOA, MF.MKT., 1004-44, 1325.Ca.22.

³⁷⁴ Yahya Akyüz, *Eğitim Tarihi*, s. 236.

ı mutasarrıfe tahsisatının tahammülü olmadığı bildirilmiştir ve uygun tahsisatın ihsan buyrulması istenmiştir.³⁷⁵

Sınav tarihi on gün öncesinden öğrencilere duyurulmaktadır ve bu süre zarfında ders öğretmenleri ve sınıf başkanları öğrencileri müzakere yaptırarak sınava hazırlamaktadırlar. Mümeyyizler sınavı sözlü olarak yapmaktadır. Öğrencinin başarı derecesine göre verilen ve listeye geçirilen not değeri değiştirilemez, kesindir. Öğrencilerin bilgi seviyeleri on üzerinden değerlendirilir ve notlar şu şekildedir: 9-10: Aliyyülala (Pekiye), 6-7: Karib-i ala (iyiye yakın), 5: Vasat (Orta), 4: Karib-i Vasat (Ortaya yakın), 3: Zayıf, 1-2: Edna (Pek zayıf).³⁷⁶

İmtihan-ı umumide, sınıf geçmek için her dersten en az 4 almak gerekmektedir ve aynı zamanda not ortalaması da 5 olmalıdır. Şahadetname almak için ise not ortalamasının 6 olması şarttır. Öğrencinin ortalama notu 5 ve daha yüksek, fakat ikidersten notu 4'ten aşağı ise, yılsonu imtihanlarından hemen sonra o iki dersten tekrar imtihan edilmektedir. Bu sınavda öğrenci bir dersten bile başarısız olsa sınıfta bırakılmaktadır. Üssimizan denilen bu sistem bazı okullarda uzun süre geçerli kalmıştır.³⁷⁷

Öğrencilerden sınava katılmayanlar sınavda kalmış olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte sınav günü gelemeyecek durumda hasta olanlar bu durumlarını ertesi gün yazı ile mektebe bildirirlerse ikmal sınavlarına girmeye hak kazanmaktadırlar. Mazeretlerin bildirmemeleri ya da bildirdikleri halde hasta olmadıkları anlaşılan öğrenciler ikmal sınavlarına girememektedirler. Eğitim-öğretim yılının yarısında okulda bulunmayan öğrencilerin imtihan-ı umumiye girmeleri yasaktır. Dolayısıyla bu öğrenciler sınıfta kalmaktadırlar. Ertesi sene de sınıfta kalmaları durumunda eğer hastalık gibi geçerli mazeretleri varsa ve bunu kanıtlayabilirlerse bu öğrenciler okuldan atılmamakta ve bu öğrencilere bir sene daha hak tanınmaktadır.³⁷⁸ Bu konu ile ilgili bir örnek vermek gerekirse Sivas İdadisi dördüncü sınıf talebelerinden bir talebe, imtihan-ı umumide bir dersten ikmale kalmış, ikmal imtihanı için ise muayyen olan zamanda mektebe

³⁷⁵ BOA, MF.MKT., 624-35, 1320.M.24.

³⁷⁶ Yahya Akyüz, *Eğitim Tarihi*, s. 236.

³⁷⁷ Yahya Akyüz, *Eğitim Tarihi*, s. 236.

³⁷⁸ Sevim Ceylan, *agt.*, s.91.

gelmemiştir. Eğitim öğretim başlangıcından üç ay sonra ise hastalığına dair velisinden bir mektup gelmiştir. Eğitim öğretimin yedinci ayında ise iki ay tedavide olduğuna dair bir rapor ile ikmal imtihanı sonrasında beşinci sınıfa kabul olunması için müracaat etmiştir. Sene başında yapılacak imtihan için ancak üç ay sonra mazeret bildirmesi, 7 aylık devamsızlığına karşılık yalnız iki aylık bir rapor göndermesi kabul edilmemiş, dördüncü seneye devam ettirilip sene sonunda imtihan-ı umumiye kabul olunması uygun görülmüştür.³⁷⁹

Önemli konulardan biri de ders cetvellerinin hazırlanmasıdır. İmtihan-ı umumilerin bitişinden en geç bir ay içinde öğrencilerin her dersten kaç numara aldıklarını ve kaçınıcı olduklarını gösteren üç nüsha halinde cetveli mektepmüdürleri hazırlamak zorundadırlar. Daha sonra bu cetvelleri mümeyyiz ve muallimlerle birlikte mühürledikten sonra bir nüshasını okulda saklamak üzere bırakıp diğer iki nüshasını ise maarif müdürlerine göndermekteydiler.³⁸⁰ 1906 yılında Sivas Darülmuallimin-i İbtidai şubesinin 1320-1321 senesi imtihan-ı umumi sonrasında mektep muallimliğince tanzim edilen cetvel Sivas Vilayeti Maarif Müdürlüğü'ne takdim edilmiştir.³⁸¹ Maarif müdürlükleri imtihan cetvellerinde eksiklikler gördüklerinde bu eksikliklerin tamamlanmasını istemekteydiler. Örneğin Sivas, Tokat ve Amasya idadilerinin 1320-1321 senesi imtihan-ı umumi cetvellerinde bazı eksiklikler görüldüğünden bunların tamamlanması istenmiştir.³⁸²

2.2.3. Devam-Devamsızlık ve İzin İşleri

Rüşdiye mektebine giden öğrencilerin devamı, devletin üzerinde önemle durduğu konulardan biri olmuştur. Maarif Nezareti, okullardaki denetimi elden bırakmamak için devam jurnallerinin gönderilmesini istemiştir. Bu jurnaller sayesinde okullardaki devam ve devamsızlıklar ortaya çıkmış ve devamsızlık olduğu anlaşılan yerlerde durumun araştırılması ve okullarda gereken tedbirlerin alınması sağlanabilmiştir. Vilayetlerden merkeze gönderilen devam jurnallerinde eksik ve yanlış gelen bilgilerin olması durumunda vilayetler uyarılmış, bilgilerin

³⁷⁹ BOA, *MF.MKT.*,37-1, 1323.R.4.

³⁸⁰ Sevim Ceylan, *agt.*, s.91.

³⁸¹ BOA, *MF.MKT.*,909-56, 1323.Z.9.

³⁸² BOA, *MF.MKT.*,933-58, 1324.R.14.

eksiksiz bir şekilde gönderilmesi istenmiştir.³⁸³ Bu uygulamanın bir sonucu olarak Maarif Müdüriyetleri sık sık devam cetvelleri talep etmişlerdir. 1903 yılında Sivas Maarif Müdüriyetince Maarif Nezareti'nden, rüştiye mektepleri için her üç ay nihayetinde düzenlenmesi lazım gelen üç aylık hulasa devam cetvelinin devamı kalmadığından üç yüz adet gönderilmesi istenmiştir.³⁸⁴

İdadiler için hazırlanan 1892 tarihli talimatnamede devamsızlık yapan, zamanında okulda bulunmayan, hal ve hareketleri bozuk olan öğrencilere nişane-i tevbih ve tevkif cezalarının verilmesi uygun görülmüştür. Nişane- i tevbih cezası kusur işleyen öğrencinin sınıf defterindeki isminin hizasına işaret konulmasından ibarettir. Tevkif cezası ise teneffüslerde öğrenciyi yazı ile meşgul etmektir. Üç nişane-i tevbih cezası alan öğrenciye tevkif cezası verilmesi istenmiştir. Eğer öğrenci uslanmaz ve kusur işlemeye devam ederse cezasının izinsizliğe çevrilmesi gerektiği vurgulanmıştır. İzinsizlik cezasının vaktinde okulda bulunmayan, görevini yerine getirmede sürekli tembellik yapan ve bir haftada dört defa tevkif cezası alan öğrencilere verilmesi uygun görülmüştür. İzinsizlik cezasının uygulanması yatılı ve gündüzlü öğrenci arasında farklılık göstermiştir. Yatılı öğrenci hafta sonu evine gitmekten men edilirken, gündüzlü öğrenci bir gün boyunca her teneffüs ayakta durmaya mecbur edilmek suretiyle cezalandırılmıştır.³⁸⁵

İdadilerde ise gündüzlü talebeler mektebin açık olduğu günlerde derslere devam etmek zorundadırlar. Yatılı(leyli) ve ücretsiz talebeler ise bütün gün mektepte bulunmak mecburiyetindedir. Yatılı talebenin tatilgünleri dışında mektepten çıkmaları ve evlerine gitmeleri ancak velileri tarafından mektep idaresine ilmühaber kağıdı getirmeleri halinde olur. Gündüzlü (nehari) talebeninde tatil günleri dışında mektepten çıkmaları idarenin iznine bağlıdır. Yatılı ve gündüzlü talebenin tatil günleri dışında mektebe gelmedikleri takdirde, velisi tarafından gelmeme özrü mektep idaresine bildirilmektedir. Bir yıllık ders

³⁸³ Ayşegül Altınova, *agt.*, s.235.

³⁸⁴ BOA, *MF.MKT.*,711-56, 1321.Ra.10.

³⁸⁵ Hikmet Zeki Kapıcı, "Osmanlı Eğitim Sisteminde Disiplin: Darülhayr-i Ali Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*", C. 6, S. 28, Güz 2013, s. 168.

süresi içinde mektebin açık olduğu günlerin üçte bir devamsızlığı bulunan talebe, devamsızlık sebebi ne olursa olsun sınıfta bırakılmaktadır.³⁸⁶

2.2.4. Disiplin İşleri

İdadilerde düzeni ve öğrenci disiplini sağlamak için ceza ve ödüllendirme yoluna gidilmiştir. Başarılı ve uslu öğrencilere başarılarının devamını sağlamak ve arkadaşları karşısında onure etmek için ödül kağıtları dağıtılmıştır. Önem derecelerine göre farklı renklerde basılan bu kağıtlara öğrencinin adı ile birlikte hangi başarıdan dolayı verildiği yazılır ve bu kağıtlar öğretmeni tarafından imzalanır. Bu ödül kağıtları aferin, tahsin, levha-i iftihar ve mükâfat olmak üzere 4 çeşittir.³⁸⁷ 8 aferin bir tahsine, 4 tahsin bir levha-i iftihara ve 2 levha-i iftihar birmükâfata eşittir.³⁸⁸ Ödüllendirmenin önemine binaen Sivas İdadi-i Mülki'nin üç yüz on bir senesi ödül dağıtım töreni mülki ve askeri memurlar ve cümle huzurunda gerçekleşmiştir.³⁸⁹

İdadilerde öğrenciye verilen cezalar işlenen suça göre gittikçe ağırlaşmaktadır. Bunlar ihtar ve tenbih (sözlü uyarı), tekdir (müdürün odasında yaptığı uyarı), tevkif (daha ağır suç işleyen öğrencinin teneffüse çıkarılmayarak yazı yazma cezasının verilmesi), alenen tekdir (açıkça yapılan uyarı), İhbar ve şikayet (okul müdürünün durumu velilere bildirmesi), ihrac-ı muvakkat (öğrencinin 1 haftadan 1 aya kadar okula alınmaması), ve ihraç-ı kati (öğrencinin okuldan çıkarılması) dir. İhraç cezaları hariç diğerleri bazen affedilmiştir.³⁹⁰

2.3. Mali Yönetim

Mali güçlük her zaman için Osmanlı modern eğitim ve öğretiminin en önemli sorunu olmuştur. Geleneksel maarif müesseselerinin mali kaynağı olan vakıf sistemi bozulmuş olduğundan bunların gelirleri mevcut eski okullara bile yetmemiştir. Devlet yeni açtığı orta dereceli okulların masrafinin altından güçlükle kalktığından 1869 Nizamnamesiyle bazı tedbirler getirilmiştir. Buna göre maarif gelirleri; devlet bütçesinden ayrılan para, halkın vereceği yardımlar,

³⁸⁶ Hacı Salman, *agt.*, s. 38.

³⁸⁷ Sefa Salih Aydemir, "Antalya İdadisi", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2, Haziran 2009, s. 41.

³⁸⁸ Hikmet Zeki Kapıcı, *agm.*, s. 169.

³⁸⁹ BOA, *MF.MKT.*, 573-11, 1319.R.27.

³⁹⁰ Yahya Akyüz, *Eğitim Tarihi*, s. 234, 235.

vakıf gelirlerinden alınacak para, diğer yardımlar, lise ve yüksekokul talebelerinden alınacak ücret ve para cezalarından ibarettir. Fakat bu gelirlerden elde edilecek meblağdan ilköğretim için tahsisat ayrılması söz konusu değildir. İlköğretimin her türlü masrafı halka bırakılmıştır.³⁹¹ Nitekim Sivas Valisi Halil Rıfat Paşa nahiye müdürlerine hitaben yayınladığı tenbihnamede mektep hocalarının maaşlarının ve diğer masrafların da köylülerin desteğiyle karşılanması gerektiğini ifade etmiştir.³⁹²

II. Abdülhamid devrinin ilk yıllarında hazinenintümüyle boş olmasından dolayı Maarif Nezaretine tahsisat ayrılamayacağından maarif giderlerine karşılık olacak mali kaynaklar yaratılması yoluna gidilmiş, ilköğretime, sabit olmayan bazı gelirler karşılık gösterilmiştir.³⁹³

Sivas vilayetinin 1886 yılındaki tahmini masraflarına bakıldığında toplam 22.520.033 kuruş olan yıllık masrafının 210.920 kuruşunun maarife ait olduğu görülür ki bu da masrafların yaklaşık olarak % 0.93'üne karşılık gelir. Maarifin masrafı harcamalar içerisinde en az kalemleri oluşturan maliye ve madenlerden sonra gelmektedir. Eğitimin yaygınlaştırılmasının gerekli olduğu dönemde maarife ayrılan bütçenin az miktarda olması ilerlemenin önünde engel teşkil etmiştir.³⁹⁴

2.3.1. Mektep Binalarının Tamir ve İnşaat Masrafları

Devletin içinde bulunduğu ekonomik durumdan dolayı mekteplerin inşasına ve tamir edilmesine yeterli ödenek ayrılamamıştır. Bu konuda halkın yardımları önemli bir yer tutmuştur. İnşa edilecek mektep binası için toplanan paralar yeterli gelmediğinde Maarif Nezareti'nden istenmiş, eksik kalan kısım Maarif Hisse-i ianesinden karşılanmıştır. Örneğin 1878 yılında Sivas Rüştiyesi'nin tamir ve döşeme ihtiyacı Maarif Nezareti'ne bildirilmiş, Nezaretçe ödenek ayrılamadığından tamir masraflarının emsalleri gibi ahali tarafından karşılanması istenmiştir.³⁹⁵ Yine 1896 yılında Sivas İnas Rüşdiyesi'yle Darülmualimin-i İbtidaiye'nin ve Rüşdiye-i Askeri'nin bulunduğu bina, inşasından beri tamir

³⁹¹ Bayram Kodaman, *age.*, s. 156, 157.

³⁹² Nurettin Birol, "Müslüman Eğitim-Öğretim Kurumları", s. 215.

³⁹³ Bayram Kodaman, *age.*, s.157-162.

³⁹⁴ S.V.S., 1306, s. 193.

³⁹⁵ BOA, *MF.MKT.*,59-4, 1296.M.1.

görmediğinden haraba yüz tutmuş, bu nedenle yardım toplanarak bina mükemmel şekilde tamir edilmiştir.³⁹⁶

Bir başka örnek olmak üzere, 1907 yılında Sivas Maarif Müdürü tarafından Maarif Nezareti'ne gönderilen yazıda, Sivas İdadi Mektebi bahçesinin duvarının tehlikeli bir surette eğilmiş olduğundan hemen tamir edilmesi gerektiği, tamir edilmediği takdirde bir sakatlığa sebep olacağı ifade edilmiştir. Bahçe duvarının tamiri için gereken üç yüz doksan iki kuruşun bütçe inşaat ve tamirat tertibinden karşılanmasına izin verilmiştir.³⁹⁷

1895 yılında Sivas'ın Tonos kazasının merkezi olan Şehr-i Kışla'da üst katı rüşdiye ve alt katı ibtidaiye olmak üzere ahali tarafından inşasına teşebbüs edilen mekteple ilgili olarak yapılan teşviklerden memnuniyet duyulmuştur.³⁹⁸ Halkın yardımları bütçenin yetemediği durumlarda oldukça önem kazanmıştır.

2.3.2. Muallimlere ve Mektep Çalışanlarına Verilecek Aylıklar

19.yüzyılın sonlarında Osmanlı devlet memurları arasında en düşük maaşı eğitim personeli almaktadır. Öğretmenler, 80 ila 500 kuruş alan 63.000 devlet memuru arasında % 70'i oluşturan alt kategoriyi oluşturmaktadır. 1890'larda başöğretmenlerin maaşı 500 kuruş, yardımcılarının maaşı 200 kuruş, yazı muallimlerinin maaşı ise 80 kuruşla 100 kuruş arasındadır.³⁹⁹ Rütbeli muallimler ile diğer muallimlerin maaşlarında farklılıklar görülmektedir.

Her zaman en yüksek maaşı muallim-i evveller almıştır. Askeri rüşdiyelerdeki muallimlerin maaşları da mülki rüşdiyelerin maaşlarından fazladır. Bu durum, bazı muallimlerin maarif idaresinde bulunan mektepleri terk ederek askeri rüşdiyelere gitmelerine sebep olmuştur. Maaşların yetersizliğinden şikayet eden muallimler maaşlarının artırılması yönünde müracaatlarda da bulunmuşlardır.⁴⁰⁰ Örneğin, Sivas İdadisi muallimlerinden Hacı Ziya Efendi 1906 yılında, on iki seneden beri hizmeti ve emeği geçmiş olduğundan ve aşırı sıkıntı

³⁹⁶ BOA, *MF.MKT.*, 60-1, 1314.R.27.

³⁹⁷ BOA, *MF.MKT.*, 998-23, 1325.R.26.

³⁹⁸ BOA, *MF.MKT.*, 259-35, 1312.L.29.

³⁹⁹ Selçuk Akşin Somel, *age.*, s. 180, 207.

⁴⁰⁰ Ayşegül Altınova, *agt.*, s. 349.

içerisinde olduğundan maaşına münasip miktarda zam istemiştir. Fakat yirmi iki saat dersi olup buna uygun olarak dört yüz kırk kuruş maaşı olduğu ve bunun haricinde maaş tahsisinin mümkün olmadığı kendisine bildirilmiştir.⁴⁰¹

Muallimler dışında diğer mektep çalışanları da zam isteğinde bulunmuşlardır. Mesela 1895 yılında Sivas Mekteb-i İdadisi tabibi Barsamyan Avakim Efendiverdiği dilekçede, üç seneden beri Mekteb-i İdadi tabipliğini iyi bir şekilde yerine getirdiğini, her gün bir defa mektep talebelerini muayene ettiğini ve ne zaman kendisine ihtiyaç olursa derhal mektebe gittiğini belirtmiştir. Vazifesinde mükellef olduğundan bahisle yüz elli kuruş olan maaşına zam istemiştir. Maaşına emsalinden düşük olmadığından zam yapılmasının mümkün olmadığı belirtilmiştir.⁴⁰² 1907 yılında ise, bin üç yüz senesinden beri Mekatib-i Aliye ve İdadide çeşitli hizmetlerde bulunan ve son olarak Sivas Mekteb-i İdadi Mülkisi mubassırlığına tayin edilen Mustafa Efendi, iki yüz kuruş maaşla geçinmekte zorlandığını belirterek maaşına zam istemiştir. Mustafa Efendi'nin maaşına elli kuruş kadar bir zam icrası uygun görülmüştür.⁴⁰³ Mektep çalışanlarının zam talepleri dikkate alınmış, maaşların artırıldığı durumlar olduğu gibi emsalleri dikkate alınarak artırılmasının mümkün olmadığı durumlar da sözkonusu olmuştur.

Bazı muallimler ise maaşlarını vaktinde alamadıklarından sıkıntıya düşmüşlerdir. 1878 yılında, Sivas Rüşdiyesi muallimlerinin aydan aya ödenemeyen maaşları birikmiş olduğundan, biriken maaşların zaman içinde ödenmesi ve bundan sonra aydan aya muntazam verilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁰⁴ 1894 yılında ise Sivas Darülmualimin Mektebi muallimi Mekmed Rasih Efendi ile bevvab Hüseyin Ağa, bir süreden beri maaş alamadıklarından biriken maaşlarının evkaf münderise varidatından ödenmesi uygun görülmüştür.⁴⁰⁵

Muallimlere tayinleri sırasında harcırah verilmiştir. 1894 yılında Sivas Mekteb-i İdadisi Müdürü Osman Nuri Efendi, Bolu'dan memuriyet değişikliğiyle müdür olarak Sivas'a geldiğinden harcırah talebinde bulunmuş, harcırahının

⁴⁰¹ BOA, MF.MKT.,942-30, 1324.Ca.26.

⁴⁰² BOA, MF.MKT.,280-3, 1313.Ra.8.

⁴⁰³ BOA, MF.MKT.,1018-52, 1325.Ş.20.

⁴⁰⁴ BOA, MF.MKT.,59-4, 1296.M.1.

⁴⁰⁵ BOA, MF.MKT.,237-50, 1312.Ca.26.

mahalli iane hissesinden verilmesi uygun görülmüştür.⁴⁰⁶ 1901 yılında ise sürgün olarak Sivas'a gönderilen Sivas Darülmualimin İbtidaisi müdürü Adil Efendi verdiği dilekçede, kendisine harcırah verilmesini talep etmiş, fakat Zaptiye Nezareti Celilesi vasıtasıyla gönderildiği için ve o vasıta ile gönderilenlere harcırah verildiğinin emsali olmadığından kendisine harcırah verilemeyeceği bildirilmiştir.⁴⁰⁷

2.3.3. Diğer Masraflar

Mekteplerin inşaat ve tamirat masrafları dışında başkaca masrafları da olmuştur. Derslikler için sıra ihtiyacı, ders materyalleri, yakacak masrafı, öğrencilere dikilecek elbiseler vs.Mektep ihtiyaçları Nezaret tarafından karşılanmaya çalışılmıştır. Bu konu ile ilgili bir örnek vermek gerekirse 1894 yılında İdadi için on mangala, on beş saç sobaya lüzum görülmesi üzerine sarfına izin verilen paradan (yedi bin kûsur kuruştan) satın alınması Sivas Maarif Müdürlüğü'ne Nezaretçe bildirilmiştir.⁴⁰⁸ 1899 yılında Sivas Mekteb-i İdadi Mülkisi'nin yakacak masrafının, bu bölgede kış mevsiminin uzun ve şiddetli geçmesinden ve mektebe yeni bölümler ilave edilmesinden dolayı bin kuruştan iki bin kuruşa yükseltilmesi Maarif Nezareti'nden istenmiş ve talep olumlu karşılanmıştır.⁴⁰⁹ 1903 yılında ise Sivas İdadisi ziraat şubesiyle sekizinci sene dershanelerine gerekli olan sıralar için bin beş yüz kuruşa ihtiyaç olduğu Sivas Maarif Müdüriyeti'nden Maarif Nezareti'ne bildirilmiş ve gerekli paranın sarfına izin verilmiştir.⁴¹⁰

Yatılı öğrencilerinin ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmıştır. Bu ihtiyaçların karşılanmasında bütçeye yük olmamak için tasarruf yöntemlerine başvurulduğu olmuştur. Örneğin 1897 yılında Sivas İdadisi'nin giyecek tahsisatı azaldığından, idadi öğrencilerinedikilecek elbiseler için satın alınacak kumaşın metresi otuz sekiz kuruş olan feshane-i amire çuhası yerine daha ucuz bir kumaş

⁴⁰⁶ BOA, *MF.MKT.*,194-49, 1311.B.20.

⁴⁰⁷ BOA, *MF.MKT.*,567-2, 1319.Ra.12.

⁴⁰⁸ BOA, *MF.MKT.*,236-12, 1312.Ca.2.

⁴⁰⁹ BOA, *MF.MKT.*,474-54, 1317.C.22.

⁴¹⁰ BOA, *MF.MKT.*,749-55, 1321.Ş.25.

türünden olması, mektep satın alma komisyonu tarafından daha münasip görülmüş ve bu durum Nezarete bildirilmiştir.⁴¹¹

2.4. Tatil Zamanları

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 25. maddesinde Müslim ve gayr-i müslim rüşdiye ve idadi mekteplerinin tatil zamanları belirlenmiştir. Buna göre mekteplerde dersler temmuz başında bitirilecek, temmuzun ikinci yarısında ise imtihanlar yapılacaktır. İmtihanların ardından mektepler 1-22 Ağustos arası genel tatil yapacak ve 23 Ağustosta tekrar açılacaktır. Bu genel tatilin dışında Müslüman mektepleri için Ramazan'ın 3. haftası sonundan Şevval'in 1. haftası sonuna kadar 15 gün, Kurban bayramı için de bir hafta tatil vardır. Ayrıca kandil günleri ve her cuma tatildir. Gayr-i müslim okulları da kendi bayram ve özel günlerinde tatil edilirken, tüm okullar Padişahın doğum ve tahta çıkış günlerinde tatildir.⁴¹²

Bazı vakitler, tatil zamanlarında değişiklik yapılmasıyla ilgili müracaatlarda bulunulmuştur. Örneğin 1892 yılında Sivas Vilayet-i Berriyesi, Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nezareti'nden bu yönde bir talepte bulunmuştur. Sivas Askeri Rüşdiye Mektebi'ni bitirip Erzurum Askeri İdadi Mektebi'ne kabul edilmiş olan çocukların her sene Ramazan ayında bir ay memleketlerine gitmelerine izin verilmiş olmakla birlikte, Ramazan ayının kış sonlarına tesadüf edeceğinden yolculuk sırasında zorluklarla karşılaşabilecekleri ifade edilerek izin zamanlarının yaz sonu olarak değiştirilmesi istenmiştir. Sivas Vilayet-i Berriyesi'ne cevaben bu durumun öğrencilerin tahsillerini etkileyeceğinden mümkün olamayacağı bildirilmiştir.⁴¹³

2.5. İdareci ve Muallim İzinleri

Eğitim-öğretim faaliyetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinde muallimlere önemli görevler düştüğünden muallimler mesai saatlerinde okulda bulunmak zorundaydılar. Muallimler okul müdürünün izni olmaksızın hiçbir sebeple derslerini terk edemezlerdi. Eğer terk ederlerse maaşlarından, o derse düşen maaş miktarı kesilirdi. Okula gelemeyecek derecede hasta olan muallimin

⁴¹¹ BOA, MF.MKT., 374-16, 1315.C.8.

⁴¹² Yahya Akyüz, *Eğitim Tarihi*, s. 236, 237.

⁴¹³ BOA, BEO., 100-7431, 1310.R.12.

yerine bir vekil muallim görevlendirilir, böylece eğitim-öğretim sürecinin aksamasının önüne geçilirdi. Okul ve maarif idareleri geçerli sayılan bir mazereti olmadan ayda üç defaderse girmeyen öğretmenistifa etmiş sayarlardı.⁴¹⁴

Bazı muallimlersağlık durumundan dolayı izin isteğinde bulunmuşlardır. Mesela 1903 yılında Sivas İdadi Mektebi Müdürü Abdullah Feyzi Efendi'ye hastalığından dolayı bir buçuk ay⁴¹⁵Sivas Mülki İdadi Mektebi muavin-i evveli Abdurrahman Efendi'ye⁴¹⁶de iki ay süreyle izin verilmiştir. 1907 yılında ise Darülmuallimin muallimi Hafız Mehmet Rasih Efendi'ye tedavisi için Dersaadet'e gitmek üzere iki ay süreyle izin verilmiştir. Hafız Mehmet Rasih Efendi'nin yokluğunda Darülmuallimin vekaletle idare edilecektir.⁴¹⁷

Muallimlerin tatil zamanlarında görev yaptıkları yerden başka bir yere gitmek istediklerinde izinalmaları gerekmiştir.1903 yılında Sivas İdadisi muavin-i sanisi Hakkı Efendi'ye Balıkesir'de bulunan arsa hissesini almak üzere izin verilmiştir.⁴¹⁸1907 yılında da Sivas İdadi Mektebi muavinlerinden Hilmi Efendi, Kastamonu vilayeti dâhilindeki Taşköprü kazasında bulunan ailesini getirmek için izin isteğinde bulunmuştur.⁴¹⁹

Muallimlerin bazen de izin sürelerinin uzatılması yönünde müracaatları olmuştur. İzin süreleri uzatıldığında ise maaşlarında düşüş gerçekleşmiştir. Örnek vermek gerekirse1901 yılında Sivas İdadisi muallimlerinden Panayot Efendi izin süresinin eylül sonuna kadar uzatılması isteğinde bulunmuş, yarım maaş verilmek üzere eylülün on beşine kadar uzatılması uygun görülmüştür.⁴²⁰

2.6. İdareci ve Muallimlerde Ceza

Devlet, başarılı ve çalışkan öğretmeni destekleyip onu çeşitlişekillerde ödüllendirirken diğer taraftan da disiplini sağlamak ve yanlışuygulamaların önüne geçmek için cezalandırma mekanizmasını işletmiştir. Yetersiz ve başarısız olan, uygunsuz davranışlarda bulunan, vazifesini tam anlamıyla yerine getirmeyen veya

⁴¹⁴ Fatih Demirel, *agt.*, s.78-79.

⁴¹⁵ BOA, *MF.MKT.*,754-20, 1321.L.6.

⁴¹⁶ BOA, *MF.MKT.*,723-35, 1321.Ca.11.

⁴¹⁷ BOA, *MF.MKT.*,1002-17, 1325.Ca.13.

⁴¹⁸ BOA, *MF.MKT.*,712-51, 1321.Ra.14.

⁴¹⁹ BOA, *MF.MKT.*,1051-2, 1326.Ra.25.

⁴²⁰ BOA, *MF.MKT.*,585-62, 1319.C29.

eğitim öğretim dışında başka işlerle meşgul olan öğretmenlere ikazda bulunma, görev yeri değişikliği ve azletme gibi cezalar verilmiştir. Muallimlerin yaptıkları bazı yanlış davranışlarda da kendilerine maaş kesintisi uygulanmıştır.⁴²¹ Mesela 1902 yılında Sivas İdadisi Hendese muallimi Hulusi Bey ile Hikmet muallimi Hakkı Efendiler dersleri kendi talepleriyle değiştirmişlerdir. Bunun için yapılacak muamele Sivas Maarif Müdüriyetince Nezarete sorulmuştur. Bunlardan Hulusi Bey'in Mekteb-i Mülkiye-i Şahane ve Hakkı Efendi'nin Darülmuallimin-i Aliyye mezunlarından olduklarına nazaran derslerinin becayış edilmiş olmasında bir mahzur yok ise de bunlardan bir muvafakatname (izin belgesi) alınıp gönderilmesi istenmiş ve bundan sonra Nezaretin izni alınmaksızın böyle değişikliklerin yapılmaması gerektiği Nezaretçe bildirilmiştir.⁴²² Sivas İdadisi Müdürü Osman Nuri Efendi ise talebeyi namazdan menedip, talebeye küfürlü sözler ettiğinden Maarif Müdüriyetince uyarılmıştır.⁴²³

Görevlerini gereği gibi yerine getirmeyen muallimlere uyarı cezasından öte cezalar verilmiştir. Örneğin, 1898 yılında Sivas İdadisi Hendese muallimi Ali Osman Efendi, muallimlik mesleğinin dışında birtakım işlerle meşgul olduğundan Hendese dersine devamsızlığı tekrar etmiş, defalarca uyarıldığı halde bir faydası görülmemiştir. Sivas İdadisi Müdürü Halil Efendi tarafından azli istenmiştir. Bunun üzerine Ali Osman Efendi'nin durumu Maarif Müdürlüğünden sorulmuştur.⁴²⁴ Sivas İdadi Mektebi'nde 300 kuruş maaşla muallimlik görevini yürüten Silistrelî Şükrü Efendi, üzerine bir muallimlik daha alarak uygun olmayan işlerde bulunmasından dolayı 1899 yılında muallimlikten çıkarılmış, artık maarifte istihdamı uygun görülmemiştir.⁴²⁵

Sivas İdadisi Müdürü Osman Efendi, Vali Beyin de şahit olduğu uygunsuz hareketlerinden dolayı 1911 yılında görevden el çektirilmiştir. Yerine liyakatlı muavin-i sani Said Efendi tayin edilmiştir.⁴²⁶

⁴²¹ Ayşegül Altınova, *agt.*, s.373, 385.

⁴²² BOA, *MF.MKT.*, 644-59, 1320.R13.

⁴²³ BOA, *MF.MKT.*, 278-49, 1313.S.29.

⁴²⁴ BOA, *MF.MKT.*, 394-18, 1315.Z.4.

⁴²⁵ BOA, *DH.MKT.*, 2253-118, 1317.Ca.29.

⁴²⁶ BOA, *MF.MKT.*, 1169-42, 1329.R.5.

Öğretmen bulma noktasında sıkıntılar yaşandığından uygunsuz davranışları görülen idarecilerin, öğretmenlerin meslekten el çektilmediği, yerlerinin değiştirildiği görülmüştür. Mesela Sivas İdadisi muavinlerinden Necib Efendi, görevini layığıyla yerine getirmediğinden 1905 yılında Harput İdadisi'ne gönderilmiştir.⁴²⁷

2.7. Nişan ve Terfiler

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde nişan, rütbe gibi çeşitli ödüllendirmeme mekanizmalarının önem kazandığı bir dönem olmuştur. Ödüllendirmelerde amaç, nişan ihsanını alanlarda merkezle, padişahlailgili oluşacak iyi niyet ve böylelikle yönetime duyulacak bağlılıklabirlikte, faydalı görülen çalışmaların da devamını sağlamaya yönelik bir teşviktir. Devlet, görevinibaşarıyla yerine getiren öğrencilerin başarısı veterbiyesi için ciddi çalışma gösteren ve gayretleri olan hocaları ödüllendirerek,onlara nişan ve taltifler vererek hocaların şevk ve gayretlerini artırma yoluna gitmiştir.⁴²⁸

Öğretmenler çeşitli şekillerde ödüllendirilmiştir: Bazı muallimlere 5.dereceden bazı muallimlere ise 4. dereceden mecidî nişanı verilmiş, kimi öğretmenler ise İstanbul rûusu ile ödüllendirilmiştir. Ayrıca maaş artırılması da bir diğer ödüllendirme biçimiydi. Askeri rüşdiyelerde görev yapan muallimler ve müdürler demadalya ile taltif gibi çeşitli şekillerde ödüllendirilmişlerdir.⁴²⁹ Örneğin 1888 yılında Sivas Mekteb-i Rüşdiyesi muallim-i evveli Abdullah Hilmi Efendi, kademe ve hüs-ü hizmetinden dolayı Maarif Nezareti Celilesince dördüncü rütbeden bir kıt'a mecdi nişanı ile ödüllendirilmiştir.⁴³⁰ Sivas İdadisi Müdürü Hulusi Efendi, hizmetlerinden dolayı vilayetçe takdir edilmiş ve 1893 yılında Sivas Vilayeti Maarif Müdürlüğü'ne terfi ettirilmiştir.⁴³¹ Darülmuallimin-i Aliyye fen şubesinden birincilikle mezun olan ve Sivas İdadisi Muavin-i Sanisi Muhibbi Efendi'ye 1907 yılında Darülmuallimin Müdiriyyeti tarafından madalya verilmiştir.⁴³²

⁴²⁷ BOA, *MF.MKT.*, 886-51, 1323.Ş.7.

⁴²⁸ Ayşegül Altınova, *agt.*, s. 369.

⁴²⁹ Ayşegül Altınova, *agt.*, s. 370-372.

⁴³⁰ BOA, *İ.DH.*, 1069-83842, 1305.C.17.

⁴³¹ BOA, *MF.MKT.*, 190-101, 1311.C.13.

⁴³² BOA, *MF.MKT.*, 1000-41, 1325.Ca.6.

Bazı durumlarda ise terfiiler gerçekleştirilememiştir.Örneğin Sivas İdadi Mektebi'nde muavin-i sani olan İsmail Hakkı Efendi, 1901 yılında herhangi bir idadi müdürlüğüne terfisini istemiş, açık müdürlük bulunmadığından isteği yerine getirilememiştir.⁴³³1904 yılında ise Sivas İdadi Mektebi'nde sekiz seneden beri muallimlikte bulunan hikmet ve kimya muallimi Necip Efendi, mesleğindeki gayretlerinden dolayı muavinlikle ödüllendirilmek istemiş, fakat boş bir muavinlik olmadığından bu isteğinin şimdilik yerine getirilemeyeceği, sırası geldiğinde terfiisinin yapılacağı bildirilmiştir.⁴³⁴

⁴³³ BOA, *MF.MKT.*,563-35, 1319.S.25.

⁴³⁴ BOA, *MF.MKT.*,794-15, 1322.Ca.19.

SONUÇ

Eğitimde Tanzimat Dönemi'yle başlayan yenileşme süreci Meşrutiyet döneminde de devam etmiş, Osmanlının temel eğitim kurumları olan sıbyan mektepleri ve medreseler devam etmekle birlikte, yeni tarzda açılan mektepler İstanbul dışındaki vilayetlere yayılmaya başlamıştır. Türk eğitim tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olan 1869 tarihli Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretimde düzenlemeler getirmiştir. Ayrıca bu nizamnameyle, eğitim görülen mekanların niteliğinin artırılması da amaçlanmıştır.

En parlak dönemini Selçuklular zamanında yaşayan Sivas, Osmanlılar döneminde de istikrarlı büyüyen bir kent olmuş ve Osmanlı Devleti teşkilatında vilayet merkezi statüsüne kavuşmuştur. 1884 yılındaki taksimatta Amasya, Karahisar-ı Şarki ve Tokat sancağı ile birlikte dört sancaktan oluşmuştur. Selçuklular döneminde Anadolu'nun önemli ilim merkezlerinden olan ve sahip olduğu medreselerde ilmi faaliyetleri yürüten Sivas, Osmanlının son dönemlerinde, yaşanan gelişmelere ayak uyduramayan medreselerin gerilemesiyle, yeni açılan mekteplere ev sahipliği yapmaya başlamıştır. 19. yüzyıl sonu itibariyle, 5'i merkezde olmak üzere vilayet genelinde varlık gösteren 113 medrese, destek göremediklerinden ve çağı yakalayamadıklarından etkilerini kaybetmeye başlamış, modern okulların yanında cılız bir varlık göstermişlerdir. Yeni tarzda açılan mektepler, şehrin sahip olduğu kütüphaneler, 1865/1866 yılında Hükümet Konağı içinde açılan Vilayet Matbaası ve burada basılan kitaplar ve gazete Sivas'ın kültürel hayatını canlandırmıştır.

Eğitim sisteminde yenileşmeye giden Osmanlı Devleti, 1866 yılında tüm yurttaki eğitim işlerini yürütmek için Maaarif Nezareti'ni kurmuştur. 1869 Maarif Nizamnamesi'yle de vilayetlerde maarifin yayılması amacıyla maarif müdürlüklerivücuda getirilmiştir. 1882 yılında da Sivas'a bir Maarif Müdürü tayin edilmiştir. Yine Nizamnameye gereğincevilayetlerde, Maarif Müdürü'nün sorumluluğunda müslim ve gayr-i müslim üyelerden oluşan maarif meclisleri kurulmuştur. Ancak maarif müdürlükleri eğitim sürecinin kontrolü noktasında etkili olmakla birlikte yaptıkları harcamalarla da devletin bütçesini zorlamışlardır.

Sivas'ta, 19. yüzyılın sonlarından başlayarak ele aldığımız eğitim kurumları içerisinde, öncelikle sıbyan ve ibtidaimekteplerinin durumu ortaya konmuştur. 1870 yılında, sancak merkezindeki 38 sıbyan mektebinde 2.487 öğrenci; kazalarındaki 331 sıbyan mektebinde ise 8.579 öğrenci eğitim görmektedir. Sivas sancağındaki toplam 369 mektepten 24'ü gayr-i Müslimlere aittir. Gayr-i müslimler içerisinde en çok mektep sahibi olanlar ise, vilayet nüfusu içerisinde sayıca, Rumları ve Yahudileri geride bırakan Ermenilerdir. Amasya sancağında 472 müslim 1 gayr-i müslim; Karahisar-ı Şarki sancağında 234 müslim 57 gayr-i müslim sıbyan mektebi vardır.

1880'de, Sivas'ta valilik yapmış olan İsmail Hakkı Paşa ve 1882-1885 yılları arasında valilik yapmış olan Halil Rıfat Paşa dönemlerinde, Sivas'ta ilköğretim alanında atılımlar yapılmış, İstanbul'a layihalar sunulmuş, tenbihnamalar yayınlanmıştır. Bütün bunlarla hedeflenen, eğitim alanında yatırım yapılmayan, ihmal edilen Sivas'ta eğitim kurumlarını yaygınlaştırmak, devletin içinde bulunduğu mali güçlüklerden dolayı bu kurumlara, halk desteğini artırmaktır. Bu gayretler neticesinde 1893 yılında Sivas vilayeti genelinde 1366 sıbyan mektebi varlık göstermiştir. Yine bu gayretler neticesinde, yeni tarzda eğitim veren ibtidai mektepleri de hızla artırılmış, 1884 yılında Sivas merkezinde 5 adet ibtidai mektebi varken 1903'te bu sayı 134'e ulaştırılmıştır. Sivas sancağının kaza ve nahiyelerinde ise toplam ibtidai sayısı 585' ken Amasya sancağı 536, Tokat sancağı 529, Karahisar-ı Şarki sancağı ise 228 ibtidai mektebine sahiptir.

Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat Fermanı'ndan sonra kurulmaya başlanan ve ortaöğretim kurumlarından olan rüşdiye mektepleri Sivas'ta da kurulmuştur. Sivas merkezindeki üç rüşdiyeden biri olan Mülki Rüşdiye, 1854 yılında açılmıştır. İhtiyaçları, Sivas ileri gelenleri tarafından karşılanmış ve orduya yardım için toplanan para, mektebe bağışlanmıştır. Mülki Rüşdiye dışında açılan ve programları farklılık gösteren diğer iki rüşdiye ise, Sivas Askeri Rüştiyesi ve Sivas İnas Rüşdiyesidir. 1903 yılına gelindiğinde rüştiye sayısı, kazalarıyla birlikte 9'a ulaşmıştır. Diğer sancaklardan Amasya'da 7, Tokat'ta 3 ve Karahisar-ı Şarki sancağında 5 rüşdiye mektebi bulunmaktadır.

Bir diğerk ortaöğretim kurumu olan idadiler ise daha ziyade sancak merkezlerinde kurulmuştur. Sivas, Amasya ve Tokat merkezinde birer tane olmak üzere kurulan bu idadiler, yatılı ve gündüzlü eğitim vermektedir ve muallim sayıları fazladır. Ancak yatılı idadilerin masrafları bütçeye yük oluşturmıştır. Müzesi ve bir kütüphanesi olan Sivas İdadisi, Sivas'ın eğitim kalitesini yükseltmiş, mezunları çeşitli memuriyetlerde istihdam edilmiştir.

Öğretmen yetiştiren kurumlardan olan Darülmualliminler ve Darülmuallimatlar İstanbul dışındaki vilayetlerde de açılmıştır. 1882'de eğitim-öğretim faaliyetlerine başlayan Sivas Darülmuallimin-i İbtidai (ibtidai mekteplerine öğretmen yetiştiren mektep), çok fazla öğrenciye sahip olmamakla birlikte, uzun yıllar Sivas'ın eğitim yaşamında var olmuştur. Sivas Darülmuallimatı hakkındaki bilgiler zayıftır. Bilinen 1917' de eğitim verdiği

Mesleki ve Teknik Eğitim adı altında değindiğimiz Sivas Sanayi Mektebi'nin temelleri Halil Rıfat Paşa döneminde atılmıştır. 1882'de 45 öğrencisi olan mektepte halıcılık önemli yer tutmaktadır.

Değindiğimiz bu eğitim kurumları dışında Sivas'ta, azınlık ve yabancı okulları da varlık göstermiştir. Azınlık okulları içerisinde özellikle Ermeni mektepleri yaygındır. Sivas merkezinde 1870 yılında 6 Ermeni mektebi vardır ve tek gayr-i müslim idadisi de Ermenilere aittir. Yabancı okullar içerisinde ise Fransız ve Amerikan misyonerlerinin açtığı okullar faaliyet göstermiştir. Fransız Cizvit okulları Sivas, Amasya ve Tokat sancağında kurulmuşken, Amerikan Protestan mektepleri daha ziyade Sivas'ta yayılma alanı bulmuşlardır.

İncelediğimiz eğitim kurumlarında, mevcudu değişmekle birlikte rütbeli muallimler ve diğerk muallimler görev yapmıştır. Muallim kadrosunun dışında mektebin özelliğine göre katip, imam, kütüphane ve anbar memuru, tabip, bevvab, bevvabe, mubassır ve hademeler de bulunmaktadır.

Talebelerin mekteplere kayıtları ve sınavları talimatnameye uygun olarak yapılmıştır. Maarif Nezareti, öğrencilerin mekteplere devamının sağlanmasını istediğinden, devam jurnallerinin takibini titizlikle yapmıştır. Başarılı muallimlerin ödüllendirildiği ve görevini yapmayanların cezalandırıldığı gibi,

öğrenciler de başarılı, terbiyeli olduklarında ödüllendirilmiş, disiplin kurallarına uymadıklarında ise cezalandırılmışlardır.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi mekteplerin tatil zamanlarını da düzenlemiştir. Buna göre mektepler ağustosun başından 22'sine kadar olan sürede ve cuma günleri tatilken Ramazan Bayramı'nda 15 gün ve Kurban bayramında isel hafta tatil yaparlardı. Mazaretsiz, bu süreler haricinde okulda bulunmayan öğretmen de öğrenci de cezalandırılırdı.

19. yüzyılın sonlarında içte ve dışta türlü zorluklarla karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti'nde, eğitim kavramının önem kazanmasıyla birlikte eğitim Osmanlı Devleti'nin önceliklerinden biri olmaya başlamıştır. II. Abdülhamit döneminde içinde bulunulan mali zorluklara rağmen yeni tarzda açılan mektepler devletin geneline yayılmaya çalışılırken bununla birlikte mektep masraflarının, inşasının, muallim maaşlarının ödenmesinde halkın desteği istenmiştir. Bu anlamda Sivas'ta da eğitime verilen önem artmış, gayretli valilerce, maarif müdürlerince mektep sayısı artırılmış, çocuklar okullara yönlendirilmiş, halk da bu mekteplere olan desteğini esirgememiştir. Böylece II. Abdülhamit döneminde eğitim durumu değişmeye başlayan Sivas, sahip olduğu mektepler ve buralarda yetişen talebeleriyle önceki dönemlere göre hayli ilerleme kaydetmiş bölgesinde de çok daha önemli bir şehir olarak varlığını sürdürmüştür.

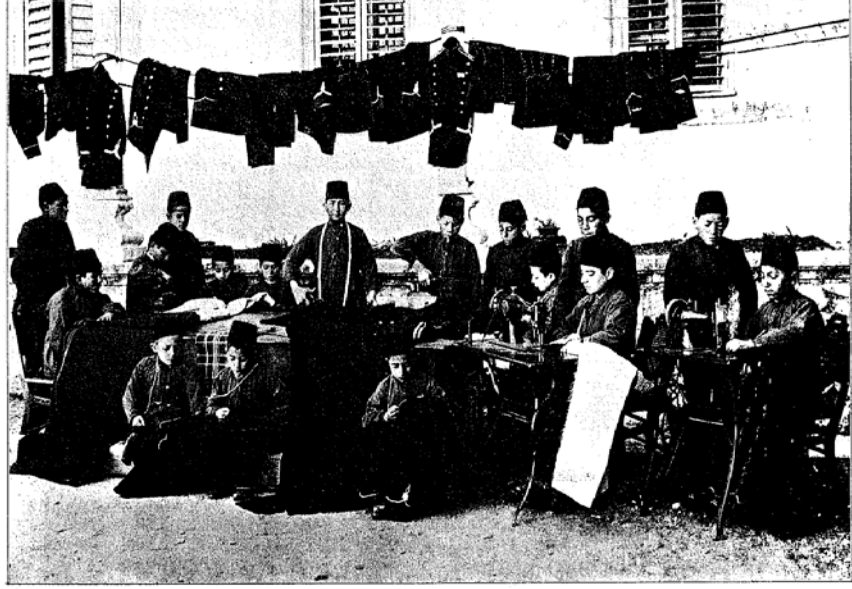
EKLER

Resim 1. Sivas Hamidiye Sanayi Mektebi Kunduracı Sınıfı Talebesi
(Sivas Vilayeti Salnamesi, H. 1325)

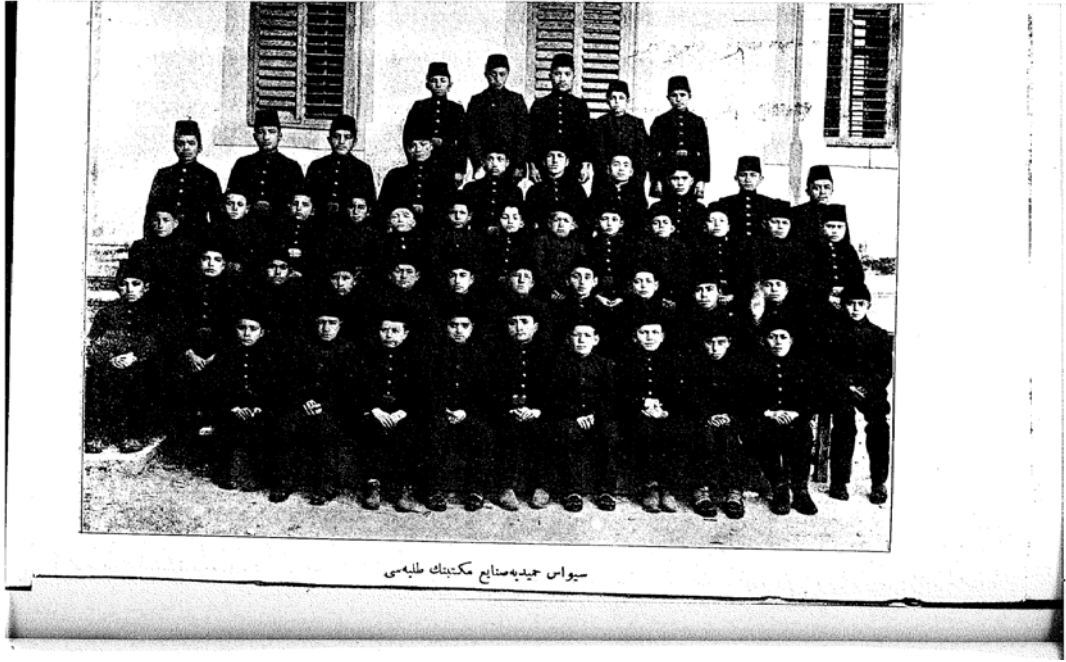
Resim 2. Sivas Hamidiye Sanayi Mek tebi Terzi Sınıfı Talebesi (Sivas Vilayeti Salnamesi, H. 1325)

بیواس جدیدہ صنایع مکتبی ترمزی سننی طلبہ سی

Resim 3. Sivas Hamidiye Sanayi Mektebi'nin Talebesi (Sivas Vilayeti Salnamesi, H. 1325)

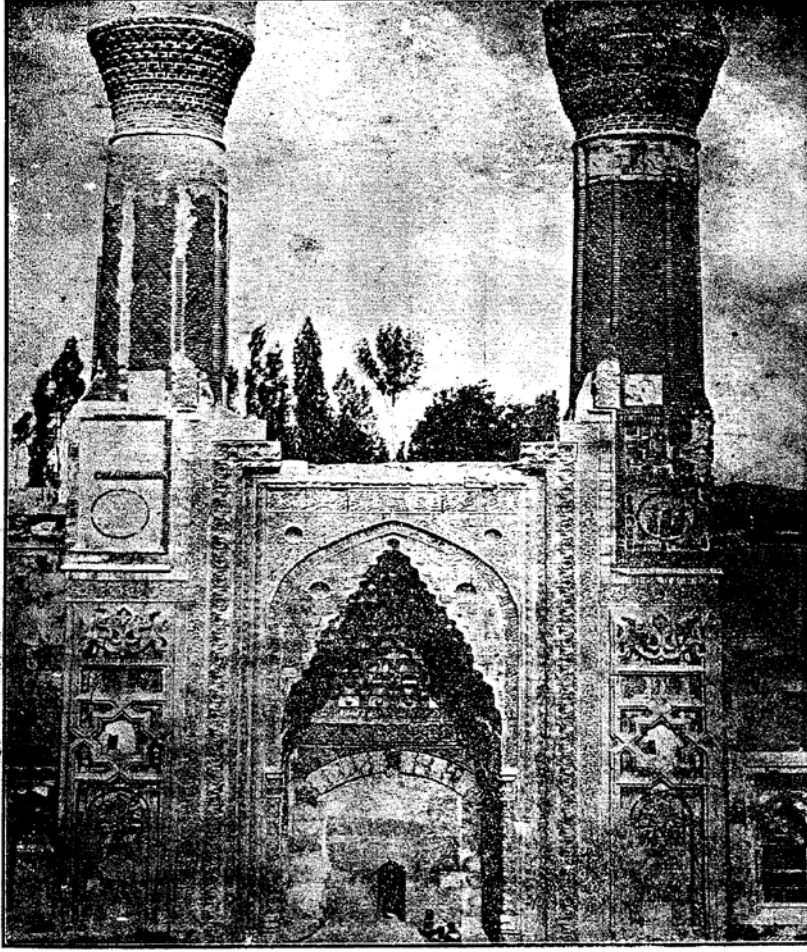

Resim 4. Sivas Hamidiye Sanayi Mektebi Marangoz Sınıfı Talebesi (Sivas Vilayeti Salnamesi, H. 1325)

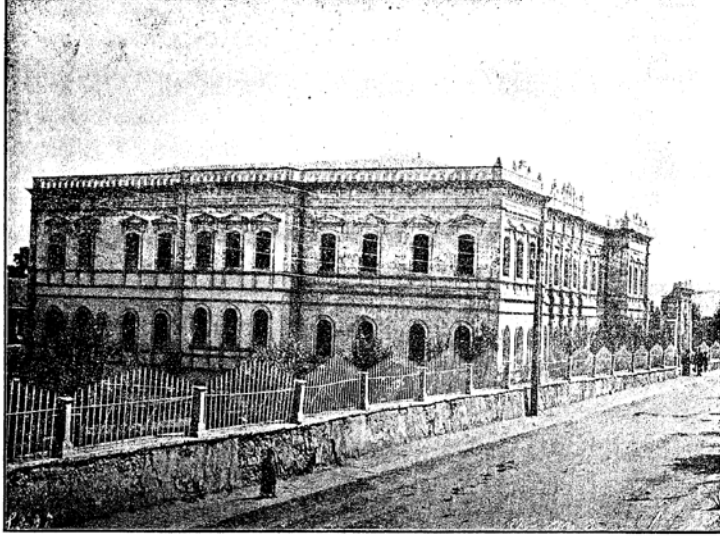
Resim 5. Sivas Sahibiye Medresesi (Sivas Vilayeti Salnamesi, H. 1321)

سيواسده واقع صاحبيه مدرسه سي

Resim 6. Sivas İdadi Mektebi (Sivas Vilayet Salnamesi, H. 1321)

سِوَاس مَکْتَبِ اِعدادِی

Resim 7. Sivas Askeri Rüşdiye Mektebi (<http://www.sivas.li /2016/02/sivas-mek-teb-i-rustiye-i-askerisi-yl.html>, Erişim Tarihi 02.09.2017)

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA)

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT)

Dosya ve Gömlek No: 2253-118, 1317.Ca.29; 2625-68, 1326.N.12.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT)

Dosya ve Gömlek No: 1000-41, 1325.Ca.6; 190-101, 1311.C.13; 563-35, 1319.S.25; 794-15, 1322.Ca.19; 1169-42, 1329.R.5; 278-49, 1313.S.29; 361-37, 1315.S.23; 394-18, 1315.Z.4; 644-59, 1320.R.13; 690-15, 1320.Z.15; 886-51, 1323.Ş.7; 190-7, 1311.C.9; 854-59, 1323.Ra.8; 1000-41, 1325.Ca.6; 1002-17, 1325.Ca.13; 1004-44, 1325.Ca.22; 1018-52, 1325.Ş.20; 1038-53, 1325.Z.30; 1051-2, 1326.Ra.25; 1057-39, 1326.R.25; 1226-92, 1333; 161-28, 1310.B.29; 183-107, 1311.Ra.26; 189-109, 1311.C.2; 189-13, 1311.Ca.28; 191-130, 1311.C.28; 194-49, 1311.B.20; 227-40, 1312.Ra.22; 236-12, 1312.Ca.2; 237-50, 1312.Ca.26; 259-35, 1312.L.29; 280-3, 1313.Ra.8; 354-44, 1314.Za.4; 37-1, 1323.R.4; 374-16, 1315.C.8; 430-8, 1316.Ş.13; 474-54, 1317.C.22; 509-37, 1318.S.21; 567-2, 1319.Ra.12; 573-11, 1319.R.27; 585-62, 1319.C.29; 59-4, 1296.M.1; 60-1, 1314.R.27; 624-35, 1320.M.24; 711-56, 1321.Ra.10; 712-51, 1321.Ra.14; 723-35, 1321.Ca.11; 73-1, 1299.M.28; 738-23, 1321.B.2; 749-55, 1321.Ş.25; 754-20, 1321.L.6; 85-75, 1302.Ra.21; 909-56, 1323.Z.9; 933-58, 1324.R.14; 942-30, 1324.Ca.26; 947-70, 1324.C.23; 998-23, 1325.R.26.

Dahiliye Nezareti İradeleri (İ. DH)

Dosya ve Gömlek No: 1069-83842, 1305.C.17.

Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH. İD)

Dosya ve Gömlek No: 123-16, 1331.Ca.7.

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH. ŞFR)

Dosya ve Gömlek No: 69-75, 1334.Z.25.

Dahiliye Nezareti Umur-u Mahalliye-i Vilayet Müd iriyeti (DH. UMVM)

Dosya ve Gömlek No: 78-12, 1333.Ş.28.

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)

Dosya ve Gömlek No: 100-7431, 1310.R.12; 1083-81209, 1315.L.6; 3221-242320, 1325.Z.16; 3231-242320, 1325.Z.16; 787-59002, 1313.Z.19.

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A. MKT. MHM)

Dosya ve Gömlek No: 375-85, 1283.L.29.

Yıldız Esas Evrakı (Y. EE)

Dosya ve Gömlek No: 131-29, 1314.S.3.

SALNAMELER

Salname-i Vilayet-i Sivas, H.1287, H. 1288, H. 1292, H. 1298, H.1300, H.1301, H. 1302, H. 1304, H. 1306, H. 1308, H. 1321, H. 1325.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, H.1316, H. 1317, H. 1319, H. 1321.

ADIVAR A. *Adnan, Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1991.

AK Musa, *II.Meşrutiyet Dönemi'nde Mesleki ve Teknik Eğitim Okulları (1908-1918)*, Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2006.

AKDAĞ Eyyup , “Rüştiye Okulları ve Kazancızâde Emîn Edîb'in Tuhfe-i Hulûsiyye f  Us l 'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye Adlı Hadis Usulü Ders Kitabı”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, s.51-76.

AKGÜNDÜZ Murat, *Osmanlı Medreseleri –XIX. Asır-*, İstanbul 2012.

AKYILDIZ Ali, “Maarif-i Umumiyye Nezareti”, *TDVİA*, C. 27, 2003, s. 273-274.

AKYÜZ Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2007.

AKYÜZ Yahya, *Türkiye'de  ğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1839-1950)*, Ankara 2012.

- ALTINOVA Ayşegül, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, Doktora Tezi, Ankara 2010.
- ARICI Hayrettin, *XIX. Yüzyılda Trabzon Vilayeti'nde Eğitim (Vilayet Salnamelerine Göre)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2006, s.
- ARSLANOĞLU İbrahim , “Kastamonu Darülmualimin ve Darülmuallimatı”, *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri*, 21-23 Mayıs 2000, s. 463-485.
- AYDEMİR Sefa Salih, “Antalya İdadisi”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2, Haziran 2009, s. 33-48.
- BALIK İbrahim, “Sivas Gök Medresenin Türkiye Selçuklu Eğitimindeki Yeri ve Önemi”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyum Bildirileri*, Sivas 2006, s. 261-269.
- BALTACI Cahit, “Mektep”, *TDVİA*, C. 29, 2004, s. 6-7.
- BERKES Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul 2002.
- BİLGE Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984.
- BİNBAŞIOĞLU Cavit, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2014.
- BİRBUDAK Togay Seçkin, “Salnamelere Göre Sivas Vilayeti’nde Eğitim-Öğretim (1898-1903)”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C.15, No:1, Mart 2007, s. 303-316.
- BİROL Nurettin, “XIX. Yüzyıl Sonlarında Sivas Vilayeti’nde Müslüman Eğitim-Öğretim Kurumları ve Faaliyetleri”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.24, Erzurum 2004, s. 209-232.
- BİROL Nurettin , “XIX. Yüzyıl Sonlarında Sivas Vilayetinde Azınlık ve Yabancı Eğitim-Öğretim Kurumları ve Faaliyetleri”, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri-I*, Sivas 2007,s. 425-453.

- BOZKUŞ Yıldız Deveci, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sivas Ermenileri’nin Genel Durumu”, *Osmanlı Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri -I-*, Sivas 2007, s. 377-393.
- CEYLAN Sevim, *Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Ortaöğretim (1876-1920)*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2012.
- CİHAN Ahmet, *Osmanlı’da Eğitim*, İstanbul 2014.
- ÇETİNKAYA Bayram Ali, “Sivas’ta Bir Meşrutiyet Aydını Ziya Bey ve Kütüphanesi”, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri -I-*, Sivas 2007, s. 647-657.
- DAVİSON Roderic H., *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform, 1856-1876*, Kasım 2005.
- DEMİR Mustafa, *Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri*, Sakarya 2005.
- DEMİR Şerif, “XIX.Yüzyıl Osmanlı Eğitim Sisteminde Yaşanan Değişim”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 13, 2015, s. 435-447.
- DEMİREL Fatih, *Mekteb-i İdadi*, Doktora Tezi, Erzurum 2010.
- DEMİREL Fatih, “Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(2), 2012, s. 507-530.
- DEMİREL Ömer, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri ve Esnaf Teşkilatı*, Sivas 1998.
- DEMİREL Ömer, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri*, Sivas 2006.
- DEMİREL Ömer, *Osmanlı Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, Ankara 2000.
- DEMİRTAŞ Zülfü, “Osmanlı’da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ 2007, s. 173-183.
- DERVİŞOĞLU Fatih M., “Milli Mücadele Döneminde Basın ve İrade-i Milliye Gazetesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 2/6, Kış 2009, s. 159-166.

- DEVELİOĞLU Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1998.
- EKEN Galip, “Tarihten Günümüze Sivas Şehri”, *Sivas Kültür Envanteri*, C. 1, Sivas 2011, s. 27-34.
- ERGİN Osman, *Türk Maarif Tarihi*, C. I-II, İstanbul 1977.
- ERGİN Osman, *Türk Maarif Tarihi*, C. III-IV, İstanbul 1977.
- ERGÜN Mustafa, “II.Meşrutiyet Dönemi’ndeki Eğitim Reformlarının Türk Modernleşmesindeki Yeri”, *100. Yılında II.Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslar Arası Sempozyumu*, Bildiriler, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Marmara Üniversitesi yay. 2009, s.263-273.
- ESENKAL Ebru, *Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyasında Açılan Okullar*, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2007.
- GEZGİN Suat, *Türkiye’de Yerel Basın*, İstanbul 2007.
- GÖKBEL Ahmet, *İnanç Tarihi Açısından Sivas*, İstanbul 2004.
- GÖKDOĞAN Melek Dosay, “Selçuklular Dönemindeki Bilimsel Etkinliklerde Sivas’ın Yeri”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, Sivas 2006, s. 206-211.
- GÖRÜR Emel Demir , “İnas Rüşdiye Mektepleri: Yanya Hamidiye İnas Rüşdiye Mektebi Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.36, Şubat 2015, s. 311-322.
- GÜNDÜZ Mustafa, *Eğitim Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2011.
- HAYTA Necdet, ÜNAL Uğur, *Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri, (XVII.Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, Ankara 2016.
- HIZLI Mefail, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 1, 2008, s. 25-46.
- İPŞİRLİ Mehmet, “Medrese”, *TDVİA*, C.28, 2003, s. 327-333.
- KAFADAR Osman, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, İstanbul 2016.

- KAPCI Hikmet Zekî, “Osmanlı Eğitim Sisteminde Disiplin:Darülhayr-i Ali Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*”, C. 6, S. 28, Güz 2013, s. 166-180.
- KARABULUT Mustafa, “Tanzimat Dönemi’nde Osmanlı’nın Yenileşme Sürecine Bir Bakış”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.187, Ağustos 2010, s. 125-138.
- KARAL Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt 4, (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri) (1876-1907).
- KAYA Abdullah, “Selçuklular Dönemi Sivas’ta İlmi Hayat ve İlim Adamları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Kış 2008, s.212-242.
- KAZICI Ziya, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 2016.
- KAZICI Ziya, *Osmanlı’da Eğitim Öğretim*, İstanbul 2016.
- KERİMOĞLU Hasan Taner, “II.Meşrutiyet’in İlk Yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Eğitim Politikası ve Rumlar”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22, 2007, s. 133-143.
- KOÇER Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, İstanbul 1991, s.90.
- KODAMAN Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991.
- KODAMAN Bayram, “Aşiret Mekteb-i Hümayunu”, *TDVİA*, C. 4, 1991, s. 9- 11.
- KURAN Ercüment, *Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, Ankara 2013.
- KUZUCU Kemalettin , “Osmanlı’dan Cumhuriyete Şehircilik, Mimari ve Eğitim Anlayışındaki Değişmeler Bağlamında Sivas Kongresi Binası’nın Tarihçesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.37-38, Mayıs-Kasım 2006, s. 103-125.
- LEWİS Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Ankara 1984.
- MAHİROĞULLARI Adnan, *Seyyahların Gözüyle Sivas*, İstanbul 2001.
- MARDİN Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul 2017.

- MERT Talip, “Sivas Muallim Mektebi Tarihçesi”,
<http://www.Sivasogretmenokulumezunlari.com/haberler/1098-sivas-ogretmen-okullari-darulmuallimin-ve-darulmuallimat>, Erişim Tarihi 26.03.2017.
- ORTAYLI İlber, *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitap, 2007.
- ORTAYLI İlber, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, İstanbul 2016.
- ÖNER Necati, *Tanzimat'tan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık*, Ankara 2012.
- ÖZKAN AYDEMİR Filiz, *Salnamelere Göre Balıkesir'de Eğitim Kurumları (1876'dan 1908'e)*, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2009,
- ÖZTEKE Fahri, *XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Tarih Eğitimi*, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006.
- ÖZTÜRK Cemil, “İdâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.XXI, İstanbul, 2000, s. 464-466.
- ÖZTÜRK Cemil, “Darülmualimin”, *TDVİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 551-552.
- ÖZTÜRK Cemil, “İslahhane”, *TDVİA*, İstanbul 1999, C.19, s. 190-191.
- PAKALIN Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1993.
- PARMAKSIZ Esmâ, *II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) Eğitim Sistemi Eğitim Yapıları ve Askeri Rüşdiyeler*, Doktora Tezi, İstanbul 2008.
- POYRAZ Cengiz, “19.Yüzyılda Yabancıların Gözüyle Osmanlı Eğitimi”, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.1, Şubat 2013, s. 308-316.
- SALMAN Hacı, *İdadi Mektepleri'nin Tarihsel Gelişimi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.
- SOMEL Selçuk Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İstanbul 2015.
- SOYER Fikret, “Osmanlı Devletinde(1839-1908 Tanzimat Dönemi) Beden Eğitimi ve Spor Alanındaki Kurumsal Yapılanmalar ve Okul Programlarındaki Yeri Konusunda Bir İnceleme”, *GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 24, Sayı 1 2004, s.209-225.

- ŞAHİN Muhammet, TOKDEMİR M.Ahmet, “II.Meşrutiyet Dönemi’nde Yaşanan Gelişmeler”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, C.9, S.4, 2011,s.851-876.
- ŞANAL Mustafa, “Osmanlı Devleti’nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.14, 2003/1, s.149-168.
- ŞİMŞEK Derya, “19. Yüzyılda Sivas’ta Misyonerlik Faaliyetleri”, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri –I-*, Sivas 2007, s. 453-465.
- TANÖR Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul 2002.
- TAŞER Seyit, “Osmanlı Devleti Vilayetleri ve Sancakları Maarif Müdürlükleri ve Müdürleri (1912)”, *İSTEM*, S.15, 2010,s. 159-167.
- TAŞER Seyit , “Sivas’ta Gayrimüslim Okullar Hakkında Tutulan Rapor (1914) “, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 48, Erzurum 2012, s. 407-424.
- TAŞER Seyit, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Eğitim Yönetimi ve Denetimi, Doktora Tezi, Konya 2010.
- TAŞKIN Ünal, “Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 1/3, İlkbahar 2008, s. 343-366.
- TENGER Süleyman, *Rüştiye Mekteplerinin Tarihi Gelişimi ve Din Eğitimi ve Öğretimi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.
- TOKAT Muammer -Erdoğan DURSUN, *Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Sivas’ta Eğitim*, Sivas 1998.
- TURAN Osman, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul 1980.
- TURHAN Mümtaz, *Kültür Değişimleri*, Ankara 2016.
- TÜRK İbrahim Caner, “Türkiye’de Orta Tahsil Başlıklı Risaleye Göre Osmanlı İmparatorluğu’ndan Ulus Devlet Türkiye’ye İntikal Eden Ortaöğretim Mirası”, *A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 52, Erzurum 2014, s.351-378.

- TÜRK İbrahim Caner, “Osmanlı Devleti’nde Öğretim Yöntemlerinin Gelişimi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.3, Bahar 2009, s.267-291.
- UÇMAN Abdullah, “ Encümen-i Daniş”, *TDVİA*, C. 11, 1995, s. 176-178.
- UNBEHAUN Horst, “Sivas Vilayetinde Basının Doğuşu”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 10, 2001, s. 9-36.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1984.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı*, Ankara 1988.
- ÜLKEN Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 2014.
- VARLIK Bülent, “Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1985, s. 99-103.
- YASAK İbrahim, “Sivas’ta Dergi ve Kitap Yayıncılığı”, *1.Ulusal Sivas Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, İstanbul 2010, s.239-251.
- YILDIRIM Mehmet Ali , "Abdulhamid Devrinde Mesleki-Teknik Eğitimin Gelişimi: Vilayet Sanayi Mektepleri”, *Sultan II. Abdulhamid Sempozyumu*, Selanik, 20-21 Şubat 2014, Bildiriler C.II, TTK, Ankara, 2014, 217-234.
- YILDIZ Özgür, “Sivas Öğretmen Koleji”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)*, I/1 (2012), s. 139-160.
- YILMAZ Şadiye, *Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler*, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009.
- YÜCEL Ebubekir Sıddık, “Yüzyıl Önceki Sivas ve Bugünkü Sivas”, *1.Ulusal Sivas Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, İstanbul 2010, s. 109-123.
- YÜCEL Ebubekir S.,*Salname-i Vilayet-i Sivas*, 3, Sivas 2008.
- YÜCEL Ebubekir S.,*Salname-i Vilayet-i Sivas*, 1, Sivas 2008.
- ZÜRCHER Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İstanbul 2016.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Semra GÜLÜNAY İLERİ
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri : 1978 Sivas
e-posta :semraileri58@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Cumhuriyet Üniversitesi	2002

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2002-2017	MEB	Tarih Öğretmeni

YABANCI DİL

YÖKDİL	(...)	YDS (...)	TOEFL(...)	EILTS (...)
--------	-------	-----------	------------	-------------